

Araştırma

Yitik Bilgi ve Hikmet

Prof. Dr. Bayram Ali Çetinkaya

2. Baskı

Yitik Bilgi ve Hikmet

(Kimliğini / Sahibini Arayan Medeniyet)

Yitik Bilgi ve Hikmet

Copyright © Nasihat Yayınları 2012

Bu kitaptaki metin ve resimlerin, tamamının veya bir kısmının, kitabı yayımlayan şirketin önceden yazılı izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması ve depolanması yasaktır.

Yayın Numarası: 16

ISBN: 978-9944-774-02-4

Baskı

Bizim Repro Ofset Matbaacılık

Tel: 0 (0312) 341 10 20

Ocak 2012

2. Baskı

Es-Seyyid Osman Hulûsi Efendi Vakfı

Visan İktisadi İşletmesi

Zaviye Mahallesi Hacı Hulûsi Efendi Cad.

No:71 (44700) Darende / MALATYA

Tel:(422) 615 15 00 - 615 28 95 Fax:(422) 615 28 79

www.hulusiefendivakfi.org.tr - bilgi@hulusiefendivakfi.org.tr

Yitik Bilgi ve Hikmet

(Kimliğini / Sahibini Arayan Medeniyet)

Prof. Dr. Bayram Ali ÇETİNKAYA

Ocak 2012

Ankara

Bayram Ali ÇETİNKAYA

1967 yılında Konya/Yunak'ta doğdu. 1990 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. Yüksek lisansını 1994'te, doktorasını 1999'da Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde tamamladı. Bu arada 1991-1997 yılları arasında Ankara'da öğretmenlik görevinde bulundu. 1997 yılında Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü İslâm Felsefesi Anabilim Dalı'na araştırma görevlisi olarak atandı. 2004 yılında doçent, 2009 yılında profesör oldu. Halen İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Yayımlanmış 4 kitabı ve çeşitli akademik dergilerde makaleleri bulunmaktadır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Yayımlanmış Kitapları:

1. İzmirli İsmail Hakkı, Hayatı, Eserleri, Görüşleri, İnsan Yayınları, İstanbul 2000.
2. Türkiye'nin Modernleşmesi Sürecinde Şemseddin Günaltay, Araştırma Yayınları, Ankara 2003.
3. İhvân-ı Safâ'nın Dinî ve İdeolojik Söylemi, Elis Yayınları, Ankara 2003.
4. Şems-Mevlânâ Dostluğu Benlik Duvarından Kerpiç Koparmak, İnsan Yayınları, İstanbul 2007.

İçindekiler

İlksöz	VII
İslâm'da Bilim	1
İslâm Bilginlerinin Bilim Dünyasına Kazandırdıklarından Kesitler-I	7
İslâm Bilginlerinin Bilim Dünyasına Kazandırdıklarından Kesitler-II .	12
Doğunun Özgün Sanatı İslâm Tıbbı	19
Yitik Bilgi Felsefe ve Hikmet	32
Hikmetin İslâm Coğrafyasındaki Yolculuğu	39
“Din İle Felsefenin Sütkardeşliği” mi? Yoksa Felsefe Dinden Çıkarır mı? .	46
Tefekkür, Tezekkür ve Arınma	56
Dünyanın ve Tarihin En Büyük Çeviri Faaliyeti ve Beytü'l-hikme ...	65
Halife Me'mun'un Putperest (Sabî) Veziri Sâbit b. Kurra	76
Mutlu İnsanların Coğrafyası Erdemli Şehir	85
Erdemli Yönetim ve Erdemli Reis/Başkan	93
İbn Haldun Düşüncesinde Bes(lenme)in, Sağlık ve Ahlâk	101
İlahî/Aşkın Kabullen(İş)me Rızâ	111
Hacı Bektaş-ı Velî'nin Gönül Dünyasında İnsan Sevgisi	118
Kutsal ve Özgürlükler Kıskaçında Batı	127
Sevgi-Barış (İslâm) ve Toleransın Elçisi Hz. Muhammed	132
Mescid-i Nebevî'de Ayın Yapan Hristiyanlar	142
Bilge Reis/İmâm Hz. Ali'nin Siyasî Öğretisi	151
Mevlânâ'yı Vuslata Ulaştıran Raks Semâ	161
Kimliğini/Sahibini Arayan Medeniyet	168
Toplumsal Bir Cinnet Hali Değerlerin İntiharı	172
“Doğum Nimettir” Doktorları Sevindiren Diriliş	180
“Ölüm Nimettir” Doktorları Ağlatan Hastalar/muzdaripler	185
Sonsöz	190
Kaynakça	193

*Kayınpederim Cemal ve
Kayınvalidem Gülfidan Çömez'e
ithaf ediyorum.*

İlksöz

“Hikmet müminin yitiğidir; onu nerede bulursa alır” prensibi, Müslüman hakîm (filozof) ve bilim adamlarına, çağlar boyunca rehberlik yapan bir ilkedir. İslâm dünyası, bu özelliğini muhafaza ettiği sürece, hem kendi coğrafyasında hem de başka diyarlarda varlığını sürdürmüş, insanlığa hizmet etmiştir.

Müslümanlar, bilim alanında çok önemli başarıları gerçekleştirmişler ve insanlık medeniyetine katkıda bulunmuşlardır. Bilim dünyası, Müslüman bilim adamlarının tükenmeyen ve yok olmayan enerjisiyle büyük başarıları gerçekleştirmiştir.

Geliştirilen bilim alanları, sadece dinî/şer’î ilimlerle sınırlı kalmamış; bunun yanı sıra diğer pozitif/müspet bilimlerde de kayda değer mesafeler alınmıştır. Bu bilim dalları içerisinde, insanın maddî (cismî, bedenî) yönüne ait olan tıp sanatı kapsamlı bir yer işgal etmiştir. Bu anlamda bu özgün sanat, İslâm tıbbını oluşturmuştur.

Salt bilimle yetinmeyen Müslümanlar, yitik bilgi hikmeti de geliştirip kendi renklerini verip ve dokularıyla uyumlu bir olgunluğa yükseltmişlerdir. Böylece hikmet, İslâm coğrafyasında geniş bir yolculuk sürecine girmiştir. Hâsıl olan müktesabât/külliyât, din ile felsefenin orijinal bir harmanına dönüşmüştür.

Bu zengin harman ve hazine, tefekkür ve tezekkürün mahsulü neticesinde hâsıl olmuştur. Hikmet erbabının katkı ve gayretleriyle, büyük ve kapsamlı toplumsal bir arınma ve tasfiye gerçekleşmiştir.

Ortaya çıkan külliyâtın hammaddesi ise, geçmiş ve kadîm kültür ve medeniyetlerin paha biçilmez değerdeki birikimidir. Bu bilim ve hikmet serveti ise, Kur'ân ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) ifadeleriyle birlikte dünyanın ve tarihin bir benzerine şahit olmadığı bir tercüme faaliyetiyle gerçekleşmiştir.

Tecessüm eden İslâm medeniyetinin inşasında, sadece Müslümanlar bulunmamıştır. İslâm mensuplarının yanında geçmiş din, inanç ve kültür insanları da barış medeniyetinin teşekkülünde hizmet etmişler ve katkıda bulunmuşlardır. İslâm dünyasının ve medeniyetinin en büyük zenginliği de, bu sentez ve işbirliğinde gizlidir.

İslâm medeniyeti ve coğrafyası, sahip olduğu zenginlik ve çeşitlilik sonucunda mutluluk diyarına dönüşmüştür. Bunun sonucunda erdemli şehirlerin kurulması, erdemli ve âdil idareci ve hükümdarların hakkaniyetinin devamlılığının bir neticesidir.

Mutluluğu tadan erdemli toplum, ahlâkî nitelik ve vasıflara bürünmüş insanlardan meydana gelmiştir. Elbette bu yüksek ahlâk ve vasıflar, bilge gönül sultanlarının rehberliğinde elde edilmiştir.

Erdemli toplumlar, erdemli ve insanlığa hizmet eden İslâm medeniyetini kurmuşlardır. Erdemsiz toplumlar ise, zâlim yönetimlerin hâkim olduğu ve insanlığa faydalı olmayan iktidarların bulunduğu coğrafyalarda hayat buldular. Onlar, insanı tanrılaştırarak/ilahlaştırarak, kutsalı ve değerleri tahkir ettiler. Özgürlükleri kendi inanç, ırk ve ideolojileriyle sınırlı ve kayıtlı tuttular.

Ancak erdemli İslâm medeniyetinin barış peygamberi ise, tüm ırk, renk, inanç, din ve ideoloji mensuplarına, öncelikle insan olarak bakmış ve onlara bu çerçevede değer vermiş ve muamelede bulunmuştur. Öyle ki, kendisinin de bizzat inşasında çalıştığı mabette, başka inançlara ibadet hakkı tanımış ve izin vermiştir.

Mutlu ve huzurlu medeniyetin kurucusu Kutlu Elçi, arkasında hak ve adaletin önemli temsilci ve uygulayıcılarını bırakmıştır. Onlar da bilge yönetim anlayışından zerre miktarı ayrılmamışlardır. Hatta bu hususta o kadar dikkatli davranmışlardır ki, düşmanın aldatılmasına ve onunla yapılan ahde ihaneti bile asla kabul etmemişlerdir.

Nitekim, bu sevgi medeniyetinin gönül sultanları da her düşmanı ve günahkârı, kendi mahfillerine davet etmekten hiçbir zaman kaçınmamışlardır. Onlar, aşkın hakikatlere ulaşmak için, fiili tezekkür ve tefekkürü bir terbiye metodu olarak görmüşler ve insanlara bunun yolunu öğretmişlerdir.

Ancak yaşadığımız çağa gelindiğinde; bu medeniyet, kimliğini ve sahibini arar bir hale dönüşmüş ve yeniden yükseliş ve ihya (dirilişi) olmanın tasavvur ve tahayyülünün çemberinde bulunmaktadır.

Yeniden sevgi medeniyetinin canlanması ve organlarını kullanması, hayatî reflekslerini güçlendirmesi için, öncelikle toplum-

sal cinnet hali yaşatan erdemsizlikten kurtulmalı ve bu reziletlerini tımar etmelidir.

İşte o zaman, kadîm medeniyetin vârisleri, yeni doğan ve bulduğu hal içerisinde bir an bile duramayan; var olanlarla yetinmeyen ve her gün yeni bir hali yaşayan bir çocuğun doğumu gibi bir dirilişi gerçekleştirecektir. Aksi taktirde bu vârislerin, ızdırap ve sıkıntıların kendisine isabet ettiği çaresiz bir hasta gibi, ölümü beklemekten başka bir tercihi olmayacaktır.

Her şeye rağmen sevgi ve erdem medeniyetinin yaşayan mensup ve temsilcileri; köhnemiş duygu, düşünce ve anlayışların cenderesinden kurtulup, toprağındaki yaşı asırları bulan sayısız çınarlar gibi, ana ve tâli dallarıyla dünyaya ve insanlığa karşı kâdim mesuliyet ve yükümlülüğünü yerine getirecektir.

Bayram Ali ÇETİNKAYA

Sivas 2007

İslam'da Bilim

Kur'ân, Bilim ve Tefekkür

Dinler içerisinde İslâm dini kadar aklın kullanılmasını ve ilmi teşvik eden başka bir inanç sistemi yoktur. Allah Tealâ'nın yeryüzüne gönderdiği en son Kitap, insanları tefekkürle, düşünüp ibret almakla, aklını kullanmakla sorumlu tutmuştur. Son kısımları “düşünmez misiniz?”, “akıl etmez misiniz?” şeklinde biten çok sayıda ayetin varlığı bir gerçektir. Nitekim Peygamberimiz de bu hususa o kadar önem vermiştir ki, tefekkürü nafile ibadetlerin en başına yerleştirmiştir. Kutlu Elçi'nin ifadesiyle “*Bir saat düşünmek altmış yıl boyunca yapılan nafile ibadetten daha hayırlıdır.*”

Kur'an'da ilim (bilim) ve bilgi ile ilgili dokuz yüze yakın ayet bulunmaktadır. Kur'an'ın ve onun tebliğcisi Hz. Muhammed (sav)'in rehberliğinde neşvü nema bulan İslâm medeniyeti, bir ilim ve tefekkür coğrafyasını ortaya çıkartmıştır.

Dolayısıyla Eşsiz Kitab'ımızın sunduğu mükemmel mü'min modeli, düşünce, fikir, ilim ve bilgi ile hareket eden ve hayatını buna göre düzenleyen insan şeklinde tezahür eder. Kur'an bu hususta önemli noktalara işaret eder:

a. Kur'ân, Allah'ın varlığını ve birliğini, ilim ve hikmetle düşünmek ve bilgilenmekle geliştirmemizi bekler. Bu durum “Allah’ın kulları içerisinde O’ndan en çok korkanlar ancak bilginlerdir” (Fâtır, 28) ifadesinde yankı bulur.

b. Kutsal Kitab’ımız aklımızı kullanarak delillerle konuşmamızı bizden ister: “Eğer doğru sözlülerden iseniz açık delillerinizi getirin” (Neml, 64)

c. Kur'ân, zanla hareket edip karar vermenin hakikate ulaştırıyacağı hususunda bizi uyarır: “Onların çoğu zanna uyarlar; gerçekte ise zan, hakikat karşısında hiçbir şey ifade etmez” (Yunus, 36).

d. Ebedî rehberimiz Kur'ân, araştırma yaparken deney ve verilere dayanmanın gerekliliğini vurgular: “(İnsanlar) devenin nasıl yaratıldığına, göğün nasıl yükseltildiğine, dağların nasıl dikildiğine, yeryüzünün nasıl yayıldığına bir bakmazlar mı?” (Fecr, 17-20)¹

İslâm dünyasında bilim ve felsefenin doğuşunda ana kaynaklar Kur'ân-ı Kerim² ve hadistir. Nitekim Kur'ân'ın Peygamberimize ve dolayısıyla insanlığa ilk mesajı, “Oku” (Alak, 1) hitabında hayat bulur. Yine bu kapsamda “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” (Zümer, 9), “Rabbim ilmimi artır de.” (Tâhâ, 114) “Allah hikmeti dilediğine verir, kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiştir. Bunu ancak akıl sahipleri anlar ve düşünür.” (Bakara, 269) gibi İlâhî mesajları hatırlamak gerekir.

Bilimi teşvik eden ve öven hadisler, İslâm toplumunda insanlarımızın ağzında günlük deyimlerden daha fazla bilinmekte ve kullanılmaktadır. İşte onlardan bazıları:

1 Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve İlim*, çev: İlhan Kutluer, İstanbul 1989, 5; İ.R. Fârûkî-L.L. Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, çev: M. Kibaroglu, Z. Kibaroglu, III. baskı, İstanbul 1999, 258; Mehmet Aydın, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi III(Liseler İçin)*, IX. baskı İstanbul 1990, 26-28.

2 Bkz. Nasr, *İslâm ve İlim*, 3-4.

“En makbul sadaka, bir kimsenin ilim öğrenmesi, sonra diğer bir Müslüman kardeşine öğretmesidir”, “İlim rütbesi rütbelerin en büyüğüdür”, “Beşikten mezara kadar ilim öğreniniz”, “Ya ilim sahibi ol, ya ilmi öğrenen ol, veyahut dinleyen ol, dördüncü olma...”, “Alimin uykusu cahilin ibadetinden hayırlıdır”, “İlim ve hikmet müminin yitiğidir. Her nerede bulursa alır.”

Tüm bu hikmetli sözler gösteriyor ki, İslâm’da ilim, insanların maddî ihtiyaçlarını karşılamanın yanında evrenin, daha doğrusu var olan her şeyin, sırlarını keşfetmek için en elverişli yoldur. İlim sayesinde iman, insandaki araştırma düşüncesiyle daha üst bir sınıra çıkacaktır. Bunun sonucunda insan Yaratan Rabb’ine daha yakın bir hali yaşayacaktır.³

İnsana ve Tabiata Zarar Vermeyen Bilim

İslâm kültür ve medeniyetinin öncüleri, insana ve topluma faydalı olan bir ilim ve ahlâk anlayışı geliştirmişler, dolayısıyla bundan var olan hiçbir canlı (insan, hayvan ve bitki) zarar görmemiştir. Mesela “Atom’un ateş olduğunu, onun yapısını bilmişler, fakat onu insanlığın yeryüzündeki cehennemi olacak şekilde kullanmak yerine, onunla Allah’ın varlığını birliğini ispata çalışmışlardır. Meselâ, Mevlânâ’yla (1207-1273) birlikte, yüzyıllarca önce atomun yapısını ve parçalara bölünebileceği sembolik bir şekilde ortaya çıkmıştır: *‘Eğer bir atomu kesersen, ortasında bir Güneş ve onun etrafında durmadan dönen gezegenler görürsün!’*”⁴

Kültürümüzde ilim, âlim, bilgi ve bilgin nebevî kutsal bir ruh taşıdır. Hz. Muhammed (sav)’in *“Bilginler Peygamberlerin varisleridir”* şeklindeki ifadesi konunun önemine özgü bir haldir. Batı kültüründe

3 Mehmet Bayrakdar, *İslâm’da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, II. baskı, Ankara 1992, 10.

4 Bayrakdar, *age*, 12.

ise, bunlar “bilim emekçisi” veya “ticarî bir mal satıcısı” gibi olup, emeği ve malı karşılığında bir ücret alır. Fazla ücret alıyorsa, bu onun manevî emek ve malının değerinden değil, öğrenimi ve bunun için harcadığı zaman karşılığında aldığı bir meblağa dönüşmektedir.⁵

Müslümanlar, 8. yüzyıldan itibaren tıp, astronomi, siyaset, felsefe, mantık gibi ilimleri tercüme faaliyetine giriştiler.⁶ Tabii ki, bu çeviri hareketi gelişigüzel, rastgele olmayıp, bir ayıklamayla gerçekleşmiştir. Bu faaliyet sürecinde Müslüman düşünür ve filozoflar, ilimlerin ve düşüncelerin bir kısmını aldılar, katılmadıklarını ise reddettiler. Benimsediklerini, başta Kur’ân ve sünnet olmak üzere İslâm ilim ve kültür potasında harmanladılar. Onu tenkit sürecinden geçiren Müslümanlar, mevcut potansiyeli iyice rafine ederek geliştirdiler.⁷

İlimler, Yunan, İran-Sasani ve Hind’den İslâm ilim dünyasına, işlenmeden, eleştirilmeden ve ayıklanmadan olduğu gibi aktarılmamıştır. Yunanî ilimleri, Müslüman kültür ve medeniyeti içinde kendisine özgü bir yayılma, gelişme ve genişleme ortamı bulmuştur. Müslüman bilginler, astronomi, matematik ve geometri sahalarında Yunan ve Hind’den aldıkları külliyyâtı, yeni bir kalıp ve düzen içerisinde zenginleştirdiler. Böylece Yunanca, Latince, Hindçe ve Pehlevi olan bu ilimlerin yeni dili Arapça’ya dönüştü.⁸

Nihayetinde cebir, düzlem ve küresel geometri ilimleri bu İslâm bilginleri elinde var oldu ve gelişti. Bu bilginler, uzaysal gözlemde ve astronomi alanlarında orijinal eserler vererek başarı elde ettiler. Yunanlılardan aldıkları ilimleri geliştirip ileri seviyeye çıkaran İslâm

5 M. Rıza Hakîmi, *İslâm Bilim Tarihi*, çev: Hüseyin Arslan, İstanbul 1999, 24.

6 Bkz. İsmail Yakıt-Nejdet Durak, *İslâm’da Bilim Tarihi*, Isparta 2002, 66-71; Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi*, çev: E. İhsanoğlu, F. Günergun, II. baskı, Ankara 2003, 228; Mustafa Demirci, *Beytül-Hikme*, İstanbul 1996.

7 Hakîmi, *İslâm Bilim Tarihi*, 86.

8 Ronan, *Bilim Tarihi*, 223-225; Hakîmi, *age*, 86.

bilginleri, önde gelen Yunanlı astronomi bilgini Batlamyus'un (108-168) yanlışlıklarını gösterip eksikliklerini giderdiler.⁹

Müslümanların Birikimi

Batılı emperyalist güçler, bitmek bilmeyen siyasî amaçları ve sömürü sistemlerinin devamı için, istila ettikleri milletlere “Batı’nın üstünlüklerini” telkin eden psikolojik ve kültürel propaganda faaliyetlerinde bulundular. Bunun için de onlar “Her bilim ve her düşünce Batı’da ortaya çıkmıştır; büyük şahsiyetler, bilim adamları, filozoflar ve kâşifler Batı’dan çıkar” türü hâkimvâri tavır ve psikolojik telkinler, insanlarımızı, okullarımızı, eğitim programlarımızı ve yazılı kültürümüzü derinden etkilemiştir.

Günümüz İslâm ülkelerinde eğitim kurumlarında ve üniversitelerde Pascal’ın (1623-1662) (Pascal Üçgeni’nden) adı sık sık geçerken, matematik tarihinin önde gelenlerinden ve aynı zamanda Batı’da haklı bir üne sahip olan Harezmi (ö. 847) ve Ömer Hayyam (1036-1123) gibi Müslüman matematik ustalarının isimleri akla gelmez. Yeni nesillere Einstein (1879-1955) fizikçi ve relativite teorisinin kurucusu olarak tanıtılırken, bu teoriyi ondan yüzyıllarca önce bilim dünyasına kazandıran Kindî’nin (ö.866) ismi öğretilmez. Biyoloji alanındaki çalışmalar sunulurken yalnız Lamarck (1744-1829) ve Darwin’in (1809-1882) adları verilirken bu teorisinin en idealini insanlığa açıklayan Nazzâm (ö. 845), Câhız (777-869), Birunî (973-1061), İhvân-ı Safâ (946-1055), İbn Miskeveyh (932-1030) ve Mevlânâ’dan hiç söz edilmemektedir.¹⁰

9 Hakîmi, *age*, 86; Nasr, *İslâm ve İlim*, 11-12; Fârûkî-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 261; M.G. S. Hodgson, *İslâm’ın Serüveni*, çev: Komisyon, İstanbul 1993, III, 283; A. Adnan Adivar, *Tarih Boyunca İlim ve Din (Bilim ve Din)*, V. baskı, İstanbul 1994, 76.

10 Bayraktar, *İslâm’da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 5.

Şu halde İslâm Medeniyeti'nin zirve dönemini geniş boyutlarıyla düşünecek olursak 8. yüzyıldan başlayan bu bilim ve kültür havzası, 17. yüzyıla kadar bazı kısa molalar dışında yükselişinden büyük bir şey kaybetmemiştir. Ancak ne zaman ki, bilim ve tefekkürden uzaklaşmış, bu büyük coğrafyanın insanları, o zaman duraklama, gerileme, üretememe ve dolayısıyla sömürülme ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu yüzyılın ve gelecek yüzyılların "Müslümanların Yüzyılı" olmasını istiyorsak, her inanan aydın veya yarı-aydının kendi alanında en iyisini ve en mükemmeliyi yapması gereklidir. Zira insanlarımızın hiçbir zaman umutsuzluğa, atalete ve bezginliğe düşme lüksleri yoktur.

İslâm Bilginlerinin Bilim Dünyasına Kazandırdıklarından Kesitler-I

“Cehalet ve vahşet dönemlerinde, Roma İmparatorluğu’nun çöküşünden sonra, Hristiyanlar, her şeyi, astronomi, kimya, tıp, matematik bilimleri ve diğerlerini Müslümanlardan öğrendiler. Hemen hicri ilk yüzyıllardan başlayarak çaresiz bir halde geçerli ve mütedavil bulunan ilimleri almak maksadı ile Müslümanların tarafına yüz çevirdiler.” (Voltaire).¹¹

Müslüman bilim adamlarına ve filozoflarına ilgi bizden ziyade Batılılar tarafından gösterilmektedir. Bir bilim adamı gözlemcinin ifadesiyle, Amerika’nın ve aynı zamanda dünyanın en önemli üniversitelerinden birisi olan Princeton Üniversitesi’nin kilisesini ziyaret edecek olursanız, pencerelerin birinde, elinde 20 ciltlik tıp eseri *Kitâbu’l-Hâvî*’siyle¹² Doğu’nun ve belki de bütün Ortaçağ’ın en büyük

11 M. Rıza Hakîmi, *İslâm Bilim Tarihi*, çev: Hüseyin Arslan, İstanbul 1999, 111 (Naklen: Cevâd Hadîdî, *İslâm ez Nazar-i Voltaire (Voltaire’e Göre İslâm)*, III. baskı, Tus Yay., Tahran trz, 87, 193, 244-245).

12 Bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve İlim*, çev: İlhan Kutluer, İstanbul 1989, 176-177.

hekim ve klinikçisi¹³ Ebu Bekr Zekeriya er-Râzî'yi (865-925) temsil eden resmi gördüğünüzde hayret içerisinde kalırsınız. Aynı şekilde, Paris Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni ziyaret ederseniz orada İbn Sînâ'nın (980-1037) büstünü görmeniz mümkündür.¹⁴

Bu noktada Müslüman bilim adamlarının bilim alanındaki özellikle de pozitif bilimlerdeki katkı ve icatlarından bir kaçından bahsetmemiz, değindiğimiz eleştirilere kendimiz de düşmememiz için bir gerekliliktir.

Peki, Müslümanlar matematik, astronomi, astroloji, tıp gibi pozitif bilimlere neden bu kadar ilgi göstermişlerdir? Bu hususu açabilmemiz için bu bilimlerden öncelikle matematikle başlamamızda bir fayda söz konusu olacaktır.

Matematik

Müslümanların günlük ibadetlerinde ve toplumsal ilişkilerinde matematik önemli bir yer tutmaktadır. Zira Kible'nin tayini, namaz vakitlerinin belirlenmesi, zekatın hesaplanması ve mirasın paylaşılması gibi konular sebebiyle İslâm bilginlerinin ilk ve en çok uğraştıkları bilim alanı matematik olmuştur.

İslâm dünyasında, 10 ve -11. yüzyıllarda, matematik ve tabiat bilimlerine ilgi zirveye ulaştı. Bunun sonucu olarak kozmolojik bilimler, İslâm tarihi boyunca tesirini fark ettirecek bir tarzda düzenlendi.¹⁵

Matematik sahasında bilim adamları yeni teoremler, hipotezler ve sistemler ortaya koymuş ve bunları geliştirerek bilim dünyasının

13 A. Adnan Adivar, *Tarih Boyunca İlim ve Din (Bilim ve Din)*, V. baskı, İstanbul 1994, 79, 97; ayrıca bkz. Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi*, çev: E. İhsanoğlu, F. Günergun, II. baskı, Ankara 2003, 262.

14 Mehmet Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, II. baskı, Ankara 1992, 6.

15 İ.R. Fârûkî-L.L. Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, çev: M. Kibaroglu, Z. Kibaroglu, III. baskı, İstanbul 1999, 303; ayrıca bkz. Hakîmi, *İslâm Bilim Tarihi*, 151.

hizmetine sunmuşlardır.¹⁶ Örneğin, sayılar teorisinde Sabit b. Kurra, bir başka sonsuz sayılar serisinin parçası olarak bir sayılar teorisi ortaya koydu. Ömer Hayyâm (1036-1130) ve Nasîrüddin Tûsî (1201-1274) büyüklüklerin sayılarla ifade edilebildikleri formüller oluşturdular.¹⁷

Bir diğer matematikçimiz Harezmi de dokuz rakam ifade eden sembolleri tespit edip ve herhangi birinin yokluğu için de sıfırı keşfeden bilgin olmuştur.¹⁸ Yine matematikteki logaritma cetvelinin oluşturulması, Harezmi (ö. 847) tarafından gerçekleştirildi. Batılar, cetvele onun ismine izafeten al-arithmi adını verdiler.¹⁹

Buna ek olarak ilk dönem Müslüman matematikçiler, Batı'daki matematiğin doğuşunu tetiklemişlerdir. Bugün bütün dünyada kullanılan cebir, trigonometri ve uzay geometrisi, Müslüman bilginlerin sayesinde oluşturulmuştur.²⁰

Harezmi'nin eserleri başta olmak üzere, Müslüman matematikçilerinin kaleme aldığı eserler, daha, 9. yüzyıl sonralarında Latince'ye tercüme edilerek, baskıları yapılmış, bilim çevrelerince okunmuş ve okutulmuştur.²¹

Müslümanların ilgilendiği matematik, modern matematikteki "madde" dünyasıyla sınırlı değildir. Vahdet'ten kesrete ulaşma, uyum ve dengeyi kavrama hususlarında zenginlikler üretmiştir. Gerçeklikler İslâm maneviyatını karakterize ederek İslâm sanat ve mimarisine renk getirmiştir. Geometri ve Aritmetikle sanat ulvîleş-

16 Nasr, *İslâm ve İlim*, 75-77; Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 6.

17 Fârûkî-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 361.

18 Fârûkî-Fârûkî, *age*, 361.

19 Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü*, III. baskı, İstanbul 1997, 171; Hakîmi, *İslâm Bilim Tarihi*, 121.

20 Ronan, *Bilim Tarihi*, 248-252.

21 Nasr, *İslâm ve İlim*, 78-86; Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 33.

miş Bir'in Çok'ta hâzır ve nâzır oluşunu yansıtan bir kutsallık ortaya çıkmıştır.²² İslâm bilginleri sadece yeryüzünü gözlememişler, bunun yanı sıra gök cisimlerinin ve uzayın gizemi üzerinde araştırmalar yapmışlar ve bilimsel mekanlar inşa etmişlerdir.

Astronomi

Müslümanlar, gerek tercüme faaliyetlerinde gerekse bir bilim olarak astronomiyle öncelikli olarak ve kendilerinden beklenenden daha fazla ilgi duymuşlardır. Bunun çeşitli sebepleri vardır: Hilali gözlemlemek, namazın başlangıcını ve sonunu tespit, hac zamanını belirlemek, namaz vakitlerini tayin etmek gibi.

İslâm astronomları, gökyüzünü, ayı, güneşi, yıldızları gözlemlemek amacıyla rasathaneler kurmuşlardır. Bilim çevreleri, bu rasathanelerin benzerlerini, Batı'da görmek için 16. yüzyılın sonlarını beklemek zorunda kalmışlardır.²³

Gökteki konumları ölçmede yükseklik ve azimutu kullanan yöntem, ilk defa Müslüman astronomlarca kullanılmıştır.²⁴

Dokuzuncu yüzyılda “yıldızların etkisi konusunda İslâm dünyasındaki en bilge kişi” olarak tanınan Ebû Maşer'in (ö.885), “Tanrı'dan gelen ilham” varsayımı çerçevesinde yıldızların etki ettiği iddiası abartı değildi. Esas dikkat çekici olan, göklerle ilgilenen Müslümanlar içerisinde çok az kişinin astrolojiye zaman ayırmasıydı. Görünen odur ki, Müslümanlar, Yunanlılardan aldıkları bilgiyi falcılığa uygulamaktan uzak durarak, Yunanlıların başlattığı şeyleri mükemmel-

22 Nasr, *İslâm ve İlim*, 88.

23 İsmail Yakıt-Nejdet Durak, *İslâm'da Bilim Tarihi*, Isparta 2002, 78; Nasr, *İslâm ve İlim*, 112-116; Fârûkî-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 362; M.G. S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, çev: Komisyon, İstanbul 1993, I, 383.

24 Ronan, *Bilim Tarihi*, 230.

leştirmeye çalışmışlardır. Onların becerileri, kehanetten çok, bilimsel gerçeklere yönelik olmuştur.²⁵

Müslüman bilim adamları tasarlayıp geliştirdikleri rasat araçları/aletleri ve teknikleri ile gözlemlerinde sıhhatli ve doğru sonuçlar almayı başarmışlardır.

Diğer taraftan inananlar için ibadet vakitleri ne kadar önemliyse, ibadetlerini yerine getirebilecekleri bedenlerinin sıhhati de bir o kadar önemli olmuştur. Bunun için bilginlerimizin tıp ve tababetle alakalarının hızı hiç kesilmemiştir.

25 Ronan, *age*, 236.

İslâm Bilginlerinin Bilim Dünyasına Kazandırdıklarından Kesitler-II

“Batılı bilim adamları, bilimi Müslümanların mektebinin öğrencileri olan seleflerinden öğrenmişlerdi. Ne var ki çıraklar şöhrat olurken üstatları unutuldu. Eğer; Sarton, Meierhof, Walker, Kacury, Seillot, Smith, Nallino ve diğerleri gibi oryantalistler olmasaydı belki, Bîrûnî, İbn Heysem, Harezmi, İbn Baytar, Câbir b. Hayyân, Râzî ve diğer büyük dehalar bizce meçhul kalacaktı. Bu isimleri duymak ruhumuzun derinliklerinde hiçbir kıpırdama ve heyecan meydana getirmeyecekti. Başka milletler kendi bilginleri ve öğrenmelerine rağmen (tabii öğrenmemeliler) asla bütün tarihleri boyunca bu şahsiyetlerden daha fazla takdire şayan ve sitayişle yâd edilebilecek, eserlerini yayınlayacak ve övünç kaynaklarını tanıyacak bir kimseyi vücuda getirememiştir.” (Hannâ el-Fâhûrî)²⁶

26 Hâkimi, age, 123. (Naklen; Hannâ el-Fâhûrî ve Halîl el Cerr, *Târih-i Felsefe der Cihân-ı İslâmî*, Farsça'ya çev: Abdü'l-Muhammed Âyetî, İntişârât-ı Zaman, Tahran (1335), 356-368, 346, 429, 533, 596, 705.

Tıp

İslâm dünyasındaki tıp, Hz. Muhammed (sav)’in çeşitli hastalara maddî ve manevî olarak yapılmasını önerdiği sözleriyle başlar. Daha sonraki dönemlerde bu kutlu ifadeler, *Tıbbu’n-Nebevî* isimli eserlerde şekillenerek toplanmış veya hadis kitaplarında bir bölüm olarak yerini almıştır. Buharî’nin hadisleri topladığı meşhur eseri *Sa-hih-i Buharî*’deki *Tıbbu’n-Nebevî* kitabı çok bilinen ve rağbet edilen bir eserdir.²⁷

İslâm tıp dünyasındaki Müslüman hekimler, daha çok nabız, ten rengi gibi dış belirtilere göre hastalıkları teşhis etmişlerdir.²⁸

Diğer taraftan büyük Türk hekim ve filozofu İbn Sînâ’nın (870-1037) *Kânûn fi’t-Tıb* adlı eseri Avrupa’da defalarca baskısı yapılmış 18. yüzyıla kadar üniversitelerde ders kitabı olarak okutulmuştur.²⁹ *Kânûn*’da orijinal fikir, gözlem ve deneyler vardır. Mesela, göğüs zarı iltihabıyla zatülcenbin birbirinden ayırt edilmesi, bulaşıcı hastalıklarda suyun ve toprağın etkisi, cilt hastalıklarının tanı ve teşhisleri gibi konular bulunmaktadır.³⁰ İbn Sînâ, mide ülserinin üzüntü ve sıkıntı gibi psikolojik ve mide üzerinde doğrudan etkisi olan organik olmak üzere iki sebepten kaynaklandığını tespit etti. Ayrıca kanseri teşhis eden Büyük Hekim, buna erken cerrahî müdahaleyle, dokunun alınması şeklinde bir tedavi yöntemi geliştirdi.³¹

Büyük Türk tabibi ve mutasavvıfı, aynı zamanda Fatih’in hocası da olan Akşemseddin (1390-1459), bazı hastalıkların sebebi “tohum” adını verdiği mikrop konusunda izah ve araştırmalar yapmıştır.³²

27 Bayrakdar, *İslâm’da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 205; Nasr, *İslâm ve İlim*, 174.

28 Nasr, *age*, 166.

29 Yakıt-Durak, *İslâm’da Bilim Tarihi*, 90; Ronan, *Bilim Tarihi*, 262-263.

30 Adıvar, *Tarih Boyunca İlim ve Din (Bilim ve Din)*, 82.

31 Fârûkî-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 358.

32 Yakıt-Durak, *İslâm’da Bilim Tarihi*, 88.

Ayrıca, salgın hastalıkların temas ve hava yoluyla bulaşarak yayıldığını, ilk olarak Müslüman bilginler ortaya koymuşlardır. Cerrahî de el-mürkîd (uyutan) dedikleri sıvıya batırılan bir sünger, hastanın ağız ve burnuna tutarak anestezi uygulamaları, İslâm hekimleri tarafından başlatılmıştır. Bunun yanı sıra cerrahîde yaraları dağlayan, buz ve soğuk su kullanarak kanamaları durduran ilk tıpçılar, Müslümanlar içerisinde çıkmıştır.³³

Diğer taraftan tıp bilgisini yedi dala ayıran büyük İslâm filozof ve hekimi İbn Rüşd (1126-1198) de, fizikî egzersizlerin sağlığın korumasındaki rolünü ilk keşfeden kişi olmuştur.³⁴

İbn Sînâ ile çağdaş ve aynı zamanda Müslümanların en önde gelen cerrahî olan Zehravî (ö.936), cerrahlık ve cerrahî aletleri ile ilgili bir çok eser kaleme almıştır. Yaptığı cerrahî ameliyatlar, 300 yıl boyunca cerrahî tekniğinin en önemli tıp başarıları olarak kabul edilmiştir.³⁵

Yine Ürdün'de 1233 yılında doğan el-Kuf adlı hekim, kılcal damarlar için verdiği tanımlar ve kalp kapakçıklarının çalışmasıyla ilgili söyledikleriyle tanınmaktadır. O, bunu, mikroskop döneminden çok önce, Avrupa'da Malphigi'nin kılcal damarlar tanımlamasından 400 yıl önce gerçekleştirmiştir.³⁶

13. asrın önemli cerrah hekimlerinden birisi olarak bilinen İbn Nefis (1208-1288), küçük kan dolaşımını, yani kalp ve akciğer arasındaki dolaşımı keşfetmiştir. Bununla da yetinmeyerek, kanın kal-

33 Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 357.

34 Fârûkî, *age*, 358.

35 Ronan, *Bilim Tarihi*, 263.

36 Ronan, *age*, 263.

bin bir tarafından diğer tarafına geçtiğini ileri süren ünlü Yunanlı tıp otoritesi Galenos'un (131-201) hatalı olduğunu çekinmeden ilan etmiştir.³⁷

Bununla birlikte, İslâm dünyasında tarih boyunca hastalıkların müzikle tedavi etme yöntemleri kullanılmıştır. Bu çerçevede bir takım psikolojik hastalıkların müzik kullanılarak iyileştirilmesine müzikle tedavi (müzikoterapi) ismi verilmektedir. Yakın zamanlara kadar Avrupa'da akıl ve sinir hastaları, çoğunlukla cin çarpması olarak görülüyor, acımasız işkencelere tabi tutuluyor veya öldürülüyorlardı. Aynı dönemlerde hatta daha önceki zamanlarda bile, İslâm dünyasında bu tür hastalara belirli tedavi yöntemleri uygulanır ve özel hastaneler inşa ediliyordu.³⁸

Tıbbın yanında, İslâm bilim çevreleri kimyanın hem teori hem de deney sahasına da yönelmişlerdir.

Kimya

Kimya alanında Müslüman araştırmacılar, teorik ve pratik bir çok icat ve teorinin sahibidirler. Hatta İslâm coğrafyasının bilginleri bu alanda nesnel deneyler yapan ilk kimyacılarıdır. Nitekim laboratuvarlarda gerçekleştirilebilen orijinal deneylerle kimya müstakil bir bilim olmuştur.

Bu çalışmalarda nitrik ve sülfürik asit, potasyum, nitrat ve alkol gibi çok sayıda kimyevî maddeyi tespit ederek keşfetmişlerdir. Bununla birlikte çağımız Batı dillerinde geçen ve halen kullanılan *imbik*, *alkali*, *alkol* gibi kimya sahasındaki teknik kelimelerin çoğu Arapça'dan olduğu gibi alınmıştır.³⁹

37 Ronan, *age*, 264.

38 Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 220.

39 Yakıt-Durak, *İslâm'da Bilim Tarihi*, 92.

Müslüman kimyacılar, nitrik asit, sülfürik asit, nitro-hidroklorik asit, civa klorür, demir sülfat gibi bir çok kimyasal bileşik üretiyorlardı. Potasyumu keşfedip, gümüşü ve potasyum nitrati elde edebiliyorlardı.⁴⁰

Ayrıca İzzeddin Celdekî (ö.1360) isimli Müslüman bilginin, kimyasal tepkimelerle ortaya çıkan tehlikeli gazlardan korunmak için maske kullanılması gibi keşiflerde katkısı olmuştur.⁴¹

Kimyanın yanında coğrafya alanında önemli icat ve keşifler yapılmış ve bunlar insanlığın hizmetine sunulmuştur.

Coğrafya

İslâm bilim dünyasında kendisinden en çok yararlanan ilimlerinden birisi coğrafyadır. Çünkü Kur'ân, Müslümanlara tabiattaki yapıları ve geçmiş milletleri inceleyip araştırmaları için seyahat etmeyi tavsiye etmiştir. Bunun yanı sıra namaz için Kible'nin tayini ve hac yolculuğu için coğrafi bilgilere sahip olmak gereklidir.⁴²

Bu açıdan 12. yüzyılın büyük coğrafya bilgini İdrisî (1100-1165), bizim için çok önemlidir. Gençlik yıllarında bilginimiz, İspanya, Portekiz, Güney Fransa, İngiltere, Kuzey Afrika'daki Fas gibi ülkeleri görme imkanı bulmuştur. Henüz 16 yaşında iken İstanbul dahil Anadolu şehirlerine seyahatlerde bulunmuştur. Norman Kralı II. Roger (1097-1155) tarafından Sicilya'ya davet edilmiş⁴³ ve Palermo şehrinde Kral'ın ölümüne kadar sarayda yaşamıştır. Henüz kral hattayken, dünya coğrafyasına ait büyük bir gümüş küre ve Roger'in *Kitâbı* (*Kitâb-ı Rucârî*) isimli eseri hazırlamıştır. Kitapta bulunan

40 Fârûkî-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 358.

41Fârûkî, *age*, 359.

42 Fârûkî, *age*, 362-363.

43 Ronan, *Bilim Tarihi*, 258-259.

70 paftalık dünya haritası o güne kadar bilinen dünya coğrafyasını tasvir eden en geniş çalışmadır. İdrisî'nin coğrafya alanındaki diğer önemli katkısı, Müslüman coğrafya bilginlerinin keşfedip geliştirdikleri bilgileri Batı'taki bilim çevrelerine taşımıştır.⁴⁴

Bununla birlikte Osmanlı amiral ve bilim adamı Pîrî Reis (1465-1553) ile dünyada haritacılık, dönemin en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Hem coğrafyacı hem de matematikçi olan Pîrî Reis, gezip gördüğü ülke ve kıtaların haritalarını, o günün sınırlı imkanları ve yetersiz aletleriyle çok önceden büyük bir doğrulukla çizilebilme yeteneğini göstermiş tek bilgindir denilebilir. Dahası, büyük coğrafyacı, hiç gidip görmediği Güney ve Kuzey Amerika kıtalarını da bugünün haritalarına çok yakın olabilecek şekilde çizmiştir. Hâlâ, Pîrî Reis'in bu akılları durduracak şekilde düzgün ve doğru bilimsel haritaları nasıl çizbildiğinin cevabı verilememiştir.⁴⁵ Bununla yetinmeyerek buzullarla kaplı Antartika kıtasını çizebilmesi, bilim adamlarını hayretler içerisinde bırakmaktadır. Zira coğrafya bilginimiz bu haritaları 1513 yılında hazırlamıştır.⁴⁶

Amerika ve Rus deniz araştırmacıları Antartika kıtasının varlığını, üç asır sonra, ancak 1820'lerde öğrendiler. Pîrî Reis'in *Kitâbu'l-Bahriyye*⁴⁷ adlı çağına göre çok nadir ve mükemmel eserinde çok sayıda bilimsel niteliği şüphe götürmeyen haritalar bulunmaktadır.

Haritacılığın yanı sıra ilk uçuş denemelerini gerçekleştirmek ve ilkel uçuş aletlerini ve makinelerini tasarlamak Müslüman mekanikçilere nasip olmuştur. Bu alandaki çalışmaları, 9. yüzyılda ilk defa Endülüslü bilgin İbn Fâris (919-1004) tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁸

44 Fârûkî-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, 363; Yakıt-Durak, *İslâm'da Bilim Tarihi*, 99-100; Nasr, *İslâm ve İlim*, 42-43.

45 Nasr, 44-45.

46 Bayrakdar, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 113.

47 Bayrakdar, *age*, 113.

48 Bayrakdar, *age*, 141.

Bu buluşlara ilave olarak söyleyebileceğimiz, diğer önemli bir icat, Batılıların “*Camera Obscura*” dedikleri “*Karanlık Oda*” veya “*Karanlık Kamera*” ilk olarak ünlü fizikçi ve optikçi İbn Heysem’le (965-1040) başlanmıştır. O, güneş ve gök cisimleri gündüzleri gözlemleyebilmek ve optik olaylarını açıklamak ve anlamak için karanlık bir oda icat etmiştir. Bu icat sayesinde ki, sonraki yüzyıllarda bazı optik alet ve makinaların yapılmasına dayanak teşkil etmiştir. Büyük Optikçi İbn Heysem, bu *Karanlık Oda*’yı “*Beytü’l-Munzal*” ismiyle tanımıştır.⁴⁹

Şurası da bilinmelidir ki, Müslüman bilim adamlarının icat ve keşifleri bu söylediklerimizle sınırlı değildir. Onların dünya bilim ve teknolojisine katkıları tek bir yazının konusu olacak kadar azımsanacak değildir. Dolayısıyla bilim adamlarımızın gerçekleştirdikleri tüm icat ve keşiflerden söz etmeye kalksak, buna ne zamanımız ve ne de yerimiz kifayet yetmez. Ancak unutmamamız gereken husus, bahsettiğimiz bilim adamı mucitlerimizin yaşadığı dönemlerin günümüze yakınlığı en az beş altı yüzyıl öncesine dayanmakta olmasıdır.

Sonuç olarak bilim ve teknoloji tarihimizden bazı bölümleri aktardığımız bu makalemizle, sürekli geçmişe referans verip, sloganlar içerisinde boğulup sadece bununla yetinip avunmayı amaçlamıyoruz. Umudumuz ve beklentimiz, daha önce gerçekleştirip başardıklarımızı, belki daha da ötesini, tekrar yapabilecek potansiyel, yetenek ve gücümüzün olduğu bilincini kendimize hatırlatmaktan ibarettir.

49 Ronan, *Bilim Tarihi*, 252-255; Bayrakdar, *age*, 143; Nasr, *İslâm ve İlim*, 140-142.

Doğunun Özgün Sanatı İslâm Tıbbı

Modern tıp, daima Batı'yla özdeşleştirilmiş bir alan olarak kabul görmektedir. Elbette Batı'nın tıba olan katkıları inkar edilecek veya gözden kaçırılacak bir husus değildir. Ancak modern tıbbın, azgınlaştığı ve tanrılığa/ilahlığa soyunduğu bu zamanlarda, geleneksel tıp sanatını ve onun sanatkârları olan kadîm tabiplerini hatırlamak bilimsel bir borçtur. Bu tıp gelenekleri içerisinde, insanın faydası ve mutluluğunu esas alan İslâm tıbbı oldukça kapsamlı bir işgal etmektedir.

İslâm Tıbbı ve Kökeni

İslâm tıbbı ve onun eczacılık, cerrahî ve diğer bölümleri, ruhunu ve varlığını İslâm'ın eşsizliğinden almıştır. Ancak onun gelişim ve tekâmülünde, Grek-İskenderiye, Hint ve İran tıbbının kadîm birikimi de önemli bir katkı olarak mevcuttur. Yüce gaye ve amaçların gerçekleşmesine yönelik tükenmez bir enerji ve gayretle şekillenen; kendi alanının tüm bölümlerini içine alan İslâm tıbbı, on beş asırlık tecrübesiyle Güney İspanya'dan Bengal'e kadar olan bir coğrafyada hayat bulmuştur.⁵⁰

50 Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm ve Bilim*, çev: İlhan Kutluer, İstanbul 1989, 153.

Kadim geleneklerin birikim ve külliyyâtından yararlanan İslâm tıbbı, bununla yetinmemiştir. Zira Müslümanların inşa ettiği bu tıp geleneği, hiçbir zaman metafizik ve kozmolojik alanla irtibatı koparmamıştır.

Sağlık, sıhhat ve tıpla alakalı mevzulardan ifade ve tavsiyelerin bulunduğu Kur’ân ve Hadisler, Müslüman tabiplerin İslâm’la bağlarını güçlendirmelerini sağlamıştır. Bununla birlikte İslâm fıkhrındaki sağlık, beslenme, abdest, gusül ve bedenle ilgili birçok hususun tıpla bağlantısı bulunmaktadır. Aynı zamanda bedene aidiyet kazandıran ruh ile “*ruhun tapınağı*” *beden* hakkındaki Batınî öğretilerin de, tıp ve İslâm’la bağı kuvvetlidir. Hâsılı İslâm tıbbı, her daim din ile yakın olan münasebetini canlı tutmuştur.⁵¹

İslâm tıbbı, Hz. Muhammed’in (s.a.v) hayattayken, karşılaştığı hastalara yapılmasını önerdiği sözleriyle başlar. Nitekim hasta ve hastalıklarla ilgili bu hikmetli sözler/hadisler, Hz. Peygamber’den sonra *Tıbbu’n-Nebevî* ismiyle kitap haline dönüşmüş; hadis külliyyâtı içinde bir bölüm olarak varlık bulmuştur. Buharî’nin *Sahihi*’ndeki *et-Tıbbu’n-Nebevî* kitabı büyük ilgiye mazhar olmuş ve çok yaygınlık kazanmıştır.⁵²

İlk Müslüman Hekimler

Tıp, Hz. Peygamber döneminde de ilgi duyulan bir sahadır. Zira hasta ve hastalıklar, insanın hâlk edilmesiyle var olmuşlardır. Ancak İslâm Peygamberi’nin yaşadığı zaman ve mekân bu tür hayatî bir alan için yeterli imkâna sahip değildir. O devirde bile, Müslümanların yabancı (gayr-ı Müslim) kaynaklı tıp bilgisine yönelik büyük bir merakı söz konusuydu.⁵³

51 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 154.

52 Mehmet Bayrakdar, *Bilim ve Teknoloji Tarihi*, II. baskı, Ankara 1992, 205.

53 Mehmet Bayrakdar, *İslâm Felsefesini Giriş*, Ankara 1988, 32.

Kaynaklar, ilk Müslüman hekimin Hz. Peygamber'in ashabından ve aynı zamanda teyzesinin kocası olan Hâris b. Keledé (Kaladân) olduğu konusunda aynı düşünceleri aktarmaktadırlar. Bu sahabî, bir rivayete göre, Hz. Peygamber'in teşvikiyle tıp sanatını öğrenmek ve araştırmak için Cündişapur'a (İran) gitmiştir. Hatta o, Sâsânî kralı Enûşirvan ile sağlık hakkında sohbet etmiştir. Sonradan Medine'ye dönen Keledé'nin, kendisi gibi oğlu Nadr'in de bir hekim olduğu bildirilmektedir.

İslâm'ın dış kaynaklı tıp ile erken bir dönemde tanışmasına karşın, Arap Müslümanların bu sanata ilgileri ileri düzeyde gerçekleşmedi. Bundan dolayı İslâm coğrafyasındaki ilk hekimlerin çoğunluğu Hristiyan, Yahudi veya İranlı bir kökene sahiptiler. Ancak Arapça'nın bilim dili oluşu ve özellikle de bir tıp dili haline gelmesiyle, tıbbî irfanın Arap Müslüman kültür havzasında işlerlik kazanması gerçekleşti.⁵⁴

Cündişapur ve İskenderiye gibi iki tıp merkezinin İslâm coğrafyasına katılmasıyla birlikte, buradaki usta ve donanımlı hekimler Müslüman toplumun ve bilgilerin hizmetine hazır durumdaydılar. Ancak Emevi Halifesi I. Mervan döneminde Basralı Yahudi hekim Mâserceveyh'in *Ahron'un Pendicts*'ini çevirmesine kadar başka Arapça tıp kitabı tercümesi mevcut değildi.⁵⁵

Tabip, Hekim, Hakîm

Yine de İslâm medeniyeti, yeni tıp metot ve uygulamalarıyla birlikte, alana mekanlık yapacak kurum ve ilkeler/değerler inşa etti. Sağlık ve tıp sahasındaki gelişme ve terakki, İslâm dışı bir kökene

54 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 175; Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, 32.

55 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 174.

sahip olan hekim modelini, İslâmî bir imajla evrime uğrattı, tekamül ettirdi. Zaman içerisinde hekim (tabip), hakîm (hikmetli kişi, bilge) kimliğine büründü. Nihayetinde ortaya çıkan hem geleneksel ilimlerdeki üstatları ifade eden hem de hekim (tabip) ve hakîm (filozof) olan bir bilge tipi teşekkül etti. Kindî'den İbn Sînâ ve İbn Rüşd'e kadar İslâm filozoflarının çoğunluğu, aynı zamanda yetkin birer hekimdiler. Muhammed b. Zekeriya er-Râzî ve İbn Sînâ gibi hekim ve hakîmler, çağlarında benzerleri bulunmayan bilge tabiplerdir.

İslâm dünyasının geçmişinde tıbbın öğretim ve uygulaması, diğer bilimlerden bilhassa felsefeden ayrı bir disiplin olarak değerlendirilmiyordu. Sonuçta tıpla ilgili hâsıl olan birikim, İslâmî ilimlerin birliğini simgeleyen ve çeşitli bilgi dallarını bir sıralamayla öğreten/ikmâl ettiren bir bilg(e)in modelini üretti/yetiştirdi.⁵⁶

İslâm Tıp Teorisi

İslâm tıp teorisi; İslâm metafiziği, kozmolojisi ve felsefesiyle iç içe algılanan bir ilişki içerisinde düşünüldü. Zira tıbbın konusu, yani insan bütün varlığı kendisinde özetleyen küçük âlemdir. Bir başka ifadeyle insan, var oluşun sembolüdür. Böylece insan, varlığı kavrama ve anlamının anahtarı olmaktadır.

Nitekim Müslüman hekimler, insan bedenini, nefsinin bir uzantısı ve devamı olarak düşünmüşlerdir. Bu anlamda beden, hem ruh hem de nefisle yakın bir ilişki içerisinde. Birbiriyle münasebetleri sebebiyle, Müslüman hekimler, bu güçlerin insan üzerindeki etkilerini incelediler.⁵⁷

56 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 154.

57 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 159.

Tıp Eğitim ve Öğretimi

Tıp öğrenimi, temel ilkeleri yönüyle medreselerde tahsil edilmekle birlikte, cerrahî, eczacılık ve bunlarla ilgili kliniklere bir tıp okulu eklenerek hastanelerde öğretiliyordu. Ayrıca yetkin bilge hekimler, evlerinde ve özel mekânlardaki ders halkalarında tıp öğrencileri yetiştiriyorlardı. Öğretim, çoğunlukla aile çevrelerinde, özel dispanserler veya özellikle eczacılıkla ilgili olarak eczanelerde sürdürülüyordu.

Tıpla ilgili bir ailede nesiller boyu teşekkül etmiş tıp geleneği, İslâm medeniyet ve coğrafyasında gerek Müslümanlar gerekse Hristiyan ve Yahudiler arasında varlığını yüzyıllarca devam ettirdi. Bu geleneğe sahip olan Endülüs'te İbn Zühr, İran ve Irak'ta Buhtîşû aileleri, asırlarca büyük hekimleri insanlığın faydasına/hizmetine kazandırdılar.⁵⁸

Hastane, Hastaevi, Bimaristan, Mal(r)astan, Dârüşşifa

Müslümanlar, şifa veren bir merkez olarak hastane kurumunu, İran ve Bizans'tan miras olarak aldılar. İslâm'dan önce Ahvaz kenti yakınlarındaki Cündişapur hastanesi, hem hasta tedavisini hem de kapsamlı bir tıp öğretimi sunmaktaydı.⁵⁹

Müslüman hükümdarlar içerisinde ilk hastanenin I. Velid tarafından teşekkül ettirildiği nakledilse de, donanımlı gerçek bir hastane, VII. yüzyılda Harun Reşid'in emriyle Bağdat'ta inşa edilmiştir. Hastanenin yöneticiliğine, Cündişapur'dan çağrılan Hristiyan hekim Cibrail b. Buhtîşû getirilmiştir. Bu tıp kurumunun önemi, İslâm tıbbının doğuş dönemi hastanesi olmasından kaynaklanmaktadır. Hastanenin

58 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 154-155.

59 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 155.

başına Yuhannâ b. Mâseveyh gibi tanınmış çok sayıda hekim atanmıştır. Bu hastane, kurulacak yeni hastanelere model olmuştur.⁶⁰

Daha sonraları; örneğin XIII. yüzyılda Tunus, Cezayir ve Endülüs'te bir çok hastane inşa edildi. *Hastaevi* (hastane) anlamına Farsça bir kelime olan ve Arapça'da hastane karşılığı kullanılan *bî-maristan* kelimesi, *malastan* veya *marastân* sözcükleriyle İspanyolca'da karşılık buldu.⁶¹

Osmanlılar döneminde, hastane modellerinde Selçuklu ve Abbâsî üslûbu benimsendi. Osmanlı'da ilk hastane, XIV. yüzyılda Bursa'da inşa edilen Dürüşşifa idi. Bu kurumu, Fatih'in XV. yüzyılda yaptırdığı, Külliye'sinin bir bölümü olarak inşa edilen hastane izledi.⁶²

İstanbul'daki en büyük hastaneler, XVI. yüzyıldan sonra inşa edildi. O dönemde teşekkül eden hastaneler, XIX. yüzyılın Batı'daki modern hastanelerine örnek olmuşlardır.⁶³

Hastane ve Tıp Eğitimi

Genellikle vakıflarca desteklenen hastanelere, şahıslar ve devletler de yardım ve katkıda bulunmuşlardır. Böylece onlar, İslâm dünyasının büyük bilim kurumlarına dönüştüler. Bu kurumlarda, hastaların her türlü bakımları yapılmıştır. Ayrıca cüzzamlılar ve akıl hastaları, hatta hayvanlar için özel hastaneler de inşa edilmiştir.

“İslâm tıbbının öğretim ve uygulaması; koşullara ek olarak büyük kütüphaneler, ders salonları ve tıp öğrencilerinin eğitimi için gerekli öteki düzenlemeleri en nitelikli şekliyle ihtiva eden hastane müessesinden ayrı düşünülemez.

60 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 155.

61 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 155.

62 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 155.

63 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 156.

İslâm tıp uygulaması, gerek hastaneye bitişik olan gerekse ayrı olarak faaliyet gösteren dispanser ve kimyevî ecza dükkânlarıyla daima ilişkili olmuştur. Bununla birlikte (çoğu kere attâr denilen) eczacı tipi (Halk Türkçe'sinde aktar) daima, resmî hekimlerden daha fazla halk sağlığıyla içli dışlı olmuştur."⁶⁴

Tıp Eserleri

İslâm tıbbı üzerine kaleme alınan eserlerin ekseriyeti, kemikler, sinirler ve kaslar gibi vücudun çeşitli bölümlerini gösteren şekil ve dokümanlardan oluşmaktaydı. İnsan vücudunda bulunan kemiklerin sayısı 248 olarak tespit edilmişti. Kasların anatomi ve fizyolojisine dair şekil ve çizimlere nadiren rastlanmasına rağmen, sinirler beden en net ve kesin gösterilmiş bölümlerini oluşturmaktaydı.

Organlar, efendi ve hizmetçi olarak isimlendirilmekle birlikte, aralarındaki ilişki oldukça dikkatli bir şekilde gösterilirdi. Örneğin; kalbe oranla akciğer hizmetçi, akciğerler karşısında kalp efendi (yönetici) organ olarak sunulurdu. Bununla birlikte bazı organlar alıcı, bazıları verici, bir diğer grup da ne alıcı ne de verici olarak isim alırdı. Özetle Müslüman hekimler, beden fonksiyonları ve organları arasındaki ilişkiye azami önemi göstermişlerdir.⁶⁵

Koruyucu Hekimlik ve Hamamlar

Müslüman hekimlerin uyguladığı yöntemler içerisinde biri de insan bedenine faydası yönüyle değerlendirilen geleneksel hamamlardır. Bu anlamda hamam ve kaplıcaları, İslâm dünyasının her bölgesinde görmek mümkündür. İslâm'ın temizliğe verdiği önemin bir neticesi olarak hamamlar, İslâm coğrafyasının her tarafında çok erken zamanlarda inşa edilmiştir.

64 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 156.

65 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 164.

Bununla birlikte sıcak-soğuk hava ve suyun yararlarına ek olarak belli bir sanat erbabınca yürütülen keseleme veya masaj uygulamasına Müslüman hekimler tarafından tıbbî amaçlarla başvurulmuştur.⁶⁶

Müslüman Hekimlere Özgü Uygulamalar ve Metotlar

Müslüman hekimler, hastalık teşhis ve tedavisinde çoğunlukla nabız, ten rengi gibi dış faktörlere başvurdular. Onlar, bu yöntemlerden çok olumlu sonuçlar alarak yararlandılar. Ayrıca İslâm tıbbının pratisyenleri, iç hastalıklarında sindirim sisteminin önemini bilincindeydiler. Bunun için de sindirim organlarının düzenli çalışmasını sağlamak amacıyla müşil gibi ilaçları kullandılar.

Müslüman tabipler, vücuttan zehirleri atmak ve mevsim değişiklikleriyle oluşan yeni iklim koşullarına bedeni hazırlamak için kan alma yöntemini sık sık uyguladılar. Çok sayıdaki hastalığın varlığından haberdar olan hekimler, tıp tarihinde ilk tanınıp tanımlanan çiçek hastalığı, menenjit, boğmaca, saman nezlesi gibi hastalıkları da eski tıp eserlerinden öğrenmişlerdir.

*“Müslümanların bu ve öteki hastalıkları ele alışı hiç kuşkusuz hü-moral patalojiye ve ahlâtın mizacı ile İslâm tıbbının temelini teşkil eden iklim, yiyecek ve ilaç gibi dış faktörler arasındaki tekabül teorisine dayanıyordu.”*⁶⁷

Müslüman hekimleri, diğer meslektaşlarından farklılaştıran bir diğer özellik ise, onların tıp tarihinde reçete yazma yöntemini ilk defa kullanan tabipler olmasıdır. “Akrabadin” olarak isimlendirilen ilaç yapım, terkip ve tertibi hakkındaki eserlerin ilk numunelerine İslâm tıbbında rastlanılmaktadır.⁶⁸

66 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 157.

67 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 166.

68 İsmail Yakıt, Nejdî Durak, *İslâm’da Bilim Tarihi*, Isparta 2002, 88.

Cerrahî

“Müslüman hekimler zorunlu olmadığı durumlarda cerrahî müdahaleyi çoğu kere tasvip etmezdi; fakat bununla birlikte sezaryen ameliyatından karmaşık göz ameliyatlarına kadar bir çok cerrahî müdahale resmedilmiş; tanımlanmıştır. Çeşitli ameliyat gereçleri, özellikle çeşitli kesici aletler geliştirilmişti ki, bunlarda bazıları güzellik ve faydayı kendisinde nefis şekilde birleşmişti; çoğu da küçük farklılıklar geçirerek çağları aşmış, nispete değişmeden bugüne kadar gelmiştir. Bu aletlerin çoğu, İslâm’da cerrahinin zirvesini gösteren Kitâb et-Tasrîf adlı eserde resmedilmiş olan aletlere kadar geri gider; bu kitabın yazarı Batı’da Albucasis şeklinde gayet iyi tanınan Endülüslü Ebu’l-Kâsım ez-Zerkavî idi.”⁶⁹

İslâm tıbbında, kırık ve çıkıklarla ilgili tedavi yöntemlerinde cerrahî yöntemler tercih edilmez. Çıkık bölgesine ve kırık kemiklere dışarıdan baskı alet ve araçları uygulanarak hastalığın tedavisi yapılırdı. Kırık ve çıkıklar alanındaki başarılı sonuçlar, İslâm tıbbının sanatkârları tarafından gerçekleştiriliyordu. Bu konuda varılan nokta, modern hekimlerle rekabete edebilecek bir üst sınıra ulaşmıştı.

“Geleneksel kemik ilmi (osteoloji)nin bu uygulayıcılarının başarı ve mahareti sebebiyle İslâm tıbbının bu dalı, öteki branşların artık ciddi şekilde uygulanmadığı kesimlerde bile bugüne en canlı şekilde ulaşan bir sanat olmuştur.”⁷⁰

Diş Tedavisi

Müslüman hekimler, diş tedavisi ile birlikte ağza da çeşitli cerrahî müdahale yöntemleri geliştirmişlerdir.

69 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 167-168.

70 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 168.

Onlar, diş sağlığına ek olarak diş hastalıklarını sistemli bir şekilde tedavi etmişler; hastalar için hayvan kemiklerinden takma dişler geliştirmişlerdir.⁷¹

İslâm Tıbbının Ustaları

İslâm tıbbının kuruluşu, Cündişapur'dan Bağdat'a büyük tabiplerin gelmesiyle başlar. Bu tıp bilginleri, Buhtîşû ailesinin üyelerinden oluşmaktaydı. Onlardan Cürçîs b. Buhtîşû ve Cibrâîl Buhtîşû, bu şehirde tıp hakkında eserler vermiş, öğrenciler yetiştirmiş ve bir tıp uygulama geleneğinin ustaları olmuşlardır.

Yine İslâm tıbbının kuruluş ve gelişiminde desteği olan Bermekî ailesi, halifeler tarafından desteklenen Buhtîşû ailesi, Mâseveyh ve öteki ailelerle birlikte Cündişapur'daki tıp akademisini, zaman içerisinde dünyanın en önemli tıp merkezi olacak şekilde Bağdat'ta inşa ederek geliştirdiler.⁷²

Psikofizyolojinin Kurucusu Kindî

İslâm tıbbının ilklerinden biri olarak kabul edilecek Kindî, bu alanda önemli kazanımlara sahiplik yapmıştır. O, psikofizyolojinin kurucusudur. Psikofizyoloji, fizikî etkenlerin insan ruhunda, hissiyatında ortaya çıkardığı etkiyi ölçme bilimidir.

Bu bilimi tıp sahasının bir bölümü kabul eden Kindî, hastalığın şiddet ve tabiatıyla ilaçların bünyede ortaya çıkaracağı etkinin ölçülebilir olduğunu kabul eder. Böylece o, ilaçların yan etkilerinin giderilebileceğini bildirir.

71 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 168.

72 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 175.

Çağına göre bu ileri tespitler, modern psikofizyolojinin temel kanunlarını ortaya koyan Weber ve Fechner'den çok önceleri, Kindî tarafından bilim dünyasına kazandırılmıştır.⁷³

İslâm Tıbbının Büyük Hekimi Râzî

Dokuzuncu ve onuncu yüzyılda İslâm tıbbı, kendinden önceki Galen tıbbının bir devamı olarak görülmemelidir. Zira Ebû Bekir er-Râzî, bu çağda büyük bir tabip olarak varlığını tıp dünyasına kanıtlamıştır.⁷⁴

Râzî, hem usta bir hekim hem de tıp yazarıydı. O, çok sayıda el kitapları yazmış; kızamık ve çiçek hastalığı hususunda eserler telif etmiştir. Tıp alanı dışındaki düşünceleri, Râzî'nin eleştirilere uğramasına sebep olmuştur. Bu hususu yine bir tıp hekimi olan İbn Sînâ şu sözlerle anlatmıştı: “*er-Râzî zamanını çibanlara, idrara ve dışkıya hasretmeliydi ve yeteneklerini aşan işlerle uğraşmaktan sakınmalıydı.*”⁷⁵

Tıbbi Sistemleştiren Bilgin İbn Sînâ

İbn Sînâ'nın yüzyılları aşan bir tıp şaheseri olan *Kânûn* adlı eseri, İslâm dünyasında ve Batı dünyasında çok yaygın olarak okunan ve okutulan nadide bir kitaptır. Aynı zamanda bir filozof da olan İbn Sînâ, felsefede de önemli etkileri olan bir İslâm bilginidir.⁷⁶

İbn Sînâ, onsekiz yaşında büyük bir tabip olmuş; Sâ mânîler'in emirlik kütüphanesinden yararlanmış; klinik deneyim elde etmiş ve

73 Yakıt, Durak, *İslâm'da Bilim Tarihi*, 87.

74 Colin A. Ronan, *Bilim Tarihi- Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev: Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergün, II. baskı, Ankara 2003, 263.

75 Ronan, *Bilim Tarihi*, 262.

76 Ronan, *Bilim Tarihi*, 262-263.

bunun sonucunda şöhreti her tarafa yayılmıştır. Tıbbi sistemleştiren İbn Sînâ'nın eserleri, temel kaynak kitap olma vasfını elde etmiştir.⁷⁷

Cerrahların Üstadı Zerkavî

936'da Endülüs/Kurtuba'da doğan Zerkavî, büyük bir Müslüman cerrahdır. O, otuz ciltten oluşan bir tıp kitabını kaleme aldı. Tıbbi ah-lâkla beraber düşünen bir model ortaya koydu. Tıbbî uygulamaları, simya, felsefe ve ilahiyattan ayrı olarak gerçekleştirdi.

*“Doğum konusunda mükemmel bir hekim olan el-Zerkavî, cerrahlık ve cerrahî aletler üzerinde çok sayıda yazı yazdı; yaptığı cerrahî operasyonlar 300 yıl boyunca cerrahî tekniğinin en üst düzeyini temsil etti.”*⁷⁸

Pratisyen Hekim İbn Rüşd

İbn Rüşd'ün kapsamlı eseri, İbn Sînâ'nın kitabından daha fazla ilgiyle karşılanmıştır. Ancak, İbn Rüşd, yenilik getiren (teorisyen) bir kişiden ziyade, uygulamacı bir hekim olarak kalmıştır.⁷⁹

“Kılcal Damarları” Tanıtan Tabip Kufî

Karak'ta 1233'de doğan Kufî, Eyyübî halifelerinin yönetimindeki bir sarayda çalışan Hristiyan bir Arabın oğludur. Suriye'de Memluk ordusunda cerrahlık yapan Kufî, çok eserler verdi.

O, İbn Sînâ'nın bilimsel düşünceleri üzerine bir şerh yazdı. Cerrahî alanında, o güne kadar yazılmamış, kapsamlı Arapça bir tıp

⁷⁷ Nasr, *İslâm ve Bilim*, 178.

⁷⁸ Ronan, *Bilim Tarihi*, 263.

⁷⁹ Ronan, *Bilim Tarihi*, 263.

eseri hazırladı. Bu konudaki tecrübesini, Haçlı Seferleri'nde yaralanan çok sayıdaki hastanın tedavisinde kazandı.

“...el-Kufî, kılcal damarlar için verdiği tanım ve kalp kapakçıklarının işlemesiyle ilgili açıklamaları sayesinde hatırlanmaktadır. Bunu, mikroskop döneminden çok önce, Avrupa'da Malphigi'nin kılcal damarları tanımlamasından dört yüzyıl önce yapmıştır; ancak, el-Kufî'nin tanımı çok dikkatli bir gözlem sonucu yapılmış olup, şanslı bir tahminin ötesindedir.”⁸⁰

Kan Dolaşımını Bulan Hekim İbn Nefis

Tıbbın büyük bilgini Hippokrat'ın *İnsanın Tabiatı* adlı eserine serh yazdı. Günümüzde, küçük kan dolaşımını, yani kalp ile akciğerler arasındaki dolaşımı bulmasıyla bilinir. Bu keşfini ilan ettiği eserinde, kanın kalbin bir tarafından diğer tarafına geçtiğini farzeden Galenos'un hatalı olduğunu açıkladı.

“İbn Nefis'in bu önemli keşfi, küçük kan dolaşımının Avrupa'da Servetus (1553) ve Colombo (1559) tarafından tanımlanışından üç yüzyıl önce yapılmıştı. Servetus ve Colombo'nun tanımları ise, İbn Nefis'in fikirlerinin Batı'ya ulaşmasından otuz yıl sonra verilmişti.”⁸¹

Sonuç olarak Müslüman hekimlerin düşünce ve deney(im)lerinin ürünü olan İslâm tıbbı, yaşadığımız çağda giderek dikkat çekmektedir. Bir gelenek birikimi olan İslâm tıbbının, bedeni ruhtan ayıran insanlığa, farmakolojiden psikosomatik tıbbı kadar olan birçok alanda hâlâ söyleyecek sözü bulunmaktadır. İnsanlık, bedenlerdeki ve tabiattaki mükemmel uyumu ve dengeyi yok etmeden⁸², İslâm tıbbının kadim sırları ve birikimi, yaşayanların faydasına sunulmalıdır.

80 Ronan, *Bilim Tarihi*, 263.

81 Ronan, *Bilim Tarihi*, 264.

82 Nasr, *İslâm ve Bilim*, 192.

Yitik Bilgi Felsefe ve Hikmet

Hakikati aramanın ve ona ulaşmanın formüllerini veren ve işaretlerini gösteren felsefe, çok çeşitli tanımlara muhatap olmuş bir alandır. Filozofların sayısınca felsefe tanımlarının mevcut olduğu ile ri sürülse, bu ifade herhalde abartılı olmayacaktır. Nitekim bu özelliğidir ki, felsefeyi, diğer ilmî disiplinlerden ayırmaktadır. Zira felsefe; düşünce ve fikrin zenginleştiği, bir o kadar da çeşitlendiği, aynı zamanda tartışıldığı bir sahadır. Şu halde bu farklılık ve dinamizme mekanlık yapan felsefenin, içinde barındırdığı niteliklerini, kendi tanımlarını ele alarak görelim.

Felsefe: Hikmet Sevgisi

Genel ifadeyle *hikmet sevgisi* olarak bilinen felsefe, *sanatların sanatı, ilimlerin ilmidir. İnsanın kendisini bilmesi* olarak da tarif edilen felsefe, bilen insanın *mümkün olduğu ölçüde kendisini İlâha benzetmesine* vasıta olacaktır. Zira Allah'a en yakın olan kul, en âlim, en âdil, en merhametli ve en müşfik olanıdır (*es-sîretü'l-felsefiyye*). Aynı zamanda *varlıklar üzerine düşünmesine ve Yapıcı'yı (es-Sânî)*

tanınmasına yardımcı olan felsefe, kalıcı ve sonsuz hayatın başlangıcı olan ölüme bir hazırlıktır.⁸³

Felsefe-Hikmet İlişkisi

Felsefe ve hikmet kelimeleri, çoğunlukla birbirleri yerine kullanılmaktadır.⁸⁴ Dolayısıyla hikmet, bir disiplin ve düşünce tarzı olarak da felsefeyle aynı anlamlara gelmektedir. Özellikle 9. yüzyıldan sonra, Müslüman filozoflar, felsefe kavramı yerine, hikmet kavramını benimsemişlerdir.⁸⁵

Bunun nedenlerine bakıldığında, aynı dönemde ortaya çıkan felsefeye olan muhalefeti azaltmanın ve bu kavram yerine Kur'ânî bir ifade olan *hikmeti* öne çıkarmanın amaçlandığı söylenebilir. Bununla birlikte İslâm'a kendi iç bünyesine daha uygun ve yakın, yerli bir kavram özlemi de giderilmiştir. Hakikatte felsefe kavramı içinde, anlam bakımından hikmet kavramının taşıdığı ve içinde barındırdığı anlamlar dizgisi mevcuttur. Nitekim felsefe, Yunanca *filosofia* (philosophia), *sevgi* anlamına gelen *filo* ve *hikmet* anlamına gelen *safia* kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşmuştur. Aksine bazı düşüncüler, felsefeyi, hikmetin içinde değerlendirmiş olabilirler.⁸⁶

Ayrıca bazı zamanlar, İslâm filozoflarının hikmeti felsefeden ayırarak farklı anlamlar yükledikleri de görülmüştür. Zira onlar hikme-

83 Eflatun, *Devlet*, çev: S. Eyüboğlu, M. A. Cımcıoğlu, VIII. baskı, İstanbul 1995, (613a-613b), 229-230; Kindî, *Risâle fî Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmiha* (Felsefî Risâleler içinde), çev: M. Kaya, İstanbul 1994, 66-67; Ebû Bekr er-Râzî, *Kitâbu'l-Sîretü'l-Felsefiyye* (Resâilu Felsefiyye içinde), V. baskı, Beyrut 1982, 108; İhvân-ı Safâ, *Resâil*, neş: B. Bustani, Beyrut, trz, IV, 290; Mehmet Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, Ankara 1988, 26.

84 İhvân-ı Safâ, *er-Risâletü'l-Câmia* (*Resâilu İhvânî's-Safâ*... içinde), neş: A. Tâmir, Beyrut-Paris 1995, V, 32; *Risâletü Câmîati'l-Câmia* (aynı eser içinde), V, 344.

85 Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, 27.

86 Bayrakdar, *age*, 27.

te, felsefeden daha derin ve kapsamlı bir anlamlar yüklemişlerdir. Şu halde hikmet, *kesin doğru bilgi, yapılması erdemli olan bir hareket tarzıdır*. Kısaca, hikmet bu kullanışla felsefeden daha kapsamlı bir anlam örgüsüne ulaşır. Yani her felsefe, hikmet olabilir; ama her hikmet felsefe değildir. Bu çerçevede hikmet, felsefeden daha geniş bir anlam alanı kazanmaktadır.⁸⁷

Hikmetin Anlam Zenginliği

Hikmet, anlam bakımından zengin ve kapsamlı bir kelimedir. Bununla birlikte Kur'ânî bir kavram da olan *hikmetin* mânâ zenginliğini, son dönem önemli tefsir âlimlerinden Elmalılı Hamdi Yazır'ın kaleminden görmek mümkündür. Bu Ku'rân bilginimiz, tefsirinde, "hikmet" tariflerini bir araya toplayarak önemli bir yer ayırmıştır. Şimdi bu tarifleri ele alabiliriz:

Sözde ve fiilde isabet etmek olan hikmet, hem ilim hem de ameldir. Bu anlamda hikmetli bilgi, tecrübe ile desteklenmiş ve uygulanabilir özellikler taşıyan ilimdir. Hikmetli hareket de bilimsel temellere dayalı olan ve bir ilmin ölçüsüne vurulduğu zaman doğru olduğu kesinleşen ameldir...Hikmet ilimle sanatın birleşmesidir.

Bir anlamda ilim ve fıkıh demek olan hikmet varlıkların özündeki manaları anlamaktır. Yani varlıklar arasındaki sebep sonuç ilişkilerini ve etkileşim düzenini izleyip, varlıkların özünü ve amaçlarını kavramak demektir.

Kur'ân'ın bir çok yerinde hikmet, peygamberlik kavramıyla birlikte bulunmaktadır ve çoğu zaman onun yerine kullanılmaktadır.⁸⁸ Dolayısıyla hikmet, Allah'ın emrini anlamaktır.

87 Bayrakdar, age, 27.

88 Bkz. Bakara, 129, 151; Âl-i İmrân, 79, 81, 164; Nisâ, 54; Mâide, 110; En'âm, 89; Yusuf, 22; Ra'd, 37; Nahl, 125; İsrâ, 39; Meryem, 12; Ahzâp, 34; Sâd, 20; Zuhruf, 63; Câsiye, 16; Cum'a, 2.

“İcat etmek” anlamına da gelen, hikmet, varlık düzeninde her şeyi yerli yerince koymak demektir ki, bu tarif de görünüşte bütün varlığı açıklamaya yönelik olduğundan, bir bakıma ilâhî hikmeti, ilâhî sıfatları topluca tarif sayılır.

Uygulama açısından hikmet adalet demektir. Amelî hikmet denilen ahlâk ilmi; ahlâkı, ifrat ve tefrit arasında adalet temeline dayadığından bu manayı almıştır.

İnsanı, güzel ve doğru işlere yönelten hikmet, siyasette, insanın gücü yettiği kadarıyla yüce Yaratıcı’ya benzemeye çalışmasıdır ki, bu da ilmini bilgisizlikten, icraatını zulüm ve haksızlıktan, ikram ve ihsanını cimrilikten, hoşgörüsünü bunaklıktan arındırmak ile mümkün olur.

Yaratıcı’ya benzeme gayreti içindeki kul, hikmet sayesinde Alla-h’ın ahlâkı ile ahlâklanmaktadır.

Bir bilgiye hikmet denebilmesi için üzerinde faydalı bir işin eserin görülmesi gerekir. Herhangi bir faaliyete hikmet adı verilmesi de hem ilmî temellere dayanması ve ilmin gereklerine uygun olarak ortaya konması, hem de kötülüğü ve zararı amaçlanmamış olması gerekir.

Bu çerçevede hikmet, Allah’ın emirlerini düşünmek ve ona uymaktır ki, nihayetinde bunu gerçekleştiren kimse, mutlak şekilde Allah’a itâat edecektir.

Kulluk bilinciyle yoğunlaşmış olan kimseye Allah’ın lutfettiği hikmet, öyle bir nurdur ki, akli karışıklıklar içerisindeki insan, vesvese ile gerçek makâm arasındaki farkı, onunla ayırabilir. Bundan dolayıdır ki, hikmeti elde eden isabetli, doğru ve hızlı karar verebilmekte ve gerçeğe ulaşmaktadır.

Ruhların sükûn ve güvenliğinin son durağı olan hikmet, bütün hallere hakkı tanık tutmaktır. Dolayısıyla, hikmet, sebepsiz işarettir. Yani öncesinde herhangi bir illet ve sebebe bağlı olmadan, Hak Teâlâ’dan kayıtsız şartsız vârid olan, içinde şek ve şüphe, zaaf ve fesat

ihtimali bulunmayan, niçin ve neden diye sormaya hacet bırakmayan işarettir.

Şüphe ve kaosun kışkırtıcılığından ve karmaşasından insanı arındıran hikmet, hem *din ve dünya düzeni* hem de *ledünnî ilimdir*. Nihayetinde hikmet, *ilhamın gerçekleşmesi için sırrı saklamaktır*.⁸⁹

Kadîm Kelam'da ve Peygamber Dilinde Hikmet

Hikmet kavramı, Kur'ân'da çeşitli anlamlar yüklenerek yorumlanmaktadır:

a. Kur'ân öğütleri anlamına gelmektedir: “*Ve Allah'ın size indirdiği kitap ile size öğüt vermek için indirdiği hikmet...*”⁹⁰.

b. Anlamak ve bilmek anlamlarına gelmektedir: “*Andolsun ki, Biz Lokman'a hikmet verdik.*”⁹¹

c. Nübüvvet (Peygamberlik) manasına gelmektedir: “*Gerçek şu ki, Biz İbrahim soyuna kitap ve hikmet verdik*”⁹². “*Ve Allah Davud'a hükümdarlık ve hikmet verdi.*”⁹³

d. İnce sırları ile Kur'ân demektir: “*Rabb'nin yoluna hikmetle davet et.*”⁹⁴. Ve yine bu ayetteki “*Her kime hikmet verilmişse ona çok hayır verilmiş demektir.*”⁹⁵

Genel olarak verdiğimiz bu tariflerle, *hikmeti* farklı yorumlamak ve izah etmek mümkündür:

89 Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, sad: İ.Karaçam, E. Işık, N. Boelli, A. Yücel, İstanbul trz, II, 204-205; ayrıca bkz. Kindî, *Risâle fî Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmiha*, *Risâle fî Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmiha*, 71.

90 Bakara, 231.

91 Lokman, 12.

92 Nisâ, 54.

93 Bakara, 251.

94 Nahl, 125.

95 Bakara, 269; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 216-217.

1. Faydalı amele götüren ilim.
2. İlme dayalı olarak ortaya konan faydalı amel.
3. İlimde ve amelde ihkâm (sağlamlık).⁹⁶

İlimden ayrı düşünülmeyen *hikmet*, Hz. Peygamber'in (s.a.v) ifadesiyle "*Müminin yitiğidir. Onu nerede bulursa alır.*"

Ancak kendisine hikmet verilen Hakîm Elçi (s.a.v) için, "*hikmetin başı Allah korkusudur.*"

Hikmete Ermek, Temiz Akıl ve Kalp

Hikmeti elde etmenin başlangıcı tefekkürdür. Bu hale kavuşmak da, ancak temiz akıl ve kalple mümkündür. Yaratıcı'nın bahsettiği akı, ihtiras ve şeytanın vesveselerine köle edenler, ne iç dünyalarındaki ilhamlarını ne de dış dünyadaki ibret manzaralarını kavrayıp idrak edemezler. Zihinleri, var olan harikuladeliikleri seçemez ve sezemez. Bunlar düşünmezler veya düşünseler bile geçmişe ait olanlara baktıklarında, hayır ve hakkın, hakikat ve irfanın nerede olduğunu bilemezler. O halde ilahî bir hediye olan hikmet, ancak selim akıl ve temiz kalp sahiplerine bahşedilir. (*O, hikmeti dilediğine verir...⁹⁷*) Dolayısıyla gerçeği yakalamış akıl ve hayrı talep eden irade, hikmetin şartı; tefekkür de onun girizgâhıdır.⁹⁸

En geniş anlamıyla fayda ve sağlamlık anlamlarına gelen hikmet, her güzel bilginin, erdemli ve yararlı işin adı olmuştur. Bu bağlamda hikmet, bir işi bağnazca yapmayıp sebep-sonuçlarını ve arka planını göz önüne alarak, meydana gelebilecek sıkıntı ve problemleri oluşmadan önlemek ve ona göre tedbir almaktır. Demek ki hikmetin gerçeklemesi için, ilimle meşgul olmak ve eyleme geçip iş yapmak hayatî derecede öneme sahip iki husustur.⁹⁹

96 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 217

97 Bakara, 269.

98 Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 204.

99 Yazır, *age*, 205.

Hikmet Sahibi İnsan: Hakîm/Filozof

Hikmet sahibine veya hikmet erbabına, kısaca bütün bilgileri kendinde bulunduran kimseye *hakîm* (filozof) denmiştir. Kur'ân'da Hz. Lokman da hakîm olarak tanıtılmaktadır.¹⁰⁰ Kendisine hikmet verildiği için *Lokman el-Hekim* denilmiştir. Ancak Türkçe'de hakîm kelimesi zaman içerisinde değişime uğrayarak hekim olarak değişmiş ve tabip (doktor) anlamında söylenegelmıştır. Bundan dolayı *Lokman Doktor* anlamına gelen *Lokman Hekim* ifadesi yaygınlaşmıştır. Hz. Lokman'a doktor olarak bakılması haksız bir yakıştırma değildir. Gerçekte çoğu filozofun, yani hakîmin, aynı zamanda tıpla ilgilenen tabipler (doktor) olduğu bilinmektedir.¹⁰¹

Hülasa, hakikî filozof, bedenleri tedavi edip şifa bulmalarına vesile olduğu gibi, öncelikle kendi nefsinin eğitmek amacıyla yeri geldiğinde mübah olan hazların bir çoğunu terk edebildir.¹⁰² Sonra da hayat ve servetin girdabında boğulan erdemleri ve ilâhî ilkeleri unutan ve kaybedenlere her iki âlemin kapılarını açan ebedî formülleri veren ve doyumsuz iksiri sunabilir. Bir anlamda peygamberlerin halefleri olan hakîm ve filozoflardan mahrum olan toplumların, adalet, cömertlik, onur, cesaret ve yiğitlik vasıflarını yitirmiş, egemen kültür ve güçlerin hakimiyetine razı olmaktan başka seçenekleri kalmayacaktır. Yaşadığımız çağ bunun tanıklığını yapmaktadır. Bugün İslâm dünyasının ve Müslüman toplumların karşı karşıya kaldıkları krizler ve kırılmalar bunun en açık göstergeleridir. Her türlü olumsuz koşullara ve imkansızlıklara rağmen, Müslüman coğrafya, üçüncü dönem yükseliş medeniyetini gerçekleştirecek hakîm ve filozoflarını beklemektedir.

100 Bkz. Lokman, 12.

101 Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, 29-30.

102 Ebû Bekir er-Râzî, *Kitabu's-Sîretü'l-Felsefiyye*, 102.

Hikmetin İslâm Coğrafyasındaki Yolculuğu

Yitik bilgi hikmet ve felsefe, arayıcıları tarafından yerkürenin her coğrafyasında keşfedilmeyi beklemekteydi. Ancak onun tâlîplileri, öncelikle kendi bünyelerinin ve köklerinin arayışına giriştiler. Bu anlamda Müslüman düşünür ve filozoflar, evveliyetle akıl, zihin, kalp ve gönüllerini Kur’ân ve hadisin hikmetli ve esrarlı cevherlerine yönelttiler.

Hikmetli ve Esrarlı Cevherler: Kur’ân ve Hadis

O cevherler ki, bu tefekkür ve tezekkür kâşiflerine varlıklarının tüm kapılarını sonuna kadar açık tutmaktaydı. Bu Aşkın Sesleniş: “düşünen ve akleden bir toplumu veya topluluğu”, kendisine muhatap olarak görmek şeklinde varlık ve benliğini maddî vasıtalardan azâde olarak tezâhür ettirmektedir. Yine akıl ve kalbin birbirini inkar etmeyen ve yok saymayan İlâhî Çağrısı, muhataplarından “tefekkür (düşünme) ve tezekkürün (hatırlama)” türdeşleri olan “taakkul (akletme), tefehhüm (anlama) tefakkuh (idrak etme, kavrama) ve teemmülü (derin düşünme)” de ısrarla talep etmektedir.

Aşkın ve ilahî nidayı gönülleriyle/kalppleriyle işitenler, elde ettikleri bu zenginliklerle arzın hikmet noktalarının keşfine çıktılar. Zirâ Son Peygamber (s.a.v)’in ifadesiyle “*Hikmet, mü’minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır.*”

Nihayetinde kimisi güneşin doğduğu, kimisi de güneşin battığı yerlerde olsa da, hikmet merkezlerini buldular. Bu düşünce bölgelerinin birisi Doğu’daki Yunan mirası, diğer ikisi de İran (Sasanî) ve Hind düşüncesidir.

Hikmetin Dilden Dile Dillenmesi

Bahsi geçen felsefe ve kültür havzaları, aynı zamanda kadîm medeniyetlere mekanlık yapmışlardır. Müslüman bilgi ve hikmet âşıkları, bir anlamda insanlık birikimi olan bu fikir ve tefekkür okyanuslarına daldılar. Öncelikle bu bilgi ummânının zengin eserleri Latince, Grekçe, Yunanca, Süryanice, Âramca ve Pehlevince’den birer birer tercüme edildi.

Abbasîlerle başlayan ve dünyada bir benzerine rastlanılmayan büyük çeviri faaliyeti, 1-2 asır sonra, İslâm coğrafyasına ve düşünce-sine “altın çağı”nı yaşatacaktır. Özellikle de Halife Me’mun, 830’da Bağdat’ta, aslında cimri olmasına rağmen büyük meblağlar harcarak inşâ ettiği Beytü’l-Hikme (Tercüme Evi, Hikmet Evi), insanlık tarihinin en büyük çeviri faaliyetini gerçekleştirmiştir. Rivayet edilir ki, bu tercüme merkezindeki mütercimlere ücret olarak çevirdikleri eserlerin ağırlığınca altınlar ödenmiştir.

Ancak yapılan muazzam tercüme faaliyetinin Müslüman âlem üzerindeki sonuçlarına bakıldığında, bunun karşılığını bu dünyada bulmak zordur.

Sonuç itibarıyla İslâm filozof ve mütefekkirlerinin yorulmak bilmeyen gayret ve çabalarıyla, beşeriyetin ortak düşünce arenasına,

Müslümanların inşâ ve ihyâ ettiği yeni, özgün bir fikir sistemi olan İslâm felsefesi ortaya çıkmıştır.

Müslümanların İnşâ Ettiği Düşünce: İslâm Felsefesi

İslâm hakîmlerinin ürettiği ve tekâmül ettirdiği hikmet, insanlık birikiminin özgün bir tefekkür imalâtı haline dönüşmüştür. Zîrâ bu fikir zenginliği, Batı düşünce ve kültürüne sınırsız katkı ve çeşitlilik kazandırmıştır. Ama her şeye rağmen İslâm filozofları, ulaşmayı hedefledikleri, tamamen Müslümanlara özgü bir felsefenin ihyâsını sürekli yüreklerinden ve zihinlerinden silememişlerdir.

Yine de tüm bu hedeflere rağmen İslâm felsefesi, diğer İslâmî disiplinlerden kelâm ve tasavvuf üzerinde iz bırakıcı tesirlerini belirgin bir şekilde göstermiştir.¹⁰³

Ancak bir kez daha belirtmek gerekir ki, felsefe, tam olarak kendi işaret ve damgasını vurarak Ortaçağ ve Yeniçağ boyunca İslâm bilgi ve kültürünün üretim odakları olan medreselerde istenilen düzeyde cazibe halesine dönüşmedi.

Endülüs'ün önde gelen Müslüman bilgeleri İbn Bacce (ö.1138) ve İbn Tufeyl (ö.1185), felsefeye karşı soğuk ve mesafeli duruşu, filozof üzerinden tasvir etmişlerdir. Bu hakîmlerin zihninde, toplumun tüm katmanlarıyla arzu edilen seviyede iletişime geçemeyen filozof, cemiyet içerisinde “münzevî”, “garip” ve “yabancı”¹⁰⁴ gibi konumlara sürüklenmiştir.¹⁰⁵

103 Ahmet Arslan, *İslâm Felsefesi Üzerine*, 320.

104 Bkz. İbn Bacce, *Tedbirü'l-Mütevahhid*, nşr: M. Fahri, *Resâilu İbn Bacce el-İlâhiyye*)

II. baskı, Beyrut 1991; İbn Tufeyl, *Hayy b. Yakzân*, nşr: A. Nâdir, Beyrut 1993.

105 Arslan, *İslâm Felsefesi Üzerine*, 320-321.

Müslüman Hakîmler/Filozoflar

Müslüman mütefekkirler, felsefeyle karşılaştıklarında İslâm düşüncesinin bir tür felsefe ve felsefenin de bir tür din olduğu noktasına ulaşmışlardır. Nitekim Fârâbî (ö.950), İbn Sînâ (ö.1037) gibi iki büyük İslâm filozofu, kendilerinden sonra gelecek olan İbn Rüşd’ün (1198) ifadesiyle “*Din ile felsefe aynı anneden emmiş süt kardeşler*”¹⁰⁶ olarak ilanında herhangi bir sakınca görmemişlerdir.¹⁰⁷

Nitekim günümüzde bir çok düşünür ve filozof, üzerinde anlamlı bir şekilde konuşabileceği alan olarak değerler, idealler, amaçlar ve hedefler sahasını görmektedir. Gerçekte bilimler bize insanın fizyolojik ve biyolojik yapısı ile ilgili verileri sunmaktadır. Bununla birlikte, bu bilimsel veriler, toplumsal bir varlık olarak insanın ne olduğu, nasıl davrandığı ve rolünün nasıl olması gerektiğini de bildirmektedir.¹⁰⁸

Ancak bir bütün olarak evrenin, insanla ilgisini, yine insanın Allah’la ilişkisini, bunun yanında insanın tabiatla ilişkisini, yalnız hikmet ve felsefe anlamlandırmaktadır.

“Kutsal İnek” Bilim ve Dinî Düşünce

Bugün tüm varlıklarını, dayandırdıkları bilimin “kutsal ineği” haline getiren çağdaş ideoloji ve akımların bilime dayanan bir ahlâk ve bilime dayanan bir toplum modeli oluşturma rüyaları gerçekliğini kaybetmiştir. Ayrıca bu fikir ve ideolojiler, dinle aralarına kalın ve aşılması güç duvarlar örmüşlerdir.

106 İbn Rüşd, *Faslı'l-Makâl (Felsefe-Din İlişkileri içinde)*, çev: S. Uludağ, İstanbul 1985, 164.

107 Arslan, *İslâm Felsefesi Üzerine*, 318.

108 Arslan, *age*, 329-330.

Artık şunu da kesinkes kabul etmek gerekir ki, dinî düşünce kendini anlatmak, ifade etmek, ispat etmek ve meşrulaştırmak adına kutsanmış her türlü bilimsel veriye gözü kapalı sarılmamalı ve üzerine atılmamalıdır.

Dinî düşünce, insan hayatının anlamı, ne olması gerektiği, fert ve toplumun siyasal hayatının nasıl erdemli hale dönüştürülmesi gerektiği, insanın amaç, ideal ve hedeflerinin vahiyle paralel bir atmosfer içine nasıl çekilebileceği üzerinde yoğunlaşmaktadır.¹⁰⁹

Ancak Müslüman bilge ve aydın, Kur'ân'ı bir bilim, tarih, biyoloji, doğa ve arkeoloji kitabı gibi okuma hastalığından da kaçınmalıdır.¹¹⁰ Zirâ bilimin verilerinin değişken ve yanlışlanabilir olması, böyle bir tedbiri önceden ele almayı gerekli kılmaktadır.

Bu sözlerden de modern Müslüman düşünür, bilimsel verilere ve teknolojik gelişmelere kapısını tamamen kapatmalı ve sırtını çevirmelidir anlamı çıkarılmamalıdır. Dikkat edilmesi ve hassas olunması gereken husus, açık ve nettir. O da Kur'ân ve vahyin, bilim ve teknolojinin tasdiğine ve merhametine muhtaç olmadığı hususudur.

Fakat çağdaş Müslüman aydın şunun da bilincinde olmalıdır ki, o da bilim, teknoloji ve tefekkür geliştikçe ve ilerledikçe vahiy daha iyi anlaşılacaktır. Aynı zamanda Kur'ân'ı, daha derin ve zengin anlamlar dünyasıyla görmek imkanına kavuşulacaktır. Yeter ki insan; akıl, zihin ve kalbini sahte ve maddî mühürlerle kilitlemesin.

Erdem Medeniyeti ve Sömürü Medeniyeti

Kindî (ö.866), Fârâbî, Birûnî (ö.1061), İbn Sînâ ve Gazâlî'nin (ö.1111) fikir emekleriyle, Batı için karanlık ve köhne olan Ortaçağ,

109 Arslan, *age*, 329-330

110 Arslan, *age*, 330.

İslâm dünyası ve düşüncesi için “altın çağ”a dönüşmüştür. Değişim ve dönüşüm, Müslüman coğrafyasıyla sınırlı kalmamış, bunun artçı dalgaları, Batı için Rönesans ve Reform dönemini başlatmıştır.

İslâm’ın Rönesansıyla, Batı’nın bağınazlık ve karanlık dönemi, aynı zamanlara tekâbül etmiştir.¹¹¹ Arkasından insanlık ve medeniyet kültür ve birikimine katkıları açısından, İslâm dünyası bu misyonunda tökezlemiştir. Batı ise, bu evrensel misyonu, insanlık ve medeniyet yararına kullanmayıp, maalesef kan, gözyaşı, şiddet ve sömürüyle (emperyalizm) devralmıştır.

Ancak yine de medeniyetler, bir zincirin halkaları gibi, misyon ve amaçları farklı da olsa, birbirlerine kenetlenmiştir. Dolayısıyla herhangi medeniyetin tek başına bağımsız ve bağlantısız olarak ele alınıp incelenmesi yanıltıcıdır ve aynı zamanda hakikatten uzaklaşmadır.

Medeniyetlerin devirlerini tamamlayıp, tarih ve insanlık sahnesinden çekilmeleri söz konusu edilemez. Sadece, sürekli değişen ve gelişen dünya uygarlığının bir halkası olarak yüklendikleri rollerden bahsedilebilir.

Bu açıdan bazı millet ve medeniyetlerin dünya tarihindeki üstün ve hâkim konumlarını kaybettikleri, yerküredeki temsiliyetlerinin son bulduğu anlamına gelmeyecektir. İslâm medeniyeti, 8. yüzyılda Yunan’dan aldığı ve devşirdiği külliyâta, kendi rengini vererek yeni ve özgün katkılarda bulunarak Batı’ya aktarmıştır. İhtişamlı duruşunu, 13. yüzyıldan sonra kaybederek, sadece haşiyecilik, şerhcilik ve nakilcilik girdabına kendisini kaptırmıştır. Bunun neticesi olarak yedi sekiz asırlık bir uyku ve yarı uyuşmuşluk hali yaşamaktadır. Ancak dünya ve dolayısıyla onun içindeki medeniyetler tarihinde, en geniş sınırlarıyla 7. yüzyıldan başlayıp 17. yüzyıla kadar, yaklaşık on asır

111 Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Felsefesi Kaynaklar ve Etkileri*, IV. baskı, İstanbul 1993, 387.

süren birikim, tecrübe ve hakimiyetiyle, Müslümanların bu kadim uygarlıklarını yeniden ihyâ etmesi hayal değildir.¹¹²

Garip Giden İslâm'ın Gâlip Dönüşü

Sonuç olarak İslâm dünyasının düşünür ve mütefekkirleri, geçmişte insanlığa medeniyet, huzur, mutluluk ve erdem gibi değerleri on asır boyunca taşımışlar ve sunmuşlardır. Dolayısıyla Hz. İsa'nın doğumunun üçüncü bin yılı kabul edilen bu yeni on asırlık zaman aralığında umutsuzluğa, yeise ve karamsarlığa düşmeden, hikmet ve felsefe geleneğinin en büyük temsilcileri olarak Müslüman aydın ve entelektüeller, bunu başarma güç, kapasite, deneyim ve yetisine sahiptirler. Allah'ın değişmez yasası, tevhid ailesince tekrar neşv-ü nemâ bulacaktır.

Bu ailenin Peygamberi'nin ifadesiyle “İslâm garip geldi, garip gidecektir.” Ancak yeni bir süreçte “Her an yaratan, yeni bir işte olan” Yüce Yaratıcı, garip giden İslâm'ı tekrar gâlip olarak getirecektir.

112 Ülken, age, 387.

“Din İle Felsefenin (Hikmetin) Sütkardeşliği” mi? Yoksa Felsefe Dinden Çıkarır mı?

Ey ilimleri öğrenmek isteyen, yazılan eserleri inceleyen, halkın sözlerini ve felsefe kitaplarını değerlendiren kişi! İncelemek üzere ele aldığın konuya bakışın Allah ile, Allah için ve Allah’a yönelik olmalı.¹¹³

Büyük sufilerin kahir ekseriyeti, felsefeye ve onun üreticileri olan filozoflara, dolayısıyla onların eserlerine ilgisiz kalmamışlardır. Özelikle tasavvufta karar kılan Gazâlî’nin, hayatını kaleme aldığı eserinde¹¹⁴ de belirttiği gibi, o iki yıl felsefe okumuş ve bir yıl da okuduklarını tekrar etmiştir. Yine İbn Arabî’nin, İhvân-ı Safâ Risâleleri’nden çok etkilendiği bilinmektedir.¹¹⁵

113 Gazâlî, *Kitabu’l-İmlâ fi İşkâlâtı’l-İhyâ (İhyâu Ulûmi’d-Din* içinde) Kahire 1994, V, 221 (Mahmut Kaya, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri*, İstanbul 2003, 409)

114 Gazâlî, *el-Munkızu mine’d-Dalâl*, tah: Kasım en’Nurî, Muhyiddin Necip, Dımaşk 1991, 78.

115 Bkz. Ebû’l-Alâ Afîfî, *İslâm Düşüncesi Makaleler*, çev: E. Demirli, İstanbul 2000, 231; Afîfî, *Muhyiddin İbn-i Arabî’de Tasavvuf Felsefesi*, çev: M. Dağ, II. baskı, İstanbul 1998, 93, 240; M. Saeed Sheikh, *Islamic Philosophy*, London 1982, 35.

Ayrıca Hz. Mevlânâ'nın ve onun yakın dostu Şems-i Tebrizî'nin Eflatun'dan ve başka filozofların düşüncelerinden haberdar olduğunu eserlerinden öğrenmekteyiz.¹¹⁶

Demek ki, ne din sahası felsefeden ne de felsefe din sahasından müstağni/uzak kalamazlar; zirâ her ikisi birbiriyle iç içe girmişlerdir.

Peki inanç alanından bağımsız olamayan felsefeyi öğrenmenin amacı nedir?

Felsefe Öğrenmenin Amacı

Felsefe öğrenmedeki amaç; Yüce Yaratıcı'yı bilmek, O'nun hareket etmeyen ve değişikliğe uğramayan "Bir" olduğunu, her şeyin sebebinin O olduğunu; cömertliği, hikmet ve adaleti ile O'nun bu âleme düzen veren olduğunu bilmektir. Filozofun yapması gereken şey de, gücü nispetinde Yaratıcı'ya benzemeye çalışmasıdır.¹¹⁷

Bu ifadeler İslâm sufilerinin çok sık dillendirdiği bir hadisi çağrıştırmaktadır: "...Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşır...Ben onun gören gözü, işiten kulağı, yürüyen ayağı olurum."¹¹⁸ Diğer taraftan filozofun Allah'a benzemeye çalışması, "Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak"¹¹⁹ hadisini hatırlatmaktadır.

Felsefeyi öğrenen ve onun ilkelerini bilen kişi, bu çabasının karşılığında neler elde eder?

116 Bkz. Mevlânâ Celâleddin, *Divân-ı Kebîr*, haz: Abdülbâki Gölpinarlı, Ankara 2000, IV, 85, 92, 160, 162, 226, 257; VII, 549; Şems-i Tebrizî, *Makâlat (Konuşmalar) I*, çev: M. Nuri Gencosman, İstanbul 1974, 48-49, 169-170, 217, 223-224, 238; *Makâlat (Konuşmalar) II*, çev: M. Nuri Gencosman, İstanbul 1975, 95-96.

117 Fârâbî, *Risâle fî mâ Yenbağî en Yukaddeme Kalbe Te'allümi'l -Felsefe*, Mısır 1325/1907, 63. (Kaya, *İslâm Filozofların Felsefe Metinleri*, 113-114).

118 Buhârî, *Rikâk*, 38.

119 Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Tahran trz, VII, 68.

Felsefe Bilmenin Yararları

Var olanların hakikatini bilmekle ve onları kendi yararına kullanmakla, erdemleri elde eder. Allah'ın yarattığı varlık türlerindeki hikmeti iyi kavrar; onların sebep ve sonuçlarını araştırır ve mükemmel düzeni anlar.¹²⁰

Küllî bir ilim olan felsefe, her varlık türünün yapısal özelliğini, niçin yaratıldığını bilmek ve bütün bunları küllî bir bilgiyle kuşatmaktır. Bunun sonucunda ise faziletler elde edilir.¹²¹

Türlerine göre felsefenin faydalarına baktığımızda bunları üç kısımda ele almak mümkündür:

Siyaset felsefesinin faydası, insan türünün devamı ve hayat için gerekli olan konularda yardımlaşabilmeleri amacıyla, fertler arasındaki işbirliğinin niteliğini öğrenmektir.

Aile felsefesinin faydasına gelince; insanın ev idaresini sağlayabilmesi için, ev halkı arasında gereken iş birliğini öğrenmektir.

Ahlâk felsefesinin faydasına gelince; bu da erdemleri ve ruhun bu erdemlerle arınma yollarını öğrenmek; bununla birlikte kötülükleri ve ruha bu kötülüklerin ulaşmaması için onlardan sakınma yollarını öğrenmektir.¹²²

Erdemleri öğreterek Aşkın Varlığa ulaşmanın yöntemlerini gösteren felsefenin bazı ilkeleri, işaret yoluyla ilâhî din sahiplerinden (peygamberlerden) alınır.¹²³

120 Âmirî, *Kitâbü'l-İ'lâm bi-Menâkibi'l-İslâm*, nşr. A. Gurâb, Kahire 1967, 88 (Kaya, *İslâm Filozoflarının Felsefe Metinleri*, 199)

121 İhvân-ı Safâ, *er-Risâletü'l-Câmia*, (*Resâilu İhvâni's-Safâ ve Hullâni'l-Vefâ* içinde) tah: Arif Tâmir, Beyrut-Paris 1995, V, 31-33.

122 İbn Sînâ, *Uyûnu'l-Hikme, Risaleler* içinde, çev: A. Açıkgenç, M. H. Kıraçoğlu, Ankara 2004, 94.

123 İbn Sînâ, *age*, 94.

Din ile Felsefe

İslâm filozofları, ortak bir dili gerçekleştirmek için uygun bir araç olarak felsefeyi seçmişlerdir. Böylece onlar, evrensel bir konuşmayı felsefe kanalıyla gerçekleştirmek istemişlerdir. Şüphesiz İslâm veya din, felsefeden daha etkili bir alandı. Ancak din, daha çok içerden konuşmaya elveriyordu. Evrensel bir dil için felsefenin aracılığı gerekiyordu. Filozoflar için din ve felsefe hem konuları, hem de amaçları bakımından uyumluydular.¹²⁴

Ancak Gazâlî'nin bazı konularda felsefe ve filozoflara yönelttiği eleştiriler, beklenenden daha fazla yankı uyandırdı. Onun eleştirisi-nin etkili olması, bir sebepten daha çok sonuç niteliğinde oldu.

Dinin merkezi rol üstlendiği Ortaçağlarda, felsefenin sosyo-kültü-rel olarak benimsenmesi ve inandırıcı olması için “İslâmîleştirilmesi” gerekiyordu. Daha doğrusu İslâm'ın felsefî kavramlarla anlatılması kadar önemli bir husus, felsefenin de “İslâmîleşebilmesi” ve “İslâmî-leştirilebilmesiydi”. Müslümanın kendisiyle ve başka inançlar ve uy-garlıklarla bir konuşma yapabilmesi, diyalog kurabilmesi için felsefe, aklın ortak dilinin kullanılması açısından çok makul ve gerekli bir disiplindi. Ancak her şeye rağmen felsefe ve akıl vasıtasıyla evren-selleştirilmesine ve ortak bir dil haline getirilmesine çalışılan İslâm'ın, bir tehlikeyle karşı karşıya kalma riski söz konusuydu. O da İslâm'ın düşünce ve tasavvur merkezinde bulunan ana kavram ve konuların özel anlamlardan uzaklaştırılıp yabancılaştırılması ve tanınamaz bir hale getirilmesi tehlikesidir.

Felsefenin İslâm kültürünün kalıcı bir ögesi veya bileşkeni olarak varlığını sürdürememesinin ve filozofun, İslâm kültürünün dikkate değer bir figürü olarak kendini ortaya koyamamasının nedeni, esas olarak bu felsefenin kendi özelliğinde aranmalıdır.¹²⁵

124 Ahmet Arslan, *İslâm Felsefesi Üzerine*, İstanbul 1999, 319-320.

125 Arslan, *age*, 321-322.

Felsefeyle İlgilenmek/Uğraşmak Mübah mı? Haram mı?

Hakikatte felsefenin görevi/işlevi, var olanlara bakmak ve varlıkların Yaratıcı'ya delaletinden başka bir şey değildir. Zira var olanlar, Allah'ın varlığına kendi yapılarının iyi bilinmesi sayesinde tanıklık yaparlar. Varlığın yapısı tam ve kesin olarak bilinirse, Sâni (Yapıcı) hakkındaki bilgi de, o derece tam ve mükemmel olur. Din de, felsefe gibi var olanlar hakkında düşünmeyi teşvik ve tavsiye etmiştir. Hatta felsefenin ilgilendiği konunun bilinmesi din bakımından bir zorunluluk ve istenilen bir durumdur.¹²⁶

Nitekim din, varlıklar hakkında düşünmeyi sürekli öğütlemektedir. Kur'an'da bir çok ayet, bu hususu desteklemektedir: *"Ey basiret sahipleri ibret alın"*¹²⁷. Bu ayet, hem aklî kıyasın hem de dinî kıyasın birlikte kullanılmasının zorunlu olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte *"Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı şeylere bakmazlar mı?"*¹²⁸ ayeti de yaratılmış her şeye ibret ve hikmet nazarıyla bakmayı hatırlatmaktadır.

Bu çerçevede Yüce Allah, putperest (pagan) toplumdaki tek muvahhid olan Hz. İbrahim'e bahsettiği nimeti haber vermektedir: *"Biz, böylece İbrahim'e göklerin ve yerin hükümranlığını gösteriyorduk."*¹²⁹.

Yine Kur'an'da, insanların düşünmek ve tefekkür etmekle sorumlu olduklarını bildiren sayısız ayetlerden bir kaç da şöyledir: *"İnsanlar acaba deveye bakıp da biraz düşünmezler mi, deve nasıl yaratıldı? Göge bakmazlar mı, nasıl kaldırıldı? Dağlara bakmazlar*

126 İbn Rüşd, *Faslû'l-Makâl (Felsefe-Din İlişkisi)*, çev: Bekir Karlığa, İstanbul 1992, 64.

127 Haşr, 2.

128 A'râf, 185.

129 En'am, 75.

mı, nasıl dikildi?... ”¹³⁰; “Onlar göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler.”¹³¹

Önceki Milletlerin Düşüncelerini Değerlendirmek

İslâm’dan önceki toplumların ve halkların aklî birikim ve tecrübesinden haberdar olmak ve onları bilmek, Müslümanlar üzerine bir gerekliliktir (vaciptir). Bilgi gücünden yararlanılacak olan geçmiş toplumların inançlarının, tevhidî olup olmaması önemli değildir. Bunu bir benzetmeyle anlatmak gerekirse; Kurban kesmeye uygun bir bıçak bulunursa, onunla kurban kesmenin doğru ve mümkün olması için, bu aletin bizimle aynı inancı taşıyan kimseye ait olmasına bakılmaz. Yeter ki, kesme işlemi için gerekli şartlar bulunsun.¹³²

Nitekim aklî kıyaslar konusuna bakmak için gereken her şeyi, eskiler en mükemmel şekilde araştırıp bulduklarından, bizim elimizi onların kitaplarına uzatıp bu konuda söylediklerine bakmamız icap etmektedir. Eğer onların söylediklerinin hepsi doğru olursa, bunları kabul ederiz. Şayet onların söylediklerinde doğru olmayan şeyler varsa, bunlara dikkatleri çekeriz.¹³³

Hasılı geçmiş milletlerin en mükemmel şekilde düşünerek ve araştırarak bulduklarını ve onlardan bize kadar ulaşan kitaplarını incelememiz gerekmektedir. Eğer onların söyledikleri şey doğruysa alınız; doğru olmayan hususlar bulunursa, onlara dikkat çekeriz. Başkalarını da ondan sakındırırız.¹³⁴

130 Ğaşiye, 17-19.

131 Âl-i İmrân, 191; İbn Rüşd, *Faslû'l-Makâl (Felsefe-Din İlişkisi)*, 64-65.

132 İbn Rüşd, *age*, 68-69.

133 İbn Rüşd, *age*, 69.

134 İbn Rüşd, *age*, 71-72.

Eskilerin Kitaplarındaki Amaçla Dinin Amaç ve Maksadı Aynı

Şu halde İslâm'dan önceki toplumların ortaya koydukları kitapları inceleyip değerlendirmek, dinin bizi sorumlu tuttuğu bir yükümlülüktür. Zirâ onların kitaplarındaki amaç ve maksatlarla, dinin teşvik ettiği amaç ve maksatlar birbiriyle paralellik göstermektedir.

Kim bu kitapları ele alıp değerlendirmeye lâayık olanı (zekâ, adalet, ilim ve ahlâk sahibi olanı) engellerse, dinin halkı Allah'ı bilmeye davet ettiği kapıdan insanları uzaklaştırmış olur. Bu kapı ki, Allah'ı hakıyla bilmeye götüren bakış (nazar) kapısıdır. Bu yapılması istenmeyen davranış ise, bilgisizliğin zirvesi ve Allah'tan uzaklaşmanın son sınırıdır.¹³⁵

Yaratılışındaki eksiklikten, usûl ve yöntem bilmemesinden, arzularının esiri olmasından ve kendisine o konuyu anlatacak yetkin bir öğretici bulamamasından veya bunların hepsinden dolayı, şaşkın bir kişi felsefe okuyup öğrendiğinden dolayı şaşırmış, mecrasını kaybetmişse; düşkün ve şaşkın kişiye bakıp da değerlendirmeye ehil olanları bundan engellemek ve uzaklaştırmak haksızlık olur. Zirâ bu sebeple o kişiye ilişen zarar kendiliğinden değil, yetersizlik ve donanımsızlıktan kaynaklanmıştır. Bunun için Hz. Peygamber: *"Kardeşinin ishal olması üzerine ona bal içmesini emredip de balın ishali daha da fazlaştırmamasından dolayı kendisine şikayet eden kimseye 'Allah doğru söyler, senin kardeşinin karnı yalan söyler'*¹³⁶ şeklinde cevap vermiştir.¹³⁷

135 İbn Rüşd, age, 72.

136 Buhârî, Tıp, 4.

137 İbn Rüşd, age, 73.

Felsefe İle Uğraşan Dinden Çıkar mı?

Halkın aşağılık takımından bir kısmının felsefi konulara ilgi duyması, okuması ve düşünmesi sebebiyle sapıttıkları zannedilmesinden dolayı, bazı kimselerin hikmet kitaplarına bakmayı yasaklamaları; bir topluluğun su içerken suyun boğazında kalıp ölmesi nedeniyle susamış kimseyi tatlı ve soğuk suyu içmekten alıkoyan kimsenin tutumu gibidir. Çünkü su içerken suyun boğazda kalmasından dolayı ölmek ârızî bir haldir, susuzluktan ölmek ise zâfî ve zorunlu bir haldir.¹³⁸

Diğer taraftan olumsuz tutum ve davranışları sadece bir ilim dalına yüklemek makul değildir. Nice fıkıhçı (İslâm hukukçusu) vardır ki, fıkıh (İslâm hukuku) onun takvasının azalmasına ve dünyaya dalmasına sebep olmuştur. Hatta bizzat bu ilim dalı, kendisi de bir İslâm hukukçusu olan İbn Rüşd'e göre, ameli fazileti gerektirdiği halde, fıkıhçıların bir çoğunun böyle olduğu görülmektedir. Dolayısıyla felsefe ile uğraşanlarda görülen bazı olumsuzlukların fıkıhla ilgilenenlerde de görülmesi mümkündür.¹³⁹

Din İle Felsefenin/Hikmetin Arkadaşlığı, Dostluğu ve Süt Kardeşliği

Şu ana kadar ifade edilenlerin, bizi kesin ve makul bir sonuca ulaştıracak derecede yeterli olduğu söylenebilir. Bu sonuç ise, felsefe (hikmet), dinin arkadaşı ve süt kardeşidir. Tabiatları yönüyle kardeş, özleri (cevherleri) itibarıyla dost oldukları halde, bir kısım donanımsız ve yetersiz kişiler, din ile felsefe arasında bir düşmanlık, çatışma ve nefret olduğunu zannetmektedirler.¹⁴⁰

138 İbn Rüşd, *age*, 73.

139 İbn Rüşd, *age*, 74.

140 İbn Rüşd, *age*, 115-116.

Felsefe Karşıtlığı

Sayıları azınlıkta kalan ve yukarıda kimlikleri ve bilgi düzeyleri ifşa edilen kimseler, İslâm dünyasının gerileme ve çöküşünün nedenini, “bilim ve felsefe” olarak görmüşlerdir. Ancak İslâm dünyasının güç kaybetmesinin temel sebebi, felsefe ve bilime gösterilen ilgi ve onların neden olduğu iman zayıflığı değildir. Gerçek sebep, dinî-mezhebî çekişmeler, taht kavgalarının tetiklediği ve tahrik ettiği siyasî ve ideolojik çatışmalardır.¹⁴¹

Şurası kabul edilmelidir ki, İslâm dünyasında felsefe ile birlikte pozitif bilimin de gelişimi durmuş ve kaybolmaya yüz tutmuştur. Bilimsel donukluk ve gerilik, beraberinde felsefenin de İslâm coğrafyasından taşınmasına yol açmıştır. Zirâ, bilim ister pratikten hareket ederek, isterse teoriden hareketle yapılsın, gerçek bilim haline gelmeden önce, nazarî düşüncenin ortaya konmasını gerektirir. Dolayısıyla gerçek bilim, gerçek felsefeden soyutlanamaz ve ayıklanamaz. Her bilimsel faaliyet, bilim olmadan önce felsefî düşünce evresinden geçer. Daha açık ifadesiyle her bilimin başlangıcı ve sonunda bir felsefesi vardır ve olmaktadır.

Böylece İslâm dünyasında bilim gerileyince, felsefe de geçmişteki altın çağını yitirdi. Nitekim bir çok bilim adamı, aynı zamanda büyük bir filozoftu.

Diğer taraftan müspet bilim ve felsefe gerileyince, aklî düşünce karşıtlarının beklentisinin aksine, dinî (İslâmî) ilimler de benzer şekilde büyük bir güç kaybetti. Bunun sonucunda İslâm hukuku ve tefsir gibi şer’î ilimler de, müspet bilim ve felsefede olduğu gibi, bir zayıflama ve cılızlaşma sürecine girdi.¹⁴²

141 Mehmet Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, Ankara 1988, 132.

142 Bayrakdar, *age*, 132.

Felsefenin/Hikmetin İslâm Dünyasını Terk Edişinin Sonuçları

Son üç asırda hegomik güç olmaktan yerel aktörler düzeyine indirgenen İslâm dünyasının içinde bulunduğu teknolojik görüntüyü bir örnekle ortaya koymak mümkündür:

Türkiye, kendisinin üretmediğı cep telefonu ithalatına şu ana kadar 35 milyar dolar ödeme yapmıştır. Bu azımsanmayacak meblağ, aslında teknoloji üretecek bilgi ve felsefi (aklı) düşünceye sahip olamamanın faturasıdır.

İslâm ülkelerinin birbiriyle yaptıkları ticaret oranı, genel ticaret oranlarının ancak yüzde onuna ulaşmaktadır.

Müslümanlar ve dolayısıyla İslâm ülkeleri, teknolojiyi tüketme konumundan/aşamasından üretme konumuna/aşamasına geçmesi için “faydalı ilim” talep etmelidir.

Teknoloji üretmek için, öncelikle İslâm dünyası “altın çağında” olduğu gibi geleneğimizde ve kültürümüzde var olan felsefe ve hikmet misyonunu yeniden “ihyâ” etmelidir. Zira her ne zaman İslâm coğrafyası yükselme dönemleri yaşamış, işte o devirlerde hem dinî ilimler hem de aklı ilimler zirveye ulaşmıştır. Yani İslâmî ilimler ilerlerken, aklı ve felsefi ilimler de gelişmiş; veya tersinden söylenecek olursa aklı ve felsefi ilimler ilerlerken, İslâmî ilimler de gelişmiştir. Her iki sahanın gelişim ve gerilemeleri aynı dönemlerde gerçekleşmiştir.

Aksi taktirde Müslümanlar felsefe ve hikmet geleneklerini canlandırmazlarsa, Antik çağda Mısır’da piramitlere devasa taşlar taşıyan köleler gibi, uluslar arası ilişkilerde zayıf ve cılız olan varlıklarını geliştirmeleri mümkün gözükmemektedir. Bunun için yapılması gereken ne dini felsefeyle ne de felsefeyi dinle çatıştırmadan bu iki alanın aynı amaç ve hedefi gerçekleştirmeye çalışan İbn Rüşd’ün deyimiy- le- iki arkadaş, dost ve sût kardeşi gibi değeriendirilmeli ve kabul edilmelidir. Unutulmamalıdır ki, dinin de felsefenin de kaynak ve kökleri ilahî referansa, yani vahye dayanmaktadır.

Tefekkür, Tezekkür ve Arınma

“Onlar, ayakta dururken, otururken yanları üzerine yatarken (her vakit) Allah’ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru!” (Âl-i İmrân, 191)

Kaos, karmaşa ve telaş (aceleci) kıskacındaki modern insan/bi-rey, çoğu zaman varlığının ve var oluşunun anlamını (hikmetini), kendine verilen ismin de çağrıştırdığı gibi (insan nisyan /unutan kökünden gelen bir kelimedir) unutmaktadır. Böyle yalıtılmış bir atmosfer içerisindeki düşün(mey)en varlık, tefekkür deryasının ve şarabının hazzını alabilir mi? Yaşadığımız zamanların insanı için, tefekkür ve onun en önemli ürünü tezekkür ve nihayetinde bunlardan hasıl olan arınma ne anlam ifade edecektir? Bu onun için bir kaygı ve ihtiyaç mıdır?

Hikmet Kuşunu Avlayan Ağ: “Tefekkür”

Somut olarak bakıldığında bir anlamda düşünme ve zihin yorma eylemi olarak görülen tefekkür, aradığını bulabilmesi için varlıkla-

rın anlamları ve kavramları arasında kalbin harekete geçmesidir. Bu aşamada, aktif hale geçen kalp yalnız değildir. Diğer taraftan akıl ve zihin de muhakeme formatına/moduna geçmektedir. Akabinde iyiyi ve kötüyü ayırt etme organı kalp, içindeki ışığı, yani vicdanı devreye sokmaktadır.¹⁴³

Hakikî tefekkür, Var Eden'in zatında ve tahayyüllerde olan değil, nimetlerinde olandır. Zira akıl bu nimet ve hediye okyanusunda dilediği şeyi alacak ve tefekkür âleminin dayanılmaz lezzetlerine gark olacaktır. Ancak bu mertebede benlik duvarlarını yıkan erdemli insanın dilediği tek bir amaç vardır. O da yalnızca Allah'a yaklaşmak yani ona kul olmaktır. Gerçek kulluğu (ubudiyet) elde eden, Vedud'un (Çok Çok Seven) dostluğunu kazanır.

Aşkın dostluğun anahtarı tefekkürün de dereceleri vardır. Bu anlamda şehvet ve ihtirasların prangalarından insanı azâde kılan tefekkür, avâm'ın (halkın) tefekkürü olacaktır. İrade, bilinç ve eylem özgürlüğünü elde eden insan, bulunduğu hal içerisinde gem vurulmaz ve önü alınmaz hazlarını izâle edip (tasfiye), görünmeyen âlemin sâkinlerinden birisi olmaya aday olacaktır. Nihayetinde Yaradan'ın dostları arasına dahil olma lütfuna erişecektir.

Hakikat Erbâbının Tefekkürü

Hakikat ve Hikmet rotasına girmenin işaretlerini veren tefekkürü gelince; yani seçkinlerin (havâsın) tefekkürü. Sıradan insandan farklı olan bu gönül erbâbı; hayat, varlık, bilgi ve kudret gibi yetkinlik vasıflarına sahip olmadıklarını bilirler. Bu özellikler, insana Hakk'ın yanında ebedîlik iksiri verecek nitelikler değildir. Bunlar, Hz. İbrahim'in Kadîm Kitap'ta dediği gibi, sonradan kaybolan (âfil), geçici olan alanlardır. Aynı zamanda bu özellikler, bazen insanı donanımlı kılabilirdiği gibi, bazı zamanlarda insanı hiçliğe indirgeyebilmektedir.

143 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, II. baskı, İstanbul 1995, 518.

Bu halkanın insanları, geçici beceri ve kabiliyetleri veren Sonsuz bir Kudret ve Kaynak olduğunu bilirler. Nitekim bu Aşkın Varlık'ın, *varlığı bizatihi kendindendir. Yani O, hiçbir şeye muhtaç olmamalı; ama var olan/edilen her şey O'na ihtiyaç duymalıdır.*

Varılan bu noktada, fâni olan varlık, kendisinde var olan ve verilenlerin bir İlk ve Tek İlke'den neş'et ettiği bilinç düzeyini yakalamakta; yani kendisini bilmekte, arkasından Rabb'ini bilmekte ve İlahî İlke'yi hatırlamaktadır: “Size gelen her nimet Allah'tandır” (Nahl, 53). İşte tefekkürün bu boyutu, seçkinlerin tefekkürüdür.

Seçkinlerin seçkinlerinin (Havâssu'l-Havâs) tefekkürüne gelince; onlar sahip olamadıkları bir özelliği ve nimeti elde etme anlamındaki bir tefekkür fakirliğinden, Var Eden'in müşahade anlamındaki tezekkür'ün zirvesine ulaşmış *mekansızlık mekânının* yolcularıdır.¹⁴⁴

Hasılı tefekkür; kalbin iyi ve kötüyü birbirinden kesin bir bilgiyle ayırmasını sağlayan bir ışıktır, lambadır. Tefekkürün zenginliğini elde edemeyen kalp, ışığı tükenir ve enerjisi biter; sağlam ipi (urvetu'l-vuskâ) yakalayamaz; hakikat ve dosdoğru yoldan (sırat-ı müstakim) sapar; sonunda karanlıkların zulmeti içerisinde boğulur.¹⁴⁵

Derin Murâkabe ve Tezekkür

Kalp ve zihni aydınlatan/nurlandıran bir diğer tefekkür eylemi teemmüldür. İyice ve etraflıca düşünme anlamlarına gelen teemmül, derin düşüncelere dalmanın da adıdır. Bu çerçevede sûfiler, düşünen ve düşünmeyen varlıklardan uzaklaşarak (sürekli değil) derin düşüncelere gark olur; kalp, zihin ve şuur potansiyelini Var Eden'in sırrına ulaşmak ve bir katre de olsa tatmak için kullanırlar ve bir tek

144 Abdürrezak Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev: E. Demirli, İstanbul 2004, 144.

145 Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, II. baskı, İstanbul 2004, 643.

noktada derin murakabe ve tezekkür içerisinde yok olurlar. Nihâi hedef ve maksat, aşkın hakikat dünyalarına seyr-ü seferdir. İşte bu mertebe, *fikr-i tam* diye ifade edilen derin tefekkür anı olan teemmül halidir/evresidir. (Uludağ, age, 518)

Yalnız, konuşan canlılardan bir süreliğine de uzaklaşan Hakikat arayıcısı, aynı zamanda ilkel ve modern tüm teknolojik nimetlerden bağını koparmalıdır ki, görünen ve görünmeyen dünyaların hikmetlerini, derin tefekkürle yani teemmülle elde edebilsin. Teemmülün son aşaması, Cemâl ve Celâl Aşkın ve Eşsiz Varlık üzerinde dünyevî çengellerden kurtulmadır. Farklı boyut, anlam ve muhtevada da olsa, bu husus, Batı’da meditasyon olarak adlandırılıyor.¹⁴⁶

Tefekkürün bir başka türü olan *tedebbür* ise, hakikati düşünme ve olayların varacağı son noktayı/kerteyi gözden ve gönülden geçirmedir. Bu anlamda Kur’an okurken düşünmek (Nisa, 82; Muhammed, 24; Sâd, 29), *hakikat ve mükâşefe tedebbürü* ve tefekkürü âriflere mahsus bir haldir.¹⁴⁷ Tedebbürün iki türü ortaya çıkmaktadır. İnsanın kendisi ve varlığı hakkında düşünmesine *mev’iza tedebbürü* denilirken; Kur’ân’ın mana zenginliği üzerinde tefekkür etmeye de *hakikat ve mükâşefe tedebbürü* ismi verilmektedir.¹⁴⁸

Tefekkürün bir başka türü *tefehüm* ise, yavaş yavaş anlama ve farkına varmayı dillendirmektedir. Buna bir tür içselleştirerek ve hazmederek/sindirerek anlama ve kavrama denilebilir.

Kendisinin ve Var Eden’inin farkında olan âbidin/kulun, Allah’ın kudret, azâmet ve rahmâniyetini anlamasına da *tezekkür* denilmektedir.¹⁴⁹ Bir başka ifadeyle, tezekkür, tefekkür aracılığıyla elde edilmiş bir şeyi bulmak ve anımsamaktır. Ancak tezekkür, tefekkürden

146 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 643.

147 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 518.

148 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 642.

149 Safer Baba, *İstîlâhât-ı Sofiye fî Vatan-ı Asliye*, *Tasavvuf Terimleri*, İstanbul trz, 292.

üstündür; çünkü tezekkür, bulunmadığı halde, tefekkür vasıtasıyla zihinde var olan şeyi elde etmek için yapılır.¹⁵⁰

Tefekkür ve tezekkürün sonucunda, insan sayısız yeti, kabiliyet ve kazanımların sahibi olur. Bunlar içinden en önemlisi *arınma* ve temizlenmedir. Arınma, insanda hem fizyolojik, hem biyolojik ve psikolojik veya bir başka deyişle hem zihinsel hem ruhsal hem de bedensel değişimler ve dönüşümler yaşatır. Bununla birlikte bir de *tasfiye* denilen saflaştırma ve temizleme vardır ki, bu hal arındırma ve saf haline getirme eylemidir. Yani marifet ve irfan ilkeleri çerçevesinde kalbi temizleme, dünyevî atıklardan ve hastalıklardan arındırmadır.

Nitekim Sûfiler nezdinde insan ruhu, görünmeyen âlemden, görünen âleme saf ve arı bir halde taşınmıştır. Nefsin arındırılması ve kalbin tezkiyesi (aklaması) gerçekleşirse, insan biyolojik, kimyasal ve ruhsal tüm kirlilerden arınır; ölümlü olanlar/sonlu olanlar için geçerli olan örtüler ve perdeler aralanır, hakikat âlemine ruhun ve zihnin yolculuğu kolaylaşır.

Evveliyatı ak süt gibi saf ve berrak olan insan, nefis hırcasını bedenine dahil edince kirlilik ve rezâlet kapısı kendisi için açılmış hale gelmiştir. Ancak, Son İlâhî Kelâm'ın ilkelerini kendisine hayat felsefesi edinen insan ise, İslâm'a ve kurallarına muhalefet etmediği süre içerisinde saflaşır, olgunlaşır ve yetkinleşir.¹⁵¹

Nitekim “*Nefsini kirleten, hüsrana uğrar, tezkiye eden felâh bulur.*” (Şems, 9-10) prensibi, nefsi, atıklardan ve rezilliklerden soyutlamayı ve yalıtmayı ifade eder. Bu çerçevede, nefsi yerilen ahlâktan, övülen ahlâka yükseltmeye *tezkiye* denir.¹⁵²

150 Kâşânî, *Tasavvuf Sözlüğü*, 133.

151 Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 634.

152 Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 535; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 661.

Dinler içerisinde İslâm dini kadar aklın kullanılması ve ilmi teşvik eden başka bir inanç sistemi yoktur. Allah Tealâ'nın yeryüzüne gönderdiği en son Kitap, insanları tefekkürle, düşünüp ibret almakla, aklını kullanmakla sorumlu tutmuştur. Son kısımları “*düşünmez misiniz?*”, “*akıl etmez misiniz?*” şeklinde biten çok sayıda ayetin varlığı bir gerçektir. Nitekim Peygamberimiz de bu hususa o kadar önem vermiştir ki, tefekkürü nafîle ibadetlerin en başına yerleştirmiştir. Kutlu Elçi'nin ifadesiyle “*Bir saat düşünmek altmış yıl boyunca yapılan nafîle ibadetten daha hayırlıdır.*”

Nihayetinde, Kur'ân'ın ve onun tebliğcisi Hz. Muhammed'in (sav) rehberliğinde neşvü nema bulan İslâm toplumu, bir tefekkür medeniyeti ve coğrafyası ortaya çıkartmıştır.

Kur'ân ve hadis cevherleri, tefekkür ve tezekkür kâşiflerine varlıklarının tüm kapılarını sonuna kadar açık tutmaktadır. Bu Aşkın Sesleniş: “*düşünen ve akleden bir toplumu veya topluluğu*”, kendisine muhatap olarak görmek şeklinde varlık ve benliğini maddî vasitalardan azâde olarak tezâhür ettirmektedir. Yine akıl ve kalbin birbirini inkar etmeyen ve yok saymayan İlâhî Çağrısı, muhataplarından “*tefekkür (düşünme) ve tezekkürün (hatırlama)*” türdeşleri olan “*taakkul (akletme), tefehhüm (anlama) tefakkuh (idrak etme, kavrama) tedebbür (sonucu, hakikati düşünme) ve teemmülû (derin düşünme)*” de ısrarla talep etmektedir.

Hikmeti Elde Etmenin Başî Tefekkürdür

Aşkın ve ilahî nidayı gönülleriyle/kalppleriyle işitenler, elde ettikleri bu zenginliklerle arzın hikmet noktalarının keşfine çıktılar. Zirâ Son Peygamber'in ifadesiyle “*Hikmet, mü'minin yitiğidir, onu nerede bulursa alır.*”

İslâm hakîmlerinin (filozoflarının) ürettiği ve tekâmül ettirdiği hikmet, insanlık birikiminin özgün bir tefekkür imalâtı haline dönüşmüştür. Zirâ bu fikir zenginliği, Batı düşünce ve kültürüne sınırsız katkı ve çeşitlilik kazandırmıştır.

Bu hakîmlerin zihninde, toplumun tüm katmanlarıyla arzu edilen seviyede iletişime geçemeyen düşünür, cemiyet içerisinde “münzevî”, “garip” ve “yabancı”¹⁵³ gibi konumlara sürüklenmiştir.¹⁵⁴

Nitekim günümüzde birçok düşünür/mütefekkir ve filozof, üzerinde anlamlı bir şekilde konuşabileceği alan olarak değerler, idealer, amaçlar ve hedefler sahasını görmektedir. Gerçekte bilimler bize insanın fizyolojik ve biyolojik yapısı ile ilgili verileri sunmaktadır. Bununla birlikte, bu bilimsel veriler, toplumsal bir varlık olarak insanın ne olduğu, nasıl davrandığı ve rolünün nasıl olması gerektiğini de bildirmektedir.¹⁵⁵

Ancak bir bütün olarak evrenin, insanla ilgisini, yine insanın Allah’la ilişkisini, bunun yanında insanın tabiatla ilişkisini, yalnız hikmet anlamlandırmaktadır.

Fakat çağdaş Müslüman aydın şunun da bilincinde olmalıdır ki, o da bilim, teknoloji ve tefekkür geliştikçe ve ilerledikçe vahiy daha iyi anlaşılacaktır. Aynı zamanda Kur’ân’ı, daha derin ve zengin anlamlar dünyasıyla görmek imkânına kavuşulacaktır. Yeter ki insan; akıl, zihin ve kalbini sahte ve maddî mühürlerle kilitlemesin.

Hikmeti elde etmenin başlangıcı tezekkürdür. Bu hale kavuşmak da, ancak temiz akıl ve kalple mümkündür. Yaratıcı’nın bahsettiği akı, ihtiras ve şeytanın vesveselerine köle edenler, ne iç dünyala-

153 Bkz. İbn Bacce, *Tedbirü'l-Mütevahhid*, nşr: M. Fahri, *Resâilu İbn Bacce el-İlâhiyye* II. baskı, Beyrut 1991; İbn Tufeyl, *Hayy b. Yakzân*, nşr: A. Nâdir, Beyrut 1993.

154 Ahmet Arslan, *İslâm Felsefesi Üzerine*, İstanbul 1999, 320-321.

155 Arslan, *age*, 320-321.

rındaki ilhamlarını ne de dış dünyadaki ibret manzaralarını kavrayıp idrak edemezler. Zihinleri, var olan harikuladeliikleri seçemez ve se-zemez. Bunlar düşünmezler veya düşünseler bile geçmişe ait olanla-ra baktıklarında, hayır ve hakkın, hakikat ve irfanın nerede olduğu-nu bilemezler. O halde ilahî bir hediye olan hikmet, ancak selim akıl ve temiz kalp sahiplerine bahşedilir. (O, hikmeti dilediğine verir... Bakara, 269.) Dolayısıyla gerçeği yakalamış akıl ve hayrı talep eden irade, hikmetin şartı; tefekkür de onun girizgâhıdır.¹⁵⁶

Tefekkürün Kazanımları

Tefekkür sonucunda, elde edilen; Yüce Yaratıcı'yı bilmek, O'nun hareket etmeyen ve değişikliğe uğramayan "Bir" olduğunu, her şe-yin sebebinin O olduğunu; cömertliği, hikmet ve adaleti ile O'nun bu âleme düzen veren olduğunu bilmektir. Mütefekkirin/Filozofun yapması gereken şey de, gücü nispetinde Yaratıcı'ya benzemeye çalışmasıdır.¹⁵⁷

Bu ifadeler İslâm sufilerinin çok sık dillendirdiği bir hadisi çağırış-tırmaktadır: "...Kulum bana nafile ibadetlerle yaklaşır...Ben onun gören gözü, işiten kulağı, yürüyen ayağı olurum."¹⁵⁸

Diğer taraftan filozofun Allah'a benzemeye çalışması, "Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmak"¹⁵⁹ hadisini hatırlatmaktadır.

Nitekim din, varlıklar hakkında düşünmeyi sürekli öğütlemek-te-dir. Kur'ân'da bir çok ayet, bu hususu desteklemektedir: "Ey basiret

156 Elmalılı Muhammed Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979, II, 914.

157 Fârâbî, *Risâle fîmâ Yenbağî en Yukaddeme Kalbe Te'allümi'l -Felsefe*, Mısır 1325/1907, 63 (Mahmut Kaya, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri*, İstanbul 2003, 113-114.

158 Buhârî, Rikâk, 38.

159 Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, Tahran trz, VII, 68.

sahipleri ibret alın” (Haşr, 2). Bu ayet, hem aklî kıyasın hem de dinî kıyasın birlikte kullanılmasının zorunlu olduğuna işaret etmektedir. Bununla birlikte “*Göklerin ve yerin hükümrânlığına, Allah’ın yarattığı şeylere bakmazlar mı?*” (A’raf, 185) ayeti de yaratılmış her şeye ibret ve hikmet nazarıyla bakmayı hatırlatmaktadır.

Yine Kur’ân’da, insanların düşünmek ve tefekkür etmekle sorumlu olduklarını bildiren sayısız ayetlerden bir kaçısı da şöyledir: “*İnsanlar acaba deveye bakıp da biraz düşünmezler mi, deve nasıl yaratıldı? Göğē bakmazlar mı, nasıl kaldırıldı? Dağlara bakmazlar mı, nasıl dikildi?....*” (Ğaşıye, 17-19); “*Onlar göklerin ve yerin yaratılışını düşünürler.*” (Âl-i İmrân, 191)¹⁶⁰

Hülasa, hakikî tefekkür erbâbı, bedenleri tedavi edip şifa bulmalarına vesile olduğu gibi, öncelikle kendi nefsini eğitmek amacıyla yeri geldiğinde mübah olan hazların bir çoğunu terk edebilir. ¹⁶¹ Sonra da hayat ve servetin girdabında boğulan erdemleri ve ilâhî ilkeleri unutan ve kaybedenlere her iki âlemin kapılarını açan ebedî formülleri veren ve doyumsuz iksiri sunabilir.

160 İbn Rüşd, *Faslû'l-Makâl (Felsefe-Din İlişkisi)*, çev: Bekir Karlığa, İstanbul 1992, 64-65.

161 Ebû Bekr er-Râzî, *Kitâbu'l-Siretü'l-Felsefiyye (Resâilu Felsefiyye içinde)*, V. baskı, Beyrut 1982, 102.

Dünyanın ve Tarihin En Büyük Çeviri Faaliyeti ve Beytü'l-hikme (Hikmet Evi)

Medeniyetler, insan türünün büyük fikir emek, çile ve sıkıntıları üzerine bina edilmişlerdir. Hiçbir medeniyet bir öncekinden müstağni değildir. Bu bir anlamda fikir ve düşüncenin küresel aileleri olan toplum ve devletlerin birbirlerine ihtiyaçlarının kaçınılmaz olduğu gerçeğinin ifade edilmesidir. Her toplum ve devlet “öteki”nden yararlanmış ve kazanımlarının kahir ekseriyetini bunun üzerine bina etmiştir. Daha sonra kendi ruhunu, benliğini ve kimliğini mevcut külliyatla harmanlamış, yoğurmuş ve öncelikle kendisi için, sonra da tüm insanlık için kullanıma hazır hale dönüştürmüştür.

İşte dünyanın ve tarihin en büyük fikir ve düşünce transferi/nakli diyebileceğimiz İslâm dünyasındaki tercüme faaliyetini, bu kapsamda ele alıp değerlendirmek gerekmektedir. Kök kaynakları olan nas-ın ana cevheri bozulmadan ve deforme edilmeden alınan insanlığın imal ettiği ve rafine hale getirdiği hikmet geleneğinin yeni temsilcileri Müslümanlar, bu külliyatla birlikte Tanrı’yı, insanı ve tabiatı anlamada yeni düşünceler üretmişlerdir. Ortaya çıkan ürünler, sadece İslâm dünyasını değil, bütün yerküre ailesini doyurmuş, yenilemiş ve ıslah

etmiştir. Tabii ki, her millet ve din, kendi ruhuna ve benliğine uygun nispette bu paydan nasiplenmiştir.

İslâm düşüncesi, Kur'ân ve hadisin yanında biri Batı (Yunan) ikisi Doğu (İran Sasani ve Hind) olmak üzere üç coğrafi kuşaktan gelen bilim ve felsefe külliyyâtıyla oluşum ve gelişim sürecine girmiştir. Şüphesiz ithal edilen düşünceler içerisinde en dominant olanı, Helenistik Yunan felsefesi olmuştur.

Helenistik Antik Yunan Felsefesinin Tesirleri

Abbasîlerin iktidarı devralmalarıyla, felsefî ve akllî düşünce Fırat ve Dicle havzasına odaklandı. Burada bulunan Yunan felsefesi, eski Harran putperestliği ve başka inanç ve düşünceler, Müslümanlar ve yöneticilerinin esnek tutumlarıyla varlıklarını sürdürdüler.¹⁶²

Helenistik Yunan felsefesinin İslâm dünyasına etkisi ağırlıklı olarak felsefe ve bilim alanlarında gerçekleşmiştir.¹⁶³

Atina'dan sonra Helenistik felsefe, sırasıyla İskenderiye, Roma, İstanbul, Suriye, Antakya, Urfa, Nusaybin, Harran, Bağdat¹⁶⁴ ve Cundişâpûr gibi yerleşim merkezlerinde kendi adlarıyla anılacak olan okullarda kök salmıştır.¹⁶⁵ Nitekim bu coğrafyanın yeni sahip-

162 Joel L. Kramer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, second revised edition, Leiden 1993, 85; Kazım Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, Ankara 1997, 5.

163 Bekir Karlığa, "İslâm'da Tercüme Hareketleri", *Uluslararası İslâm Düşüncesi Konferansı 2* (25-27 Nisan), İstanbul 1997, 97.

164 Bağdat Okulu hakkında geniş bilgi için bkz. Ahmet Kayacık, *Bağdat Okulu ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, İstanbul 2004.

165 De Lacy O'Leary, *How Greek Science Passed to the Arabs*, second impression, London 1951, 6, 72; F. E. Peters, *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in İslâm*, New York 1968, 35 vd; Mehmet Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, Ankara 1988, 36; Halil el-Cerr, Hannâ el-Fâhûrî, *Târîhu'l-Felsefeti'l-İslâm*, Beyrut 1993, II, 7-12.

leri Müslümanlar, bu entelektüel birikim ve hareketlere geniş bir özgürlük ve özerklik alanı bırakmışlardır.¹⁶⁶

Felsefe Okulları

Emevî halifesi Ömer b. Abdülaziz, felsefe öğretim merkezini bu okullardan birisi olan İskenderiye mektebini¹⁶⁷, Antakya'ya taşıdı.¹⁶⁸ Felsefî düşünceye mekanlık yapan Antakya okulu, bir müddet sonra güç kaybederek zayıfladı.¹⁶⁹ Akabinde bu kadîm gelenek, Harran'a intikal etti.¹⁷⁰

“Eski Sabiîlerin, yıldızlara tapanların şehri” Harran okulunda benzer faaliyetler çeşitli bilimlerde devam ettirildi.¹⁷¹ Bunun yanında Urfa'da kurulan okulda Yunan felsefesi öğretilip çeviriler yapılıyor-du¹⁷²

Yedinci yüzyılda, bilim ve felsefede yetkin bir konumda olan Harran ve Cundişapur okulları, bir yüzyıl sonra Müslümanların hakimiyetleri altına girdiler. Bununla birlikte Yunan bilim ve felsefesi, İran ahlâk ve siyaset düşüncesi ve Hint tıp ve matematiği Müslüman

166 İsmail Hakkı İzmirli, *İslâm'da Felsefe Cereyanları*, haz: A. Özalp, İstanbul 1995, 59; Kramer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, 85.

167 Max Meyerhof, *Mine'l-İskenderiye ilâ Bağdat, et'Turâsü'l-Yunânî fi'l-Hadâratî'l-İslâmiyye* içinde çev: Ahmet Bedevî, IV. baskı, Beyrut 1980, 37 vd; Macid Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev: Kasım Turhan, II. baskı, İstanbul 1992, 9-10.

168 Ebû Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'udî, *Kitâbu't-Tenbih ve'l-İşrâf*, Beyrut trz, 122.

169 İzmirli, *İslâm'da Felsefe Cereyanları*, 60; ayrıca bkz. Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 70-73; Muhammed el-Behiy, *İslâm Düşüncesinin İlâhî Yönü*, çev: Sabri Hizmetli, Ankara 1992, 172-173.

170 Meyerhof, *Mine'l-İskenderiye ilâ Bağdat*, 69.

171 Ali Sami en-Neşşâr, *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu I*, çev: Osman Tunç, İstanbul 1999, 144-145; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 79-80.

172 İzmirli, *İslâm'da Felsefe Cereyanları*, 60-61.

coğrafyanın içine nüfuz etti. Mevcut duruma en önemli katkı Harranlı Sabiîler tarafından yapıldı.¹⁷³

Dinî karakteri baskın bu okulların yanında manastırlarda durum farklılaşıyor, felsefe ruhî bir arınma ve tefekkürün aracı olarak kabul görüyordu.¹⁷⁴ Bununla birlikte Süryanice'nin hakim olduğu bölgede Urfa (Edessa), aynı zamanda Süryani kilisesinin merkezi durumundaydı.¹⁷⁵

Hermetik, Gnostik ve Helenistik etki altında kalan Harranîler, Grek bilim ve felsefesinin İslâm dünyasına intikalinde çok önemli bir rolü yerine getirdiler.¹⁷⁶ Zira buradaki Helen tesiri, Solon, Pisagor (ö.M.Ö.497) gibi Yunanlı filozofların dinî önderler olarak algılanacakları kadar baskındır.¹⁷⁷ Nitekim, Harran, Yunan paganizm ve Yeni Eflatunculuğun bir arada yaşadığı bir çevre görüntüsünü veriyordu.¹⁷⁸

Bunun yanı sıra Harran okulu, Grek kaynaklarında bulunmayan Babil matematik ve kültürünü İslâm dünyasına taşımıştır.¹⁷⁹

Bilindiği gibi Helen bilim ve felsefesinin İslâm dünyasına şu yollardan nakli gerçekleşmiştir:

1. Müslümanların ilk öğretmenleri ve tıbbın en önemli aktarıcıları olan Nesturîler.

173 Kramer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, 84-85; Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, 29.

174 De Boer, *İslâm'da Felsefe Tarihi*, 13.

175 De Lacy O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev: H. Yurdaydın, Y. Kutluay, II. baskı, Ankara 1971, 28-29; Peters, *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in İslâm*, 37

176 Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 10-11.

177 Gündüz, *Anadolu'da Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa*, 87-88.

178 O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, 35.

179 Nasr, *İslâm ve İlim*, 10-11.

2. Yeni Eflatuncu düşüncenin taşıyıcıları olan Yakubî veya Monofizitler.

3. Nesturî öğelerin baskın olduğu İran Zerdüştileri ve hususiyle Cundişapur okulu.

4. Geç dönemde ortaya çıkan Harran paganları,

5. Aristo felsefesiyle bağı olmayan Yahudiler¹⁸⁰

Tercüme Faaliyetleri ve Beytü'l-Hikme

635 yılında Şam, 638'de Antakya ve Halep, 639-641'de Harran ve Urfa, 738'de Cundişapur, 652'den itibaren tüm Doğu Anadolu, Mezopotamya ve Irak, 710'da Pencap ve Sind'in Müslümanların kontrolüne geçmesi, diğer kültür, düşünce ve dinlerle karşılaşmayı da beraberinde getirmiştir.¹⁸¹

Bu karşılaşma bilim ve felsefenin aktarımını beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, Yunan felsefe külliyyâtının tamamı olmasa da çok önemli bir kısmı Müslümanların hizmetine sunulmuştur.¹⁸² Yalnız çeviriler doğrudan Yunanca yerine Süryanice'den yapılmıştır.¹⁸³

Me'mun'a kadar (750-813) olan çevirilerde çoğunlukla Hristiyan, Yahudi, Müslüman ve diğer pagan kültürlerinden mütercimler görev almıştır.¹⁸⁴ Tercüme faaliyetlerinde en heyecanlı

180 O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, 41; el-Cerr, el-Fâhûrî, *Târîhu'l-Felsefetü'l-İslâm*, II, 19-20.

181 Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, 31.

182 Watt, *İslâmî Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelâmı*, 49.

183 Ülken, *İslâm Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, 30.

184 O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, 72.

ve istikrarlı olan halife Me'mun'un bu aşkı, rüyasında Aristo'yla görüşmesiyle ilişkilendirilir.¹⁸⁵

Kadim bilim ve felsefenin Arapça'ya nakli için Me'mun 830 yılında, Beytü'l-Hikme'yi (Hikmet Evi) inşa ettirir. Bu amaçla Bizans'tan kitaplar getirmeleri için heyetler gönderir.¹⁸⁶

Fars, Yunan, Süryanî, Sabîî, Kıbtî ve Hintli bilginleri toplamış¹⁸⁷ olan bu çeviri merkezi, Hipokrat ile İbn Sînâ'yı (ö.1037), Calinos (ö.201) ile Râzî'yi (ö.925), Eflatun (ö.M.Ö.347) ile Kindî'yi (ö.866), Aristo (ö.M.Ö.322)le Fârâbî'yi (ö.950), Öklid (ö.M.Ö.374) ve Harizmî'yi (ö.847), Pisagor ile Beyrunî'yi, Apollonus ile Battanî'yi birbiriyle hikmet geleneği içerisinde buluşturmuştur. Böylece hikmet kaynakları ve birikimleri bir araya gelmiştir.¹⁸⁸

Faaliyet, sadece kadim hikmet şahsiyetlerini ve düşüncelerini toplamamış, aynı zamanda Antakya'dan İsrail el-Askaf ve Kuveyrî'nin, Harran'dan Sâbit b. Kurra, İbn Vahşiyye ve İbrahim b. Sinan gibi farklı kültür ve coğrafyalardan mütercimlerin de Beytü'l-Hikme ekibinde birbirleriyle tanışmalarını sağlamıştır.¹⁸⁹

185 Muhammed İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, tah: Nâhid Abbâs Osman, Doha 1985, 504; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, Beyrut trz, 259-260; Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 17; Dimitri Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür (Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasî Toplumu)*, çev: Lütfü Şimşek, İstanbul 2003, 97 vd; Joel L. Kraemer, *Philosophy in the Renaissance of Islam (Abû Sulaymân Al-Sijistânî and His Circle)*, Leiden 1986, 111,113.

186 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 504; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 260; İzmirli, *İslâm'da Felsefe Cereyanları*, 55; Peters, *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in İslâm*, 22-23, 59-60; Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 17; Gutas, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür (Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasî Toplumu)*, 59-65; Kraemer, *Philosophy in the Renaissance of Islam (Abû Sulaymân Al-Sijistânî and His Circle)*, 113.

187 Demirci, *Beytü'l-Hikme*, 201

188 Demirci, *Beytü'l-Hikme*, 200.

189 Mustafa Demirci, *Beytü'l-Hikme*, İstanbul 1996, 57.

Beytü'l-Hikme'deki tercüme dönemleri üç grupta toplanabilir:

Birinci dönem, Mansur'dan Harun Reşid'in iktidar devridir (139-198). Bu dönemde, Farsça ve Hintçe çevirilerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. Ancak çeviri kalitesi zayıf olan bu dönemin en usta mütercimleri şunlardır: Yahya b. Batrik, Curcis b. Cebrail (ö.148), Abdullah b. Mukaffa (ö.143), Yuhanna b. Mâseveyh, Selâm el-Ebreş, Bâsit b. Metrân, Salih b. Behk, Menke el-Hindî, Dehn el-Hindî ve İbrahim el-Fezârî.

İkinci dönem, Me'mun'dan hicri 3. asrın sonuna (198-300) kadar olan dönem, tercümenin zirve zamanı olarak kabul edilmektedir. Dönemin en önemli mütercimleri şunlardır: Huneyn b. İshak, Yahya b. Batrik, Haccac b. Matar, Kusta b. Luka, Abdulmesilh b. Nai'ma el-Hamsi, İshak b. Huneyn, Sâbit b. Kurra ve Hubeş b. A'sam.

Üçüncü dönem, 300/912'den hicri IV. asrın ortalarına kadar olan dönemdir ki, önemli mütercimleri şunlardır: Metta b. Yunus (ö.300/920), Sinan b. Sâbit (ö.360/974), Yahya b. Adî (ö. 364/974), Ebû Ali b. Zur'a (ö.368/378), Hilâl b. Hilâl el-Hamsi ve İsa b. Sahrencet gibi kişilerdir.¹⁹⁰

Tercüme merkezindeki bu mütercimlere, verdikleri hizmet karşılığında iyi ücret ödeniyordu. Anlatıldığına göre “ her kitaba karşılık ağırlığınca altın veriliyordu”¹⁹¹

190 Bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 504-507, 586-593; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etbbâ*, 246-255, 257-275; Cemâluddin Ebu'l-Hasan el-Kâdî'l-Eşref Yusuf el-Kiftî, *Ahbârul-Ulema bi Ahbâri'l-Hükemâ*, Kahire, 1326, 173-178; Zahirüddin el-Beyhakî, *Tarihü Hukemâi'l-İslâm*, Dimeşk, 1946, 16-18, 20; Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 19; Demirci, *Beytü'l-Hikme*, 83; Ömer Ferrûh, *Târihu'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâmi'bni Haldûn*, IV. baskı, Beyrut 1983, 277.

191 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 505; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etbbâ*, 260; Demirci, *Beytü'l-Hikme*, 91; Peters, *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in Islâm*, 59-60; Kraemer, *Philosophy in the Renaissance of Islam* (Abû Sulaymân Al-Sijistânî and His Circle), 82.

Arapça'ya çevrilen eserlere bakıldığında, Yunan, Hint eserleriyle birlikte Hristiyan ve gnostik eserler, ayrıca Maniheizt eserler gibi zengin bir külliât ortaya çıkmaktadır.¹⁹²

Tercüme etkinliğini tetikleyen amillere bakıldığında, bunda Müslüman bilginler ile diğer din temsilci ve düşünürleri arasındaki tartışma, polemik ve münazaraların varlığının inkar edilemez bir boyutu söz konusudur.¹⁹³

Yunanca'dan İbranice'ye, İbranice'den Süryanice'ye, Sünyanice'den Arapça'ya, Arapça'dan Latince'ye yapılan çeviriler, felsefe, tıp, matematiksel bilimler, yıldızbilim ve edebiyat gibi farklı alanlarını kapsamaktaydı. Bu çerçevede, mantık, felsefe ve geometri Yunanlılardan, edebiyat ve tarih İranlılardan, Hind tıbbı, matematik, mitoloji, bitki ve köklerle tedavi Hindlilerden, çiftçilik, tılsım ve sihir Keldanîlerden, kimya ve anatomi Mısırlılardan, gökbilim ve müzik Yunan, İran ve Hindlilerden alınmıştır.¹⁹⁴

Çeviri faaliyetiyle birlikte, yedinci yüzyılın sonlarında Arapça'nın Farsça ve Grekçe'nin yerini alması, Arap hükümdarlarının askerî ve siyasi hakimiyetlerini perçinlemiştir.¹⁹⁵

Mütercimlerin uzman ve kaliteli olmasına çok dikkat edilmiştir. Nitekim mütercimler arasında bulunan Huneyn b. İshâk, oğlu İshâk b. Huneyn, yeğeni Hubeyş el-A'sem, Sâbit b. Kurra el-Harranî ve

192 Ülken, *İslâm Felsefesi Kaynakları ve Etkileri*, 31.

193 Watt, *İslâmî Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelâmı*, 50-51

194 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 505; İzmirli, *İslâm'da Felsefe Cereyanları*, 56-60; Ramazan Şeşen, "İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, cüz. 3-4, İstanbul 1979, 6; Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev: H. Hatemi, II. baskı, İstanbul 1994, 49-50.

195 Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, 12.

Kusta b. Luka Arapça'yı, Yunanca'yı, Süryanice'yi çok iyi derecede bilmekteydiler.¹⁹⁶

Özellikle Huneyn b. İshâk ile Sâbit b. Kurra, hem çeviri yapmışlar hem de daha önce yapılmış çevirileri gözden geçirmiş ve tashih etmişlerdir.¹⁹⁷ Bu iki mütercim ustasına Yakup b. İshak el-Kindî (870) ve Ömer b. el-Farrahân el-Tabarî'yi¹⁹⁸ de eklemek gerekmektedir.¹⁹⁹

Mütercimlerde bilimsel anlayışın varlığı görülmektedir. Zira onlar, tercüme ettikleri dillerden birini iyi bilmezlerse, başkasına danışabilmişler veya her iki dile de vâkıf olan bir bilgene kontrol ettirmekten çekinmemişlerdir.²⁰⁰

Bununla beraber çeviri faaliyeti, salt bir nakliyatçılıkla sınırlı kalmamış, ilk orijinal eserlerin tetikleyicisi olmakla birlikte Müslüman bilginlerin yaratıcı ve üretici kabiliyet ve yetilerini göstermelerine fırsat vermiştir.²⁰¹

Çeviri faaliyetlerini, sadece Müslüman ailesiyle düşünmek ve sınırlandırmak haksızlıktır. Aslında bu hareket, küresel bir entelektüel çalışmanın ürünüdür. Farklı din, ırk, renk ve coğrafyadan elit bir tabakanın bilimsel ve felsefî etkinliğidir.²⁰²

196 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 571, 586-589, 592.

197 Şeşen, "İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış", 13; Demirci, *Beytü'l-Hikme*, 186.

198 Bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 550; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etbbâ*, 285, 293.

199 Şeşen, "İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış", 12.

200 Şeşen, "İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış", 28-29.

201 Demirci, *Beytü'l-Hikme*, 186; karşılaştırma Watt, *İslâmî Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelâmı*, 51.

202 Demirci, *Beytü'l-Hikme*, 241-242.

Hülasâ genel hatlarıyla tercüme hareketi, Süryanîler, Hindliler, Harranlılar, Yakubiler, Nebâtiler gibi çok farklı dinî ve millî kimlik erbabı tarafından, Yunanca, Pehlevice, Hindçe (Sanskritçe), Süryanice, Nebâtice (Babil dili) ve Kıbtça'dan Arapça'ya çeviri faaliyetidir.²⁰³

Bir anlamda küresel hareket olan bu çeviri faaliyeti, Müslüman filozof ve hakîmlerin orijinal eser telif etme aşamasına geçişinde önemli bir katkı sağladılar.²⁰⁴ Nihayetinde bu kaynaklarla beslenen İslâm bilgin ve düşünürleri, dünya bilim ve felsefe külliyyâtının en önemli eserlerini kaleme alarak insanlığın ve Müslüman medeniyetinin şaheser şahsiyetleri haline dönüşmüşlerdir.

Sonuç olarak medeniyetlerin birikim ve tecrübe mirasının, kendilerinden sonraki haleflerine intikali genellikle yazılı kaynaklarla gerçekleşmektedir. Bu müktesebâtın nakli ise, tercümeler kanalıyla olmaktadır.

Bunun en kapsamlı ve uzun vadeli örneği; geçmiş köklü medeniyetlerin felsefî, aklî ve ilmî birikiminin, kadîm diller Yunanca, Hintçe, Süryanice, Aramca, Grekçe, Nebatice ve Farsça'dan (Pehlevice), yine bir başka kadîm dil Arapça'ya tercüme edilmesinde görülmektedir. Bu çeviri hareketi, insanlığın 8. yüzyıla kadar benzerini gerçekleştiremediği büyüklükteki bir faaliyetdir. Aynı zamanda bu faaliyet, birbirinden çok farklı din, dil, ırk, mezhep, inanç ve renk sahibi insanın dünyanın en eski yerleşim merkezlerinden gelerek başardığı bilgi ve tecrübe çevirimi etkinliğidir. Küresel bir tercüme faaliyeti olan bu hareketteki Urfa ve Harran okulu ve mütercimlerinin konumu ve katkısı inkar edilemez bir gerçektir. Bununla birlikte belirtilmesi

203 Meyerhof, *Mine'l-İskenderiye ilâ Bağdat*, 37; Şeşen, "İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış", 10-11.

204 Watt, *İslâmî Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelâmı*, 51.

gereken önemli bir hususta; bu okulun mütercimleri arasında kitabî din sahibi ve pagan (putperest) bilginlerin bulunmuş olmasıdır. Mütercimlerin din, inanç ve ifade özgürlükleri o kadar geniştir ki, Sabîî bilginler halifenin huzurunda kitabî dinlere ve tabii ki İslâm'a karşı paganizmi savunabilmişlerdir.

Hâsılı Urfalı ve Harranlı mütercimler sayesinde, Yunan felsefî ve ilmi birikiminin (aktarım dili değiştikten sonra) İslâm felsefenin başlangıç (giriş), oluşum ve gelişim sürecindeki tesiri, yapıcı ve inşa edici rolü bilinenden daha ileri bir boyuttadır. Bu hususu ilan ve deklare etmek, İslâm düşünce ve felsefesinin kıymetini düşürmeyi gerektirmediği gibi Harran ve diğer okulların çok aşırı bir şekilde yüceltilmesini de gerektirmez.

Elbette Müslüman filozoflar, bu birikimi elde ettikten sonra ci-hanşümul bir felsefî düşüncenin temellerini atmışlar ve bu geleneği hak ettiği zirveye taşımışlardır. Böylelikle dünyayı yöneten büyük bir medeniyetin sağlam ve sarsılmaz temellerini inşa etmişlerdir. Omurgasında hasarlar olan bu tüm insanlığa faydalı medeniyetin temelleri, yeniden inşâ ve ihya edilmeyi beklemektedir. İslâm dünyasındaki fikrî ve entelektüel canlanış, bunun işaretlerini vermektedir.

Halife Me'mun'un Putperest (Sabiî) Veziri Sâbit B. Kurra

“Bir insan için usta bir aşçı ve güzel bir cariyeden daha zararlı bir şey yoktur. Çünkü çok yemek insanı hasta eder, fazla cimâ yaşlandırır. Bedenin rahatı, az yemektir. Nefsin rahatı, az günah işlemektir. Kalbin rahatı, aşırı hassas olmamaktır. Dilin rahatı, az konuşmaktır.”²⁰⁵ Sâbit b. Kurra

İslâm ve onun temsilcilerinin insana, bilgiye ve tefekküre bakışı hiçbir din ve ideolojiyle karşılaştırılmayacak derecede yüksektir ve önemlidir. Tarihî süreç içerisinde, İslâm coğrafyasında hemen hemen kimse düşünce ve inançlarından dolayı öldürülmemiştir. Hal-lac-ı Mansur (ö.921), Şehâbeddin Sühreverdi (ö.1191), Pir Sultan Abdal (ö.1590) gibi isimlerin hayatlarının sona erdirilmesini nasıl izah etmek gerekir.

Benzer sonları paylaşan isimleri zikredilen ve zikredilmeyen bütün tefekkür (şehidi) erbâbının yargılı ve yargısız infazları, temelde

205 İbn Ebi Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Ehbbâ*, Beyrut trz, 298.

dinî kaygılar gerekçesiyle değil, siyasî entrika ve desiselerle gerçekleştirilmiştir. Aksi taktirde Ebû Bekir Razî (ö.925), Câhız (ö.869), gibi merkez çizgiye uzak ve bir anlamda marjinal tefekkür erbabının fikir ve düşüncelerini serbestçe ve yazılı olarak tüm insanlara yaymalarını izah edemeyiz. Demek ki, olay, düşüncelerden ziyade, siyâsî atmosferin bir gerekçe icat etme meselesidir. Mevcut durum için en uygun alan da elbette din alanı olacaktır.

İşte bu tezlerimizi doğrulayacak çok önemli ve uç bir örnek; Emevî halifesi Me'mun'a danışmanlık yapmış ve huzurundaki tartışmalara katılmış putperest özelliğinin yanında verimli ve kaliteli bir bilim adamı olan Sâbit b. Kurra'dır.

Sabiî bir ailenin çocuğu olarak Harran'da doğan (d.821) Sâbit b. Kurra (ö.901)²⁰⁶, gençlik yıllarında sarraflık mesleği ile uğraştı. Bu yıllarda mahiyeti tam olarak bilinmeyen bir şekilde Arapça, Yunanca, Süryanice ve Rumca'yı çok iyi bir şekilde öğrendi. Aykırı düşünceleri sebebiyle Sabiîler ile anlaşmazlık içerisine giren Sâbit, Bağdat'a gelirken yolda daha sonraları mekanik ve matematik konularında önemli eserleri kaleme alacak olan Benî Musa ailesinin üç oğlundan Muhammed b. Musa (ö.873) ile karşılaştı. Sâbit b. Kurra ile konuşan ondaki yeteneklerin farkına varan Muhammed, Beytü'l-Hikme'deki çeviri faaliyetlerine katılmayı teklif etti. Böylece Sâbit, Bağdat'ta bir müddet sonra Halife el-Mutezid'in (saltanatı: 892-902) huzuruna çıktı.²⁰⁷

206 İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 295, 297; De Lacy O'Leary, *How Greek Science Passed to the Arabs*, second impression, London 1951, 172; Nicholas Rescher, *The Development of Arabic Logic*, Pittsburgh 1964, 108.

207 Muhammed İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, tah: Nâhid Abbâs Osman, Doha 1985, 548; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 295; W. Montgomery Watt, *İslâmî Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelâmı*, çev: S. Ateş, Ankara trz, 49-50; Yuhanna Kumeyr, *İslâm Felsefesinin Kaynakları*, çev: Fahrettin Olguner, II. baskı, İstanbul 1992, 137(24 nolu dipnot); Kazım Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, Ankara 1997, 34-35; Ömer Ferrûh, *Târihu'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâmî'bni Haldûn*, IV. baskı, Beyrut 1983, 280; Rescher, *The Development of Arabic Logic*, 106, 108.

Kısa süre sonra Halife tarafından müneccimler grubuna dahil edilen²⁰⁸ Sâbit bununla yetinmeyerek, kendi yakınları olan Sabîîlerin Bağdat'ta sosyal ve siyasî bir statü kazanmaları için çalışmış ve yönetimle yakınlığı sebebiyle bu amacına ulaşmıştır. O, artık Bağdat'taki Sabîîlerin reisi konumuna yükselmiştir.²⁰⁹ Sabit bulunduğu konumun verdiği güçle, Irak'ta Sabîîleri yüksek mevkilere getirmiş, sosyal ve siyasal statülerini üst seviyelere çıkarmıştır.²¹⁰

Nitekim Sâbit sayesinde, Sabîîler Bağdat'ta sarayda ve bürokraside önemli görevler üstlenmişlerdir. Bununla birlikte onun takipçileri ve akrabaları, devlet özel katipliği, saray doktorluğu ve hey'etsinaslık, müneccimlik gibi stratejik mevkilerde bulunmuşlardır.²¹¹

Şu olayın Sâbit'in şöhretini arttırdığı söylenir: Sâbit, kalp krizi geçiren ve öldüğü zannedilen bir kasabı, uyguladığı yöntemlerle hayata döndürmüştür. Bunu duyan halife el-Mutezid, Sâbit'e tedaviyi nasıl yaptığı ile ilgili sorular yöneltmiştir:

Bir gün halifelik sarayına giderken, yolda acı acı bir ağlama sesi işittim. Dediler ki, bu kasap dükkanının sahibi aniden öldü, ona ağlıyorlar. Bunun üzerine beni hemen oraya götürmelerini istedim. Ağlaşan kadınları susturup, cenazenin yanından çıkardım. Oradaki gençlerden birini çağırarak, cenazenin sırtına vurmasını istedim. O

208 İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 295; Cemâluddin Ebu'l-Hasan el-Kâdi'l-Eşref Yusuf el-Kıftî, *Ahbârul-Ulema bi Ahbâri'l-Hükemâ*, Kahire, 1326, 81; Zahrüddin el-Beyhakî, *Tarihû Hukemâi'l-İslâm*, Dimeşk, 1946, 20.

209 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 548; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 295; Kıftî, *Ahbârul-Ulema bi Ahbâri'l-Hükemâ*, 41; Beyhakî, *Tarihû Hukemâi'l-İslâm*, 20; Watt, *İslâmî Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelâmı*, 49-50; Hilmi Ziya Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, III. baskı, İstanbul 1997, 84; Mustafa Demirci, *Beytül'Hikme*, İstanbul 1996, 120; Joel L. Kramer, *Humanism in the Renaissance of Islam (Abû Sulaymân Al-Sijistânî and His Circle)*, second revised edition, Leiden 1993, 21.

210 Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 84.

211 Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 84.

cenazenin sırtına vururken diğer bir gençten bir fincan su getirmesini istedim. Cebimdeki hazır bulundurduğum ilacı fincandaki su ile karıştırdıktan sonra, cenazenin ağzını açarak içirdim. Bunun üzerine cenaze aksırarak gözlerini açtı. Bu olay müthiş yankı uyandırdı. Bunun üzerine halife beni çağırarak bunu nasıl başardığımı sordu. Ben de, bu kasabın önünden geçerken, onun hayvanların ciğerlerini yararak, tuzlayıp yediğini göürdüm. Bu tavrının bir gün onu kalp sektesine uğratacağını düşünerek, kasabı dışardan gözetime aldım. Bunun için de bir ilaç hazırladım ve onu hep yanımda bulunduryordum. Bu gün kasabın aniden öldüğünü duyunca hemen yanına gittim. Nabızı atmıyordu. Sırtına vurarak önce nabzının çalışmasını sağladım, sonra da hazırladığım ilacı içirerek onu canlandırdım.²¹²

Sâbit, özel doktoru olduğu²¹³ halde, halife kendisine “Reîsü’l-Etibba ve’l-felâsife” ünvanını vermemiştir.²¹⁴ Ayrıca, o, İslâm’ı kabul etmesi hususunda kendisine yapılan teklifleri kabul etmemiş ve Harran’ın geleneksel yıldız-gezegen kültüne inanan bir putperest (pagan) olarak ölmüştür. Halifenin sarayındaki statüsü o kadar yüksektir ki, Sâbit, bizzat hükümdarın da bulunduğu teolojik tartışmalarda, İslâm ve diğer tek tanrıci (monoteist) dinlere karşı Harran çok tanrıçılığını (politeizmini) ve putperestliğini (paganizmini) savunmuştur.²¹⁵

Beytü’l-Hikme’nin en önemli dört müterciminden biri olan Sâbit b. Kurra’nın, yaptığı çevirilere bakıldığında sayıca çok fazla olduğu

212 İbn Ebî Useybia, *Uyûnû’l-Enbâ fî Tabakâti’l-Etibba*, 297; Kiftî, *Ahbârul-Ulema bi Ahbâri’l-Hükemâ*, 84-85.

213 Bkz. İbn Ebî Useybia, *Uyûnû’l-Enbâ fî Tabakâti’l-Etibba*, 297; Kiftî, *Ahbârul-Ulema bi Ahbâri’l-Hükemâ*, 84-85.

214 Max Meyerhof, *Mine’l-İskenderiye ilâ Bağdat, et’Turâsü’l-Yunânî fî’l-Hadâratî’l-İslâmiyye* içinde çev: Ahmet Bedevî, IV. baskı, Beyrut 1980, 72.

215 Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 84; Şinasi Gündüz, *Anadolu’da Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa*, Ankara, 2005, 43-44; Şinasi Gündüz, *Son Gnostikler Sâbiîler*, II. baskı, Ankara 1999, 34; F. E. Peters, *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in İslâm*, New York 1968, 289.

görülmektedir. Burada Katip Çelebi'nin "Sâbit b. Kurra'nın çevirileri olmasaydı kimsenin hikmete dair kitaplardan faydalanamayacağı söylenir." sözlerini hatırlatmak yerinde olacaktır.²¹⁶

Tercüme faaliyetlerindeki mütercimlerin tamamına yakını Nes-turî veya Yakubî Hristiyanlardan oluşmaktaydı. Bu hususun bir tek istisnası ise pagan filozof Sâbit b. Kurra'dan başkası değildi.²¹⁷

Sâbit'in, matematik, astronomi, tıp, mantık, eczacılık, geometri, felsefe ve musikî ile ilgili telif, yorum ve özet çok sayıda eserin sahibi olduğu bilinmektedir.²¹⁸ Dağların oluşumu, güneş ve ay tutulması, kızamık ve çiçek hastalıkları gibi mevzular hakkında da eserleri mevcuttur.²¹⁹ Bunların sayısı konusunda farklı rakamlar ileri sürülmektedir. Bazı araştırmacılara göre, 10'u Süryanî ve Sabîî inançları ve tarihi ile alakalı olmak üzere toplam 133²²⁰, bazı düşünce tarihçilerine göre ise 150 kadar Arapça, 15 civarında ise Süryanice çalışması bulunmaktadır.²²¹ Bu eserlerden elliden fazlası günümüze kadar gelebilmiştir.²²²

216 Kramer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, 85; Ramazan Şeşen, "İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, cüz. 3-4, İstanbul 1979, 13 (naklen; Katip Çelebi, *Keşf el-Zunûn*, neş: M. Şerafeddin Yaltkaya, R. Bilge el-Kilisî, II. baskı, İstanbul 1971-1972, 1594); Demirci, *Beytû'l-Hikme*, 186.

217 Macid Fahri, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev: Kasım Turhan, II. baskı, İstanbul 1992, 20-21; Ülken, Uyanış, 66; Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, 36.

218 İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 298-300; Kiftî, *Ahbârul-Ulema bi Ahbârî'l-Hükemâ*, 81; Rescher, *The Development of Arabic Logic*, 108; Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, 36; Peters, *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in Islâm*, 169; Kemal Elyâzıcı, A. Gataş, Kerim, *E'lâmu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, IV. baskı, Beyrut 1990, 91.

219 Demirci, *Beytû'l-Hikme*, 121.

220 Bkz. İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 586-589; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 298-300; Demirci, *Beytû'l-Hikme*, 121.

221 O'Leary, *How Greek Science Passed to the Arabs*, 173; Gündüz, *Anadolu'da Paganizm Antik Döneminde Harran ve Urfa*, 43-44; Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, 36.

222 Ramazan Şeşen, *Urfa Tarihi*, Ankara 1993, 60.

Yine Sâbit'in Süryani olarak yazdığı *Hermes'in Kitabı* adlı eseri, Arapça'ya tercüme edilince Hermesci düşüncenin yayılmasına hizmet etmiştir.²²³ O, özellikle Aristo'nun *Organon* adlı eseri üzerinde durmuştur. Eflatun'un *Cumhuriyet*'ini incelemiş ve bu eserle ilgili olarak *Eflatun'un Cumhuriyet'indeki Remzlerin İzahı* isimli bir eser telif etmiştir. Matematik alanında yeni teoriler ortaya atmış olan Sâbit, Grek öncesi bilgi külliyâtı üzerine araştırmalarda bulunmuştur.²²⁴

Sâbit' in bazı eserleri şunlardır:

Kindî'ye Reddiye (Süryanice) (bunu daha sonra öğrencilerinden İsa b. Useyyidin'n-Nasrânî, Arapça'ya çevirdi), *Deniz Suyunun Tuzlu Oluşunun Sebebine Dair*, *Calinus'un Gıdalar Üzerine Olan Kitabının Özeti*, *Ay Tutulmasının Belirtileri Üzerine*, *Güneş Ve Ay Tutulmasının Nedeni Hakkında*, *Süryanice Ve Arapça'nın Grameri Hakkında*.

Bu eserler yanında, Süryanice yazılmış, Sabîîlerle ilgili bazı eserleri de şunlardır:

Ölülerin Tekfini Hakkında, *Sabîîler'in İtikadı Hakkında*, *Taharet ve Necaset Hakkında*, *İbadetlerin Vakitleri Hakkında*.

Bu eserlerin yanında Sâbit'e atfedilen çok sayıda eserin varlığı da bir gerçektir.²²⁵

223 Bayrakdar, *İslâm Felsefesine Giriş*, 72

224 Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, 36.

225 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 548-549; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâtî'l-Etibba*, 298-300; Kıftî, *Ahbârul-Ulema bi Ahbâri'l-Hükemâ*, 81-85; Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, 38. B. A. Rosenfeld-A. T. Grigorian, *Dictionary of Scientific Biography*, (XIII, 288-295) adlı eserde Sâbit'in telif ettiği eserlerin bir dökümü verilmektedir. Sabit b. Kurra'nın eserleri için bkz.Şeşen, *Urfa Tarihi*, 60-69.

Astroloji, tıp ve matematik araştırmalarında söz sahibi olan Haranlı bilginler sülalesinin atası olan Sâbit, oğlu Sinan ve iki torunu Sâbit ve İbrahim ile birlikte bu geleneği sürdürmüştür.²²⁶

İslâm filozofu Kindî ve ünlü mütercim Kusta b. Luka ile çağdaş olan Sâbit'in, İslâm dünyasında mantığın gelişmesindeki katkısı inkar edilemez. Büyük mütercim Huneyn b. İshak'ın okulunda da çalışan Sâbit, bu kurumun çalışanlarına yardım ve danışmanlık yaptı.²²⁷ Bununla birlikte Sâbit, Huneyn b. İshak'ın felsefi ve riyazî çevirilerinin tertip sırasını tasnif edip düzeltti.²²⁸ Nitekim o sayılar teorisinde, Öklid'in geride bıraktığı mirastan hareket ederek, farklı bir sonsuz sayılar serisinin parçası olarak bir sonsuz sayılar teorisi geliştirdi.²²⁹

Çok sayıda öğrenci yetiştiren Sâbit'in, bunlar içerisinde mütercim olanları şunlardır:

Süryanci'den Arapça'ya çeviriler yapan öğrencisi İsa b. Üseyyidi'n-Nasrani'ye, Sâbit kaliteli tercümelerinden dolayı ayrı bir önem verirdi. Bu öğrencinin, Sâbit'e sorduğu soruları, sonraları bir eser (*Kitâbü Cevebât-ı Sâbit li-Mesâil-i İsâ İbn Esîd*) haline dönüştürmüştür.²³⁰

226 İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 300-307; Kiftî, *Ahbârul-Ulema bi Ahbâri'l-Hükemâ*; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 586-589; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 298-300; Kiftî, *Ahbârul-Ulema bi Ahbâri'l-Hükemâ*, 42-43; Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, 36.

227 İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 295; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 66; Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, 7; Demirci, *Beytû'l-Hikme*, 120.

228 Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 66-67 (naklen; Bouyges: *Sur le Plan-tis d'Aristote-Nicolas*, Beyrut 1923).

229 İsmail Râci el-Fârûkî-Luis Lâmia el-Fârûkî, *İslâm Kültür Atlası*, çev: M. O. Kibaroglu, Z. Kibaroglu, III. baskı, İstanbul 1999, 361.

230 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 549; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 298; Kiftî, *Ahbârul-Ulema bi Ahbâri'l-Hükemâ*, 81.

Sâbit'in diğer önemli bir mütercim öğrencisi de oğlu Sinan b. Sâ-bit'tir ki, ilmî gelişimini babasının yanında tamamlamıştır.²³¹ Ayrıca torunlarından kendisinin öğrencisi olan Sâbit'e, Harran'dan Bağdat'a kadar bir çok Sabîî bilgin ve mütercim ilim tahsili için yanına gelmiştir.²³²

Ayrıca Bağdat'tayken bir çok defa güneşi gözlemleyerek müşahedelerini bir kitapta toplayan Sâbit'in²³³ müktesebatı sadece astro-nomiyle sınırlı kalmamış, matematik, felsefe ve tıp alanında önemli çalışmalarda bulunmuştur.²³⁴

Nihayet 901'de Bağdat'ta hayatını kaybetmiştir.²³⁵

Sâbit'in ölümünden sonra, onun çalışmaları ve sistemi, oğlu Si-nan²³⁶, torunları Sâbit²³⁷ ve İbrahim²³⁸ ve torununun oğlu Ebû'l-Fe-rec tarafından sürdürülmüştür.²³⁹

231 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 549; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 298; Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, 38.

232 Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, 38.

233 İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 295; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 66; Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, 7; Demirci, *Beytû'l-Hikme*, 120; Ferrûh, *Târîhu'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâmî'bni Haldûn*, 280.

234 Demirci, *Beytû'l-Hikme*, 120-121.

235 İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 295; Ülken, *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, 66; Sankavak, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, 7; Demirci, *Beytû'l-Hikme*, 120; Ferrûh, *Târîhu'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâmî'bni Haldûn*, 280; Rescher, *The Development of Arabic Logic*, 108.

236 İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 549; İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 300-304; Peters, *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in Islâm*, 289.

237 İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 304-307; Kiftî, *Ahbârul-Ulema bi Ahbârî'l-Hükemâ*, 77-78; Kramer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, 85; Peters, *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in Islâm*, 289.

238 İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, 307; Kiftî, *Ahbârul-Ulema bi Ahbârî'l-Hükemâ*, 42, 44.

239 Demirci, *Beytû'l-Hikme*, 121-122.

Sâbit'in telif ettiği kitaplar, Doğu'da ve Batı'da okunmuş, incelenmiş ve yeni orijinal çalışmalara kaynaklık etmiştir. Eserleri İslâm dünyasında okunan Sabit'in, çalışmaları XII. yüzyılda Batı'da başka dillere çevrilmiştir. Sâbit'in izleyicileri arasında Beyhâkî'nin rivayetine göre, torunu Muhammed b. Câbir el-Harranî el-Battanî (ö.929) ismi kayda değer olanıdır. Battanî, Me'mun döneminden sonraki en önde gelen astronom ve bilgin olarak kabul edilmektedir.²⁴⁰

Sonuç olarak Harran Sabîîlerinin İslâm düşünce tarihinde felsefe, matematik, tıp, astronomi ve tabîî bilimler alanında çeviri ve telif faaliyetindeki çok önemli rolü, Sâbit b. Kurra ile ortaya çıkmıştır. Onun için Katip Çelebi, "*Sâbit b. Kurra'nın çevirileri olmasaydı, kimsenin felsefeye (hikmete) dair kitaplardan faydalanamayacağı söylenirdi*" demektedir.²⁴¹ Dolayısıyla İslâm filozoflarının ortaya koyduğu muazzam bir düşünce hareketi, yani İslâm felsefesi gibi bir alanı Sâbit ve diğer mütercimler olmasaydı, ya hiç olmayacaktı ya da çok kısır kalacaktı.

240 Demirci, *Beytü'l-Hikme*, 121-122.

241 Kramer, *Humanism in the Renaissance of Islam*, 85; Rescher, *The Development of Arabic Logic*, 108-109; Şeşen, *Urfa Tarihi*, 60.

Mutlu İnsanların Coğrafyası Erdemli Şehir

“Medîne” kelimesi Arapça’da, *yerleşmek, şehir kurmak, kale inşası yapılan her yüksek yer*²⁴² gibi anlamlarda karşılık bulmaktadır.

Kur’ân’da medîne ifadesi, devletten ziyade, coğrafi bütünlüğü tanımlayan “şehir” anlamında kullanılmaktadır: “*Şehir (Medîne) halkı sevinerek yanına geldi*” (Hicr, 67); “*Derken şehrin (medîne) öbür ucundan bir adam koşarak geldi....*” (Yasin, 20)²⁴³ Ancak medîne kelimesi, devletin karşılığı olarak da yazılı metinlerde yer almaktadır.

Erdemli şehir/İdeal şehir sözlerinin orijinali olan *el-medînetü’l-fâzıla*’nın isim mucidi Fârâbî, *şehir (medîne)* kelimesini belli bir gaye

242 İbn Manzur, *Lisânu’l-Arap*, III. baskı, Beyrut 1994, XIII, 402; Rağîb İsfahânî, *Müfredât-u Elfâzı’l-Kur’ân*, tah: S.A. Davudî, Beyrut 1996, 763; Firuzabadî, *Kamus Terce-mesi*, İstanbul 1305, IV, 760-761.

243 Bayraktar Bayraklı, *Fârâbî’de Devlet Felsefesi*, İstanbul 2000, 35. Kur’ân’da “el-medîne” (şehir) ifadesi on dört yerde (A’râf, 123, Tevbe, 101, 120, Yusuf, 30, Hicr, 67, Kehf, 19, 82, Neml, 48, Kasas, 15, 17, 20, Ahzap, 60, Yasin, 20, Münafikun, 8); el-medâin” (şehirler) ise üç yerde (A’râf, 111, Şuarâ, 36, 53) geçmektedir.

ile bir şehirde toplanmış olan kimselerin meydana getirdiği “topluluk” olarak tanımlamaktadır.²⁴⁴

Bu çerçevede Fârâbî, özellikle İslâm siyaset felsefesi alanında belli bir çizginin, “*medenî siyaset*” diye adlandırılmasına uygun olan geleneğin ilk ve en önemli düşünürüdür.²⁴⁵

Fârâbî, Yunan siyaset düşüncesindeki *site* ile *devleti* bir tutan anlayışı benimser. Hakikatte onun *milleti* (*ümme*t), siyasî bakımdan farklı, fakat kültürel bakımdan benzer devletler topluluğunu anlatır.²⁴⁶

Topluluk, filozofumuz için, *ya aşîret, ya şehir veya bölge, ya büyük bir ümme ya da birçok ümme*ler şeklindedir.²⁴⁷ Şu halde “*medîne*” hem şehir devleti, hem de herhangi bir tür örgütlenmiş toplum, etkili bir şekilde yönetilen ve politik olarak bağımsız olan herhangi bir topluluktur.²⁴⁸ *Medîne*, en küçük siyasî bir bütün olarak; yani ister geniş, ister küçük (devlet) manasında da kullanılabilir.²⁴⁹

Peygamber’in Medîne’si

Fârâbî’nin Medîne’si, “*faziletli devletin kaynağı*” olarak gösterdiği “*demokratik topluluk*”, Hz. Muhammed’in (s.a.v) kurduğu

244 Ahmet Ateş, “Notlar”, *İhsâü’l-Ulûm (İlimlerin Sayımı)* içinde, III. baskı, İstanbul 1990, (5 nolu dipnot), 141.

245 Ahmet Arslan, “Çevirenin Takdimi-Fârâbî Hakkında”, *İdeal Devlet (el-Medînetü’l-Fâzıla)* içinde, II. baskı, Ankara 1997, 29.

246 Harun Han Şirvani, *İslâm’da Siyasî Düşünce ve İdare*, çev: Kemal Kuşçu, Ankara trz., 93 (1 nolu dipnot), 95 (3 nolu dipnot).

247 Fârâbî, *Kitâbü’l-Mille (Din Kitabı)*, çev: Fatih Toktaş, *Divan*, sayı: 12, 2000/1, 258.

248 Ahmet Arslan, “Açıklama ve Yorumlar”, Fârâbî, *el-Medînetü’l-Fâzıla (İdeal Devlet)* içinde, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 243.

249 Şirvani, *İslâm’da Siyasî Düşünce ve İdare*, 96 (3 nolu dipnot).

“faziletli devlet’in temelini ve zeminini oluşturan “Medîne” şehrini anlatmaktadır.²⁵⁰

Şehir, kadim düşünürler için, insanları barındıran meskeni ve meskenlerin barındırdığı insanların bulunduğu coğrafyayı akla getirir.²⁵¹ Ümmet/millet ise, Fârâbî’ye göre, şehir devletinden daha büyük bir birimdir.²⁵²

Şimdi İslâm düşüncesinin en önemli siyaset filozofunun mutluluğun elde edildiği/kazanıldığı “erdemli şehri”nin tasvirine geçebiliriz:

Kötülüklerin ortadan kalkmasıyla, şehirler, iyiliklerin merkezi haline gelerek mutluluk denen dünya ve ahiretin en güzel halleri yaşanır. Erdemli/fâzıl şehrin yöneticisi, böyle matlup bir ortamı ve düzeni sağlamakla vazifesini yerine getirmiş olur. “Başkan, mutluluğun kazanılmasında şu ya da bu biçimde yardımcı ve yararlı olanları korumalı ve artırmalı; zararlı olanları yararlı duruma getirmeye çalışmalı, bu mümkün olmazsa, onları ortadan kaldırmalı ya da azaltmalıdır. Erdemli şehir halkının her birinin, varlıkların yüksek ilkelerini, onların mertebelerini, mutluluğu, erdemli şehrin birinci derecede yönetimi ve bu yönetimin mertebelerini bilmesi gerekir. Daha sonra, mutluluğun elde edilmesini sağlayan belirli fiilleri de bilmesi gerekir. Bu fiillerin yalnızca bilinmesiyle yetinilmemeli, onlar yerine getirilmeli ve şehir halkı, onların yapılması doğrultusunda yönetilmelidir.”²⁵³

Yaratılış olarak her insan, neslini sürdürmek ve en mükemmeli elde etmek için bir çok şeye muhtaç halde haledilmişdir. Zira insan bunu tek başına sağlayamaz, dolayısıyla birbiriyle yardımlaşan başka insanlara ihtiyacı vardır. “İnsanların büyük sayıda varlığa gel-

250 Fahrettin Olguner, *Fârâbî*, III. baskı, İstanbul 1999, 129.

251 Fârâbî, *Fusûlü’l-Medenî*, neşr: D. M. Dunlop, çev: Hanifi Özcan, İzmir 1987, 36.

252 Arslan, “Açıklama ve Yorumlar”, 243-244.

253 Fârâbî, *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*, çev: M. Aydın, A. Şener, R. Ayas, İstanbul 1980, 49-50.

mesinin ve bazıları mükemmel, bazıları eksik, kusurlu olan insanî toplumlar kurarak dünyanın oturulabilir kısmında (ma'mura) bir araya gelmelerinin nedeni budur."²⁵⁴

İnsanların, şehirlerde bir araya gelmesi, âlemin bütününde cisimlerin bir araya gelmelerine benzer. Âlemdeki bir ilkeden, nasıl bütün ilkeler çıkıyorsa ve bunlar belirli bir varlık düzenini meydana getiriyorsa, benzer şekilde toplum ve şehrin içindeki her şeyde, bir ilk önder, sonra onu takip eden önderler, bu önderlere itaat eden şehirli ve bu şehirliyi takip eden diğer şehirli vardır.²⁵⁵

Tek bir millet veya tek bir şehir için, ortak olan en faydalı ve en güzel şeyi keşfeden fikrî erdem, siyasî fikrî erdemdir.²⁵⁶ Erdemli şehir de bu siyasî fikrî erdemnin bir ürünüdür.

Erdemli Şehir ve Türleri

Erdemli toplumlar, büyük, orta ve küçük olmak üzere üç çeşittir. Büyük toplum, yerkürenin oturulabilir (ma'mur) tüm bölgelerinde bütün milletlerin bir arada bulunmasıyla; orta toplum, dünyanın bir tek milletin bir araya gelmesiyle; küçük toplum herhangi bir milletin yerleştiği bölgede tek bir şehir halkının bir araya gelmesiyle oluşur. Köy, mahalle, sokak ve ev (en küçük birlik) kusurlu/eksik bir toplumu meydana getirir. Mahalle ve köy şehir için vardır. Köy, şehirle hizmet ilişkisi içindedir. Mahalle ise, şehrin bir parçası olarak benzer hizmet ilişkisini sürdürür. Sokak mahallenin, ev ise sokağın bir parçasıdır.

254 Ebû Nasr el-Fârâbî, Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla, tah: A. Nasrî Nâdir, VI. baskı, Beyrut 1991, 117; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 99-100.

255 Fârâbî, *Tahsilü's-Sa'âde (Mutluluğun Kazanılması)*, çev: Ahmet Arslan, Ankara 1999, 65-66.

256 Fârâbî, age, 71.

“Şehir, bir milletin yaşadığı toprakların bir parçası; , millet ise üzerinde yaşanan dünyanın bütün toplumların bir parçasıdır.”²⁵⁷

Mutluluğa Ulaştıran Şehir

En üstün iyilik ve mükemmellik, ilk olarak ancak şehirde elde edilir. Şehirden daha küçük bir toplulukta mutluluğa ulaşılamaz. İyilikler, nasıl ki, seçme ve irade ile gerçekleşiyorsa, kötülükler de aynı şekilde gerçekleşir. Dolayısıyla mutluluk her şehirde elde edilmez. *“O halde insanları kendileriyle hakikî anlamda mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım etmeyi amaçlayan bir şehir, erdemli, mükemmel bir şehirdir (el-medînetü’l-fâzıla); insanları mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım eden toplum, erdemli, mükemmel bir toplumdur. Bütün şehirleri kendileriyle mutluluğun elde edildiği şeyler için birbirlerine yardım eden bir millet, erdemli, mükemmel bir millettir. Aynı şekilde erdemli, mükemmel evrensel devlet de ancak içinde bulundurduğu bütün milletlerin mutluluğa erişmek için birbirlerine yardım ettikleri zaman ortaya çıkar.”²⁵⁸*

Erdemli Şehir ve Canlı Organizma

Erdemli ve mükemmel şehir, bütün azâları canlı varlığın hayatını sürdürmek ve onu bu durumda devam ettirmek için birbiriyle düzen içinde yardımlaşan tam ve sağlıklı bir bedene benzer. Vücudun organları birbirinden farklı ve işlevleri birbirinden üstündür. Beden için yönetici organ kalp ve ona yakın organlar vardır. Bunların dışında derece bakımından ikinci sıradaki organlar bulunur ki, bunlar da birinci sıradaki organların amaçlarına uygun fiillerde bulunurlar.

257 el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli’l-Medîneti’l-Fâzıla*, F117-118; Fârâbî, *el-Medînetü’l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 100.

258 el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli’l-Medîneti’l-Fâzıla*, 118; Fârâbî, *el-Medînetü’l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 100-101.

Diğer organlar da kendilerinin derece bakımından üst organların amaçlarına uygun hareket ederler. Böylece, sadece başkalarına hizmet eden, başkasını yönetmeyen organlara kadar gidilir. Bedenin azâları arasındaki sistem, şehir için geçerlidir. Şehirde âmir olan bir insan ve bu insana yakın olan başka insanlar vardır. Bu insanlardan her biri, kendileriyle âmirinin amacına uygun olarak fiilde bulundukları bir kabiliyet ve melekeye sahiptir.²⁵⁹

Erdemli Şehir ve Sosyal Sınıflar

Erdemli şehrin beş bölümden oluşur: En erdemli olanlar, mütercimler, ölçüm işleriyle uğraşanlar, mücahitler ve zenginler.

En erdemli olanlar; hakîmler (hukemâ/filozoflar), amelî hikmet erbabı ve büyük meseleler hakkında fikir sahipleridir. Daha sonra gelen din temsilcileri ve mütercimler; hatipler, edipler, şairler, müzisyenler ve kâtiplerden meydana gelir. Ölçüm işleriyle uğraşanlar; muhasebeciler, mühendisler, doktorlar ve münecimlerdir. Mücahitler; ordu, bekçiler ve bunların sınıfından sayılan diğer kişilerdir. Zenginler; çiftçiler, çobanlar, tüccarlar ve şehirde servet kazanan diğer kişilerdir.²⁶⁰

Şehrin kısımları ve kısımlarının dereceleri, sevgi bağıyla birbiriyle birleştirilir ve birbirlerine bağlanır. Onlar, adaletle kontrol edilir ve muhafaza edilir.²⁶¹ Bundan dolayı adalet, erdemli şehrin temeli ve esasıdır.

259 el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 118-119; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla* (İdeal Devlet), 101.

260 Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 50.

261 Fârâbî, *age*, 52.

Erdemli Şehir ve Adalet

Adalet, öncelikle şehir halkının ortak olduğu iyi şeylerin paylaştırılmasında ve bunların korunmasında gerçekleşir. Bu iyi şeyler; güven, servet, şeref, rütbe ve şehir halkının diğer ortak olması mümkün olan müşterekleridir. Ortak alanların dağıtılmasında eşitliği bozacak sınırların aşılması adaletsizliği getirecektir. Taksim edilenler içerisinde, herkesin payının kendisi için korunması bir zorunluluktur. Bunu sağlayacak garantilerin ve kanunların olması gerekir. Adaleti engelleyenlere karşı ceza vermek, düzenin sağlanması için bir gerekliliktir.²⁶² Hatta kendisine zulüm yapılan kişi bağışlasa da, suç şehir halkına karşı yapıldığı takdirde, haksızlığa uğrayanın affetmesi bir anlam ifade etmez.²⁶³ Çünkü suç topluma/cemiyete karşı işlenmiştir.

Erdemli Şehir ve Meslek ve Sanatlar

Erdemli şehirde, her insan hangi sosyal statüde olursa olsun, tek bir sanat ve işle uğraşmalıdır. Aksi takdirde o kimseye izin verilmez. Bu kural şu gerekçelerden dolayı konmuştur:

“a. Her insan, her zaman, her iş ve sanat için elverişli değildir. Daha doğrusu, bir insan, bazen, diğer bir işten ziyade belirli bir iş için, diğer bir insandan daha elverişli olur.

b. Bir iş veya bir sanatla uğraşan her insan, kendisini ona vakfedip, çocukluğundan itibaren, başka herhangi bir şeye değil, sadece ona yöneldiğinde, onu daha mükemmel, daha tam olarak yapar ve o işte daha ehliyetli, daha becerikli hale gelir.

c. Bir çok işlerin belirli zamanları vardır. Bunlar ertelendiğinde, bu işler yapılmaz. Bazen, aynı zamanda yapılacak iki işin bulunduğu

262 Fârâbî, age, 53-54.

263 Fârâbî, age, 54.

da olur; eğer bir insan onlardan birisiyle uğraşırsa, diğer birisi için hiç vakti olmaz ve ikinci bir fırsat da bulunmaz.”²⁶⁴ Bu kurallar, aynı zamanda ticaretin ve tüccarlığın ilkelerini tespit etmektedir. Ayrıca bu prensipler, modern iktisat ve ekonomik anlayışlarını yansıtmaktadır.

Her şehrin, erdemli şehir olma zorunluluğu yoktur. Nitekim, erdemli/mükemmel şehre zıt olan şehirler de bulunmaktadır. Bu şehirler şunlardır: *Cahil şehir, bozuk (fâsık) şehir, karakteri değişmiş (mübeddele) şehir, doğru yolu bulamamış, yanlışlık içinde olan (dâlle) şehir*. Bu değişik şehirlerin halkı da erdemli şehre zıttır.²⁶⁵

Erdemli şehrin üyesi olan bir kişinin kendi iradesiyle veya iradesi dışında câhil şehirde oturması mümkündür. Erdemli kişi, cahil şehirde, o şehre yabancı biridir. Cahil şehrin üyesi olup da erdemli şehirde yaşayan kimsenin durumu da bunun gibidir. Bu sebeple, önce erdemli şehirde yaşamış, sonra erdemli şehrin yokluğu nedeniyle, cahil şehirde oturmak zorunda kalmış erdemli insanların, erdemli şehre taşınmaları gereklidir.²⁶⁶

En yüksek mutluluğun kazanıldığı erdemli şehirler, nebevî ruhun ve hikmet ışığının gölgesinde neşv-ü nemâ bulan mekanlardır. Erdemli ve ahlâkî vasıfların toplandığı gönül/kalp insanı için, geçici ve fanî haz ve ihtirasların coğrafyası olan cahil şehirler birer hapis hanedir. Onların ruh ve beden özgürlükleri, ancak erdemli şehirlerde gerçekleşir.

264 Fârâbî, age, 55.

265 el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 131-134; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 110; kırs. Fârâbî, *es-Siyâsetül'l-Medeniyye*, 52-53.

266 Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 266.

Erdemli Yönetim ve Erdemli Reis/Başkan

Yaşadığımız çağın şehirleri, kaos, karmaşa ve kargaşanın girda-bında boğulmakla karşı karşıyadır. Şehir ve ona yönelik her şey, geçirdiği travma halinin bir sonucu olarak, insanlarda negatif unsurları hatırlatmaktadırlar. Bunun için bünyesinde yaşayanları mutluluk ve huzurun doruk noktasına ulaştıran erdemli şehirlerin ve onları en mükemmel şekilde yöneten erdemli başkanların, erdemli ve faziletli toplumları oluşturmaları için varlık alanına çıkmaları bir gereklilik ve zorunluluktur.

Erdemli şehrin inşâ edilmesi, onun teorisyeni Fârâbî için, ancak erdemli yönetim ve erdemli reis/başkan ile mümkündür.

Bu çerçevede erdemli yönetim, hükümdarın en yüksek erdemi ondan başkasıyla elde edemeyeceği bir tür erdeme sahip olduğu yönetimdir. Yöneticiler, onunla dünya ve ahiret hayatında büyük faziletler kazanırlar. Onların bedenleri ve nefisleri en üstün seviyede bulunur. Bununla birlikte yaşayışları da, diğer insanların sahip olduğu hayat türlerinin en güzeli ve en hoş olanıdır.²⁶⁷

267 Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, neşr: D. M. Dunlop, çev: Hanifi Özcan, İzmir 1987, 69.

Erdemli ilk reisin görevi, nefisleri faziletlerden nasiplenmeyecek câhil insanları mükemmelleştirmek değildir. Onun amacı; nefisleri, şehir halkının faydasıyla uyumlu olacak bir erdem seviyesine yükseltmektedir.

Doktorun görevi, bedenleri en mükemmel seviyelere ve en yüksek derecelere yükseltmek ise, erdemli ilk reisin görevi, mümkün olduğunca, halkını ahlâkî erdemlerle donanımlı bir hale getirmektir. Doktorların mükemmel seviyeye yükseltmeye veya o seviyede dengede tutmaya çalıştığı beden, nefis (ruh) içindir. Nefis de nihaî mükemmellik, yani faziletli olan mutluluk içindir. Dolayısıyla nefis, hikmet ve fazileti elde etmek içindir.²⁶⁸

Erdemli Yönetim Türleri

Erdemli yönetimin iki türü vardır. Bu türlerden birincisi olan *ilk yönetim*; şehirde ve ümmette, daha önce bulunmayan erdemli fiilleri ve melekeleri topluma kazandırır. Bu yönetimin başında ilk reis bulunmaktadır.

İlk yönetime bağlı yönetime gelince; bu da ilk yönetimin uygulamalarını takip eden bir yönetimdir. Bu yönetimin başkanına, yasaya bağlı başkan, yasaya bağlı yönetim (er-ri'âsetü's-sünne) denir. Dolayısıyla Erdemli yönetim, şehirde daha önce bulunmayan erdemli davranışları topluma yerleştiren; cahilî âdet ve geleneklerden erdemli davranışlara yönelten bir yönetimdir. Aksi takdirde erdemli şehir, cahilî hastalıklarla karşı karşıya kalır.²⁶⁹ Bunun sonucunda erdemli şehir, cahil şehre dönüşür.

Bu sebeple erdemli şehrin ilk başkanı, nazarî (pratik) hikmeti hakkıyla bilmesi icap eder. Çünkü Allah'ın âlemdaki yönetiminin/

²⁶⁸ Fârâbî, age, 74.

²⁶⁹ Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, çev: Fatih Toktaş, *Divan*, sayı: 12, 2002/1, 266-267.

hâkimiyetinin kavranabilmesi, ancak nazari hikmeti bilmekle mümkün olur. İlk başkan, âlemdeki düzenden, kendi yönettiği şehir için hikmetler çıkarmalıdır. Böylece şehir halkının fikir, inanç ve fiillerini birleştiren; şehrin bölümlerini uyumlu hale getiren, nizâm ve düzeni sağlayarak yardımlaşmayı gerçekleştiren bir sistem oluşur. Bir anlamda kainattaki düzeni çağrıştıran bu sistemi, ancak ortak bir din gerçekleştirir.²⁷⁰

Yönetim ve hizmet alanında şehir halkının makam ve mertebeleri, yaratılıştan getirdikleri özellikler ve aldıkları eğitim sebebiyle farklılaşır. Birinci başkan, toplulukları ve her topluluğa mensup fertleri, hak ettikleri dereceye göre tasnife tabi tutar. Yani onları hizmet veya yöneticilik sektörlerinde istihdam eder. Bunun sonucunda şehir halkı, yöneticilikten en alt mertebeye, yani hizmet mertebesine kadar düzenlenir. Teşekkül eden yönetime göre, ilk başkan, belli bir konuda şehir halkını ve onlardan bir topluluğu bir emir çerçevesinde idare etmek isterse, onlarla ilgili durumu yönetimde kendine en yakın olan idarecilere söyler. Onlar da kendilerinden alt birimlere bu emri iletir. Nihayetinde şehrin bölümleri birbirine bağlanır ve uyum içerisinde çalışır.²⁷¹

Bölümleri birbiriyle uyumlu hareket eden erdemli şehrin yöneticisi, ahlâk ve fiillerde orta yolu bulan kişidir. Yöneticinin bunu ortaya koyduğu sanat, siyaset sanatıdır.²⁷² Siyaset sanatı, nazari hikmeti ifade eder. Eğer hikmet, yönetimin anlayışından uzaklaşırsa, bütün her şey mevcut olsa dahi, erdemli şehir hükümdarsız kalmış olacak; şehri yönetenler, erdemli yönetici olmayacak ve şehir halkı helâk olmakla karşı karşıya kalacaktır. Eğer şehrin fiili yönetiminde bir hakîm/filozof olmazsa şehrin yıkılması ve yok olması kaçınılmazdır.²⁷³

270 Fârâbî, age, 273.

271 Fârâbî, *es-Siyâsetü'l-Medeniyye*, çev: M. Aydın, A. Şener, R. Ayas, İstanbul 1980, 48-49.

272 Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 36.

273 Ebû Nasr el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, tah: A. Nasrî Nâdir, VI. baskı, Beyrut 1991, 130; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997, 110.

Birbirlerini takip ederek iktidara gelen erdemli şehir yöneticileri, farklı zamanlarda ve farklı mekânlarda olsalar bile, tek bir ruh ve tek bir hükümdar gibidirler.²⁷⁴

Erdemli Şehrin Yöneticisinin Vasıfları

Erdemli şehrin reisi, sıradan herhangi bir insan olamaz. Zira yöneticilik için iki özellik bulunmalıdır. Bunlardan birincisi; reis, yaratılış ve tabiatı bakımından yöneticiliğe elverişli ve kabiliyetli olmalıdır. İkincisi; reis, yöneticilikle ilgili iradî meleke, yetenek ve tutumları elde etmiş olmalıdır.

Her sanat ve meslek, başkanlık için uygun değildir. Sanatların çoğu, hizmet etmeye yönelik olduğu için, şehirdeki sanatların çoğunluğu da hizmet etmeye yöneliktir. Bazıları hiçbir yönetim faaliyetine girmeden sadece hizmet eder. Bundan dolayı erdemli şehri yönetecek sanat, sıradan bir sanat ve melekenin sonucu da olamaz. Dolayısıyla erdemli şehrin ilk yöneticisinin sanatının da hizmete yönelik bir sanat olması ve başka bir sanat tarafından yönetilmesi de imkânsızdır. Onun sanatı, şehirdeki bütün sanatların amacını gerçekleştiren ve kendisine yöneldikleri/itaat ettikleri sanat olmalıdır.²⁷⁵

Sanatların sanatıyla yönetilen erdemli şehri idare edecek kişi, şu on iki vasfı taşırsa, onun artık erdemli şehrin yöneticisi olması için önünde hiçbir engel kalmamış olur:

Organları bakımından tam ve eksiksiz olmalı ve bu organların kendisine ait fiillerini gerçekleştirmeye kabiliyetli olmalıdır. Söylenilen her şeyi iyi anlama ve idrak etme yeteneğine sahip olmalıdır. İyi

274 el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 134; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 112-113.

275 el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 122; Fârâbî *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 104-105.

bir hafıza gücüne malik olmalıdır. Zeki ve akıllı olmalıdır. Maksadını ve meramını anlatacak güzel bir konuşma ve hitabet özelliği taşımalıdır. Bilgi edinmeyi ve öğrenmeyi sevmelidir. Doğruluğu ve doğru insanları sevmeli, yalandan uzak durmalıdır. İhtiraslarının (şehvet) ve arzularının esiri olmamalıdır. Yüksek ve yüce ruhlu olmalıdır. En değerli taşlar ve mücevherler, onun yanında değersiz kalmalıdır. Haksızlık ve zulüm yapmamalı; âdil olmalıdır. Azimli ve kararlı olmalı, korku ve zafiyet göstermeyerek cesur davranmalıdır.²⁷⁶

Ancak bütün bu özellikleri tek bir insanda bulmak zor bir durumdur. Böyle bir durumda daha önce bu şehirde birbirini aralıksız olarak takip eden bu türden bir yöneticiler kuşağı mevcut olmuşsa, bu insanların koydukları kanunlar, kurallar ve âdetler geçerli olur.²⁷⁷

Bununla birlikte, erdemli şehrin yöneticisi olacak kimsede, çocukluğundan itibaren bu on iki özelliğin bir araya gelmesi ve büyüdükten sonra da şu altı vasfın bulunması gereklidir:

Hakîm (Filozof) olmalıdır. İlk yöneticilerin şehir için yaptıkları kanunları, kuralları, usulleri bilmeli ve bütün fiillerinde bunları uygulamalıdır. Kanunlar koymada, eskilerin yolundan gitmekle birlikte, yeni yasalar çıkarma hususunda üstün olmalıdır. Yeni çıkan olaylar, meseleler ve problemlere akıl yürütme gücüyle ve üstün bir pratik akılla çözümler bulmalı, kanunlar yapmalıdır. Yeni kanunlar hakkında halkı bilgilendirmelidir. Savaş sanatını gerçekleştirecek kadar sağlam bir bedene sahip olmalıdır.

Eğer bu şartların kendisinde bulunduğu bir kimse bulunmazsa ve altısı da farklı insanda bulunur ve hepsi uyumlu olarak anlaşılırsa, hep birlikte erdemli şehrin en üst yöneticileri olacaklardır.

276 el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 127-129; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 106-108.

277 el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 129; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 108-109.

Erdemli şehirde; hikmet, yönetim anlayışının bir parçası olmaktan uzaklaştığında, diğer bütün şartlar oluşsa dahi, şehir erdemli başkandan yoksun kalmış olacaktır. Şehri yöneten kişi, erdemli başkan olmayacak ve şehir yıkılma tehlikesine maruz kalacaktır.²⁷⁸

En Yüksek Mutluluk

Erdemli şehrin yöneticisinin nihaî amacı, kendisine ve halkına gerçek mutluluğu vermektir. Onun, mutluluk bakımından şehir halkının en mükemmeli olması bir zarurettir. Çünkü şehir halkının mutluluğunun sebebi, erdemli reistir.²⁷⁹ Yönetici, halka hükmetsin veya etmesin, saygı görsün veya görmesin, ister zengin ister fakir olsun, o, şehri idare etme sanatıyla yöneticidir.

Erdemli şehrin yöneticisinden, belirtilen şartların dışında bir vasıf aranmayacaktır. Zenginlik ve zorbalıkla/güçle yönetmek, erdemli yönetimin özelliklerinden değildir.²⁸⁰

İlk erdemli reis/başkan, yönetimi gerçekten erdemli olursa, tasarımları sayesinde, kendisini ve yönetiminde bulunduğu halkı, gerçek mutluluk olan en yüksek mutluluğa (*es-sââdetü'l-kusvâ*) ulaştırır.

Erdemli ilk reisin yöneticilik mesleği, Allah'ın kendisine gönderdiği vahiyle ilişkisi olan bir meslektir. O, erdemli dinde geçerli olan fiil ve görüşleri, vahiy çerçevesinde tespit eder.²⁸¹ Bu anlamda en ideal erdemli ilk reis, peygamberlik ve filozofluğu kendisinde toplayan kimsedir. O da Hz. Muhammed (s.a.v)'dir.

278 el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 130; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, 109-110.

279 Fârâbî, *Fusûlü'l-Medenî*, 40.

280 Fârâbî, age, 41.

281 Fârâbî, *Kitâbü'l-Mille (Din Kitabı)*, 258-259.

“Sözü edilen (mutluluk) bu hayatta değil, bundan sonraki hayatta gerçekleşir ve ona ‘en yüksek mutluluk’ (es-saâdetü’l-kusvâ) denir. Gerçekte öyle olmadığı halde mutluluk olduğu sanılan şeylere gelince bunlar; zenginlik, hazlar, şeref ve insanın yüceltilmesi gibi şeyler veya çoğunluğun iyilikler diye adlandırdığı bu dünyada kazanılan arzu edilen başka şeylerdir.”²⁸²

Peygamber ve Hakîmin/Filozofun Hikmetle Yönettiği Şehir

En yüksek mutluluğun gerçekleşmesi için, erdemli şehri yöneten sanatın hâkim bir sanat olması ve kanun koyucunun filozof/hakîm olması gereklidir. Ancak bu filozof, fikrî erdemlerini başkalarını etkileyerek onlar üzerinde gösterme becerisine sahip/malik değilse, onda bulunan fikrî erdemlerin hiçbir geçerliliği yoktur. Bu çerçevede yönetici/imam, filozof ve kanun koyucu ifadeleri aynı anlama gelir.²⁸³ Eğer yönetici iyi ve filozof ise, şehir iyi bir şehirdir. Bu yönetici, peygamber ile filozofun bütün iyi özelliklerini kendisinde bulundurmalıdır.²⁸⁴ Aksi takdirde erdemli şehrin reisi olamaz.

Erdemli şehrin başkanı öldüğünde, yerine onun taşıdığı özelliklerin tamamını taşıyan başka biri bulunmazsa, şehirde yapılacak işler için, önceki reisin yolu takip edilmeli ve ona muhalefet edilmemelidir. Bu durumda ortaya çıkacak sıkıntılarda, fıkıh sanatından yararlanılmalıdır.²⁸⁵

282 Fârâbî, age, 264.

283 Fârâbî, *Tahsîlu’s-Sa’âde (Mutluluğun Kazanılması)*, çev: Ahmet Arslan, Ankara 1999, 92-93; kırs. el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli’l-Medîneti’l-Fâzıla*, 127.

284 Ahmet Ateş, “Notlar”, *İhsâü’l-Ulûm (İlimlerin Sayımı)* içinde, III. baskı, İstanbul 1990, 43-44.

285 Fârâbî, *Kitâbü’l-Mille (Din Kitabı)*, 262-263.

En yüksek mutluluğun amaçlanmadığı, dünya hayatında halkın iyilik zannettiği iyiliklerden birini ele geçirmenin hedeflendiği yönetim, cahilî siyaset ve cahilî yönetimdir. Cahilî yönetimin yerleşmesini gerçekleştiren eylem ve anlayışlara itaat eden şehir ve ümmet de cahilî şehir ve cahilî ümmettir. Bu şehrin halkından olan insana da cahilî insan denir.

Cahilî yönetimin maksat ve amaçları ise, haz, şeref, zenginlik ve ihtiras gibi sahte iyiliklerle sınırlı ve kayıtlıdır.²⁸⁶ Nitekim cahil şehrin çeşitleri ile mütenasip olan cahil başkanları vardır. Cahil başkan, arzu ve amaçlarına ulaşabileceği bir tarzda hükümdarı olduğu şehri idare eder.²⁸⁷

Dünyada en yüksek mutluluğun gerçekleşmesine ve akabinde ahirette sınırsız/sonsuz mutluluğun elde edilmesine vesile olacak yönetim, erdemli yönetim ve onun erdemli başkanıdır. Erdemin ve onun ilham kaynağı vahyin bulunmadığı mekânlar, çorak ve çöl kalmaya mahkûmdurlar. Erdem ve faziletlerle sarmalanmış başkan ise, bu mümbit olmayan coğrafyaların neşv-ü nemâ bulmasını sağlayacak bilge kral olarak anılacaktır/kalacaktır.

286 Fârâbî, age, 266.

287 el-Fârâbî, *Kitâbü Arâ-i Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, 133; Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâzıla* (İdeal Devlet), 111.

İbn Haldun Düşüncesinde Bes(lenme)in, Sağlık ve Ahlâk

Batı İslâm dünyasının ve dolayısıyla Batı İslâm düşüncesinin kayda değer filozof ve düşünürleri genelde Endülüs'ten çıkmıştır. Endülüs filozofları, İslâm tefekkür birikiminin en önemli akıl ve kalp inşâcılarıdır. Bu filozofların sonuncusu, belki de en önemlisi İbn Haldun'dur (1332-1406). İbn Haldun, sosyolojinin ve tarih felsefesinin kurucu bilginidir. Tunus'ta doğan İbn Haldun, hem şer'î ilimler hem de aklî ilimler alanında eğitim görmüştür. Devlet işlerinde çalışmış nitelikli bir siyaset adamı olan İbn Haldun, aynı zamanda medreselerde müderrislik görevlerinde bulunmuştur. Dolayısıyla o, hem bir teorisyen (fikir adamı) hem de bir pratisyendir (eylem adamı).

el-İber isimli kitaba yazdığı *Mukaddime*'ye, eserin kendisinden daha fazla rağbet edilmiştir. Çünkü *Mukaddime*, aklî ve naklî (şer'î) ilimlerin büyük çoğunluğunu bünyesine almış nadir bir eserdir. Batı'da ve Doğu'da en çok okunan, takip edilen ve taklit edilen/faydalanılan bu eserin en tipik özelliği, yaşadığımız çağların ulaştığı bilimsel yöntem ve usûllerle kaleme alınmış olmasıdır. Bununla birlikte aradan yaklaşık altı asır geçmesine rağmen, eser bu çağda yazılmış izlenimini vermektedir.

Bu yazımızda tükenmeyen ve tüketilemeyen metniyle günümüze kadar ulaşmış olan *Mukaddime* çerçevesinde, insanlar ve toplumlar için hayatî öneme sahip olan bes(lenme)inin sağlık ve ahlâkla olan bağlantısını ele alacağız.

İbn Haldun'un besin/beslenme, sağlık ve ahlâk ilişkisine bakış tarzı, ilginç ve bir o kadar da düşündürücü fikirleri içinde barındırmaktadır. O, öncelikle, verimli ve çorak olan coğrafyaların özelliklerini hatırlatır.

Ilıman iklimlerin tamamı verimli ve mümbit değildir. Dolayısıyla bu topraklarda yaşayanların bütününe genişlik ve bolluk içerisinde yaşadığı söylenemez. Yeryüzünde toprakları verimli ve her ekilen/dikilen hububat ve meyvenin yetiştiği bölgeler olduğu gibi, aşırı sıcaklardan dolayı hiçbir ürünün yetişmediği (buna ot bile dahil) bölgeler de bulunmaktadır. Herhangi bir ürünün yetişmediği bölgeler ve orada yaşayan halklar, kıtlık ve açlık içerisinde, muhtaç bir şekilde hayatlarını sürdürmeye çalışırlar. Bu bölgeler Hicaz, Güney Yemen ve Batı Afrika'daki Müslümanların yaşadığı coğrafyalardır. Hububattan ve katıktan mahrum olan bu bölgeler, yoksuldu. Yiyecek ve besinleri, et, süt, yoğurt gibi hayvansal ürünlerden oluşmaktadır.²⁸⁸

Çöllerdeki göçebe Arapların yaşam biçimi de benzer haller göstermektedir. Onlar da hububat ve katıkların ekilen yerlerden temin ettikleri halde, bu durum her zaman için daimî ve istikrarlı bir şekilde devam etmez. Böyle hayatın sürdüğü ülkelerin yönetici ve memurlarının baskı ve zulümleri sebebiyle, bu bölgelerde yaşayanlar, aldıkları ürünlerin yüksek fiyatlarından dolayı az alıp az tüketmek zorunda kalırlar. Ellerindeki mevcut durumdan fazlasını elde etmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla onlar, çoğunlukla hayvansal ürünlerle geçimlerini sürdürürler.²⁸⁹

288 İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Z. Kadiri Ugan, İstanbul 1989, I, 207.

289 İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 207-208.

İklim ve Ahlâk

İbn Haldun, her türlü olumsuzluk ve mahrumiyete rağmen, hububat ve katıktan yoksun olan çölün göçebe insanların vücut ve ahlâklarını, bolluk ve genişlik içindeki verimli ve bereketli bölgelerin halkının vücut ve ahlâklarından daha güzel ve estetik olduğunu gözlemler. Onun gözünde ihtiyaç içindeki bu insanların renkleri saf, tenleri temiz, görünüş ve kıyafetleri mükemmel, güzel; ahlâkları aşırılıklardan uzak ve ölçülüdür. Bununla birlikte onların akıl ve zihinleri ilim ve hakikati çabuk kavrar ve anlayışları mükemmeldir.

Tasvir edilen bu haller, yapılan müşahedelerin neticesinde ortaya çıkmıştır. Arapların kıtlık ve zorluk içinde bulunmalarına karşın, yaratılış ve meziyetleri refah ve bolluk içindeki Berberîlerden daha güzel ve hoştur. Yine çöllerde darlık ve sıkıntıyla karşı karşıya kalan Müslüman topluluklar, verimli topraklarda bolluk içindeki halklardan daha güzel ve ahlâkî yapıları daha güçlüdür. Söylenenlerin hakikati, verilecek örneklerle ispatlanacaktır.²⁹⁰

Besin ve Ahlâk İlişkisi

İslâm düşüncesinin son temsilcilerden biri olarak İbn Haldun, besin/beslenme ile vücut arasındaki ilişkilere dikkat çekerek bu iki şeyin etkileşimini tüm açıklığıyla sergiler. Onun gözlemlerine göre, çok besin tüketmek, bu besinlerin rutubetlerinin ölçsüzlüğü nispetinde vücutta bir takım kötü artık ve pis kokan sarı safra, kara safra, kan ve balgama (ahlât-ı Erbaa) sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla renkler bozulur, aşırı kilo almakla şekil ve suretler çirkinleşir. Görüntüyle sınırlı kalmayarak, aşırı besin tüketimiyle hasıl olan kötü buharların, beyne sirayetiyle zihinler körleşir, fikirler kısırlaşır. Zihinsizlik, idraksizlik, gafillik ve ölçülülükten uzaklaşma galip gelir.

290 İbn Haldun, *Mukaddime*, 208.

İbn Haldun, tespitini yaptığı düşünceleri, ilk olarak hayvanlar üzerinde örneklendirmelerle tasvire yönelir.

Tasviri yapılan hali, çöllerde ve verimsiz topraklarda yaşayan ceylan, deve kuşu, vahşi sığır (zebra olabilir), zürafa ve yabanî eşeklerle, verimli bölgelerin bol ve yeşil otlaklarındaki hayvanlarda görmek mümkündür. Çorak ve kıtlığın yaşandığı topraklardaki hayvanların derileri ince, parlak, şekil ve suretleri güzel, organları munasip ve duruşlarının güçlülüğü öne çıkmaktadır. Ceylan keçinin, zürafa katır ile eşeğin, yabani sığır eşek ile ineğin kardeşidir. Ancak bu hayvanlar arasındaki farklılık çok belirgindir. Farklılığın nedeni; verimli ve mümbit bölgelerde, bolluk içinde yaşayarak çok yemenin, hayvanların tenlerinde kötü artıklar ve bozuk ahlâtın ortaya çıkmasına zemin hazırlamasıdır.²⁹¹

Açlık ve Karakter

İbn Haldun'un gözlemleri, açlığın çöl hayvanlarını şekil ve suretlerini güzelleştirdiği yönündedir. O bu tespitini insanlara yönelik olarak sürdürür. Dolayısıyla açlık, insanların da şekil ve suretlerini güzelleştirir. Verimli ekinleri, hayvanları, katık ve meyveleri bol olan toprakların halkı, çoğunlukla zihinleri ve fikirleri zayıf olarak nitelenir. Bu bölgelerin insanların tenleri kabadır. Berberîler, Mesalime, Gumare ve Sus halkı bu tür insanlardan meydana gelir. Kıtık ve zorluk içindeki halklar, bolluk içinde bulunan Berberîlerden akıl ve fikir yönünden üstün ve tenlerinin daha güzel olduğu görülür.

Hububat ve katıkları bol olan Batı Afrika (Mağrip) halkı ile sadeyağ (tereyağ) kullanmayan Endülüs halkı arasında önemli farklar bulunmaktadır. Endülüs insanları, şaşılacak derecede olan zeka, akıl, tenlerinin hafifliği ve öğrenmeye yetenekli olmalarıyla belirginleşir.

291 İbn Haldun, *Mukaddime*, 209.

İbn Haldun'un Tunus (Batı Afrika) doğumlu ve Endülüs'te yaşamış bir kişi olması, beslenme ve akıl-zeka bağlantısındaki örnek verilen coğrafyalar konusunda objektifliğini tartışma konusu yapacak niteliktedir. Zira ona göre, Mağrip şehirlerinde yaşayan ahali, çevre bölgelerde yaşayanlardan akıl ve şekil-suret yönünden üstündür. Her ne kadar bu şehirlerde yaşayanlar, bol katık tüketiyor ve refah içinde yaşıyorlarsa da, aldıkları besinleri, bir takım lezzet ve neşe verici baharat ve maddelerle harmanlayarak/terbiye ederek, yemeklerde oluşabilecek ağırlık verici halleri giderip öylece yerler.

Bununla birlikte aynı halkın tükettiği besinlerin çoğunluğunu, koyun ve tavuk etleri oluşturur. Onlar semizlik vererek hamakata neden olacağı için katıklarına tereyağı ilave etmezler. Bunun için yemeklerinde rutubet azalır; dolayısıyla aldıkları yiyeceklerden dolayı tende oluşan kötü artıklar azalır ve hafifler.

Bu beslenme şekline dolayı Mağrip şehirlerinin yaşayışları ve vücutları, kaba ve hoş görünüşlü olmayan köy halkının yaşayış ve vücutlarından daha ince ve estetikdir. Sahrada yaşayanlar arasında açlığa dayanaklı ve alışkan olanların vücutlarında ağır ve hafif hiçbir tür artık bulunmaz.²⁹²

Bolluk ve Zâhitlik

İbn Haldun'un bildirdikleri çerçevesinde, bolluk ve genişliğin tendeki hal ve etkileri ibadet ve zahitlikte de müşahade edilmektedir. Saha veya şehir halkından nefsin ve bedenini açlığa alıştıran ve dünyevî lezzetlerden uzaklaştıranların kendilerini dine ve ibadete verme konusunda, refah ve bolluk içinde yaşayanlara oranla daha yüksek bir durumda oldukları görülmektedir.

292 İbn Haldun, *Mukaddime*, 210.

Dinî yaşama hususunda gayretli olanların et, katık, hububat ve bitkilerden yapılan yemekleri çok yiyenlerin kalplerini sıkıntı basmış ve sürekli gaflet içerisinde oldukları bilinmektedir. Söylenenler göstermektedir ki, ibadete düşkün olanların çoğu, sahra ahalisinden az yiyen ve besinleri kıt olanlardır. Bu itibarla genişlik ve kıtlık içinde yaşayan bir şehir halkının halleri de birbiriyle benzerlik taşımaz. Sahra ve kasaba ahalisinin hoş nimetlerine sahip olanların kıtlık zamanlarında, kıt bir yaşayışla yaşayanlara oranla çabuk ve çok öldükleri müşahade edilmiştir. İbn Haldun'un bildirdiğine göre, Mağrip Berberîleri, Fas ve Mısır halkları bu grup içerisine girmektedir.

Çöl ve sahra insanlarından, çoğunlukla hurma yiyenlerin; arpa ve zeytin yiyerek geçinen Kuzey Afrikalıların; darı ve zeytinle beslenen Endülüslülerin durumu bahsedilenler gibi değildir. Kıtlık ve açlık yıllarında bu bölgelerin insanlarından ölenler nadir olmakla birlikte, çevre bölgelerde yaşayan halklar böyle değildir.

Bolluk ve refah içinde yaşayanlar, çoğunlukla katık ve yağa alışmış olduklarından, bağırsak ve karınları tabiî rutubetten fazla rutubet elde ederek sınırlarını zorlayanlar, alışkanlıklarının tersine olarak az yemeye mecbur kalırlar, katık bulamazlar ve kaba yemekler yemeğe başlarlar ise, vücutları bir takım sıkıntılara maruz kalır. Bu hali yaşayanların bağırsakları çabuk kurur ve buruşur. Zayıf bir organ olan bağırsaklar hastalıklara karşı dayanaksızdır. Böyle bir hastalık ise, çabuk öldürür.

Beslenme ve sağlık ilişkisinde İbn Haldun'un ilginç tespitleri bulunmaktadır. Ona göre açlık zamanlarında, ölenleri açlık öldürmez; gerçekte onları alışmış oldukları tokluk öldürür.

Kısıtlı katık ve az yağla geçinerek, bu hayata alışmış kimseler ise; tabiî olan rutubetleri artmadan eski halini korur ve rutubetli-kötü artıkları arttıran yiyecekler dışında her çeşit yemeği vücutları kabul eder. Bu insanların yemeklerinin değişmesi, bağırsaklarda kuruma (yubu-

set) meydana getirmez. Bolluk içinde yaşayıp her çeşit katık ve yiyecekleri yiyenlerin, açlık zamanlarında çok öldükleri görülürken; darlık ve zorluk içinde hayatlarını sürdürenler, sağ kalırlar, ölmezler.²⁹³

Riyazet Ehli ve Besin

İbn Haldun, riyazet ve besin/beslenme ilişkisini, ehlinin bildirdikleri çerçevesinde aktarır. Bu bilgilere göre, bir kimse açlığa dayanarak yemek yememeye kendini alıştırsa, riyazet yoluyla yavaş yavaş açlığa alışır. Bu konuda görmeyen ve bilmeyen kimselerin kabullenmesi güç olaylardan bahsedilmektedir.

Nefis, bir nesneye alışır, o iş nefis için bir tabiat haline dönüşür. Çünkü nefis her reнге girer. Tabipler, “açlık helak edicidir.” derler. Onların sözleri, tamamen yemekten keserek aç bırakmak şeklinde düşünülmelidir. Bu durumda açlığın etkisiyle bağırsaklar kesilir, vücut helak edici hastalıklara açık bir hale gelir. Ancak sufilerin yaptıkları gibi, riyazetle birlikte yemekler tedricî olarak azaltılırsa, yapılan uygulama sağlığı tehlikeye sokacak bir duruma sebep olmaz. Aynı şekilde eğer riyazeti bırakarak eski duruma dönmek istenildiğinde de, uygun olan tedricî bir usûl izlemektir. Aksi takdirde önceki haldeki gibi yemek yemeğe başlamak, riyazet etmeyen kimsenin hayatını tehlikeye sokabilir.

Bu kapsamda İbn Haldun, nadir bir takım olayları da naklederken, kırk gün ve daha fazla açlığa tahammül eden insanları gördüğünden bahseder:

“Üstatlarımız Sultan Ebu Hasan’ın meclisinde bulunduklarında Endelüs’teki el-Cezirete’l-Hazra ile Runde şehirlerinden iki kadın getirilmiş. Bunlar yıllarca kendilerini aç bırakmışlar, bunların bu hali şayi olduktan ve sultana duyurulduktan sonra, sultan bunları katına

293 İbn Haldun, *Mukaddime*, 212-213.

getirtmiş (müşahede altında bulundurulduktan sonra) bu haberin doğru olduğu anlaşılmıştır. Bu iki kadın ölünceye kadar bu hallerinde yaşamışlardır. Arkadaşlarımızdan birçoğunun, bir keçinin sütü ile yaşadıklarını gördük. Bunlardan biri gündüz veyahut iftar vaktinde ağzı ile bu keçinin sütünü emiyordu. Arkadaşımız on beş yıl bu hal üzere yaşadı. Bunlardan başka da aç yaşayanlar çoktur.”²⁹⁴

Yiyeceklerin Türüne Göre Karakterlerin Oluşması

İbn Haldun, alınan besinlerle karakterlerin şekillenmesi hususunda bir takım ilginç gözlemlerden bahseder. Ona göre, büyük gövdeli ve kuvvetli hayvanların etlerini yiyenlerin ve onların çocuklarının da vücutlarının büyük olduğu müşahede edilmektedir. Bu hal sahra ve şehir halkında görülmektedir.

Deve eti ve sütüyle beslenenlerin ahlâkları, dayanıklılık ve tahammüllerine bu hayvanın etkisi olmaktadır. Onların da ağır yük kaldırmak ve güç bakımından, deve olduğu gibi kuvvetli ve dayanıklı olduğu bir gerçektir. Bağırsak ve mideleri, sağlık ve kabalıkta deve bağırsak ve işkembesi nispetindedir. Bağırsakları zayıflamaz, başkalarına zarar veren yemeklerin bunlara herhangi bir zararı söz konusu değildir. Bunların aldıkları besinleri sindirmek üzere sütleğen otu ve ham halinde ebucehil karpuzu ve sütleğen samgı ve karbiyon yerler. Ancak bu zehirli maddelerin hiçbir yan etkisi bunlar üzerinde görülmez. Hafif ve nefis yiyeceklerle beslenen şehir halkı, bu maddeleri kullandıkları takdirde hayatlarını kaybederler.²⁹⁵

Ziraat ve hayvancılıkla uğraşanlar ile bu hususta tecrübeli kimse-lerin gözlemlerini nakleden İbn Haldun, şaşırtıcı ifadeleri aktarır:

²⁹⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, 213-214.

²⁹⁵ İbn Haldun, *Mukaddime*, 214.

“Ziraatle meşgul olanlar ve gözleri ile gören tecrübe sahipleri, deve tezeği ile gübrelenmiş ve terbiye edilmiş olan topraklarda yetişen hububat ile beslenen tavuk ve kaz gibi hayvanların yumurtaları üzerine oturarak, bu yumurtalardan çıkan piliç ve tavukların gövde ve kuvvet bakımından diğer piliç ve tavuklardan üstün olduğunu söylerler. Çok kere yalnız deve fışkısı içine bu yumurtalar konulduğunda son derecede büyük gövdeli piliçler meydana gelir.”²⁹⁶

Sonuç olarak fazla besin tüketen insan ve hayvanların, beslenme özellikleri vücutlarında gözüktür. Az besin almanın ve perhiz yapmanın kendine özgü etkileri bulunmaktadır. Şu halde çok ve bol yemekler, tenlerde kötü artıklara sebep olmaktadır. Az yemek ve perhiz yapmak, vücudun aşırı rutubete maruz kalmasını önler. Dolayısıyla az yiyecek ve dengeli beslenenlerin, hal ve ahlâkları da ölçülü (itidal) olacaktır.²⁹⁷

İbn Haldun’un bize anlattıkları, yaşadığımız çağın fizyolojik/ahlakî hastalık ve marazlarının kaynak ve kökenlerini daha belirgin bir hale getirmektedir. Modern zamanların insanı, kapitalist ekonominin ve sınır tanımayan edep ve hayâdan mahrum reklâm çılgınlığının etkisiyle, tüketmek ve sürekli tüketmek, her ne pahasına ve ne olursa tüketmek girdabında boğulmaktadır. Ölçüsüz/aşırı tüketim ve beslenmeyle birlikte, bunu yaşam biçim ve amacı haline getiren insanlar, değer ve erdemlerden uzaklaşıp, tatmin olmayan zevk ve hazlarının kölesi haline dönüşmektedir.

296 İbn Haldun, *Mukaddime*, 215.

297 İbn Haldun, *Mukaddime*, 215.

İlahî/Aşkın Kabullen(iş)me Rızâ

“İlahî ente maksudî ve rızâke matlubî”

(Ey Allah'ım! Aradığım Sen'sin, tüm isteğim Sen'in rızânı kazanmaktır.)

Tahammüllü olmanın ve birbirini bağışlamanın, sıkıntı, bela ve musibetlere dayanmanın sabrını/sınırlarını tüketen modern hayat, kendisinin dışındakileri “öteki”leştiren bir insan modelini sunmaktadır. Bu model insan ki, gerçekte kendisinin “yabancı”laştığının farkında ve bilincinde değildir. Marazlı bir konuma sürüklenen çağdaş insan, bireysel ve aynı zamanda bencil ve her şeyde kendini merkeze koyma hastalıklarıyla da karşı karşıyadır. Böyle bir hâl onun Yaratan'ı ile olan bağını da ya tamamen koparmakta ya da zayıflatmaktadır.

Hâsılı ilahî/aşkın kabullen(iş)me olarak tavsif ettiğimiz rızâ hâl ve makâmı, insanlarımızdan uzaklaşmaktadır. Şu halde bu kaybolmaya ve yok olmaya yüz tutan vasıf=rızâ ne demektir? Rızâ hali, erdemli ve mutlu bir toplumda neyi ifade etmektedir? Rızâ, ideal insana neleri kazandırmakta ve yokluğunda ise neleri kaybettirmektedir?

Murâkebe, işi kolaylıkla kabullenme, hoşnut ve memnun olmak, kabul etmek, muvafakat, lütuf, kerem ve teveccüh gibi anlamlara

gelen rızâ, terim bakımından şu anlamlara gelebilecek kadar zengin bir kavramdır: “*Tabiattaki İlâhî kanunlar hükmünü icra ederken itiraz etmemek ve sızlanmamak*”, “*Tevekkülün nihaî mertebesi*”, “*Rabb’in takdiri karşısında kalbin neşe içinde olması*”, “*Îrâdeyi terk etmek*”, “*Kâinatta her şeyin en mükemmel şekilde vücuda geldiğini düşünmek.*”

Bununla birlikte rızâ, hakikat erbâbını, Yaratan’dan ve Kur’ân’dan başlayıp ötelere ötesi alemlere kadar uzanan tefekkür yüklü manalar deryasına götürür ve benliğini İlâhî “ben” de yok eder.

Allah’ın kulundan râzı olması ve kulun da Allah’tan râzı olması, rızânın tek boyutlu olmadığını anlatır.²⁹⁸ Aşkın Varlık’tan, sonradan yaratılan (hâdis) varlığa gidiş, mahluktan İlâhî alemlere yükseliş... Rızâ, Yüceler Yücesi ile onun fitratında “kan dökücü” olma özelliği olan “unutan/unutkan” olarak halkettiği varlık arasındaki mukaveledir.

Diğer taraftan rızâ, nefsin, Allah’ın ezeli bilgisiyile hakkında takdir ettiklerini isyan ve muhalefet girdabına batmaksızın gönül hoşluğuy-la kabul etmesidir.²⁹⁹

Nitekim, Yüce Allah, Vedûd (çok çok Seven) isminin bir tezâhürü olarak şöyle buyurmaktadır: “*Allah onlardan râzı olmuştur, onlar da Allah’tan râzı olmuşlardır.*” (Beyyine, 8). O’nu en çok râzı olduğu Kutlu Elçisi Hz. Muhammed (s.a.v) de, Allah’ın rızâsına ulaşanların öte âlemdaki kavuşacakları nimetlerin bir kısmını haber vermektedir:

“*Cennet ehli cennette meclis kurup oturdukları bir sırada, birden cennetin kapısından bir nûr parlar, başlarını kaldırdıkları vakit*

298 Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Tasavvuf İlmine Dair)*, III. baskı, İstanbul 1999, 275, (73 nolu dipnot.)

299 İhvân-ı Safâ, *Resâilu İhvânı’s-Safâ ve Hullâni’l-Vefâ*, neş: Butros el-Bustânî, Beyrut trz, IV, 73.

Rablerinin kendilerini seyretmekte olduğunu görürler. Hakk Taâlâ: ‘Ey cennet ehli, dileyin benden dilediğinizi!’ der. Cennetkiler: ‘Bizden râzı olmanızı dileriz’ derler. Hakk Teâlâ buyurur: ‘Evim (olan cennet)e rızâm sayesinde girdiniz. Ben size ikramda bulunacağım, şimdi bunun zamanıdır. Benden başka şeyler dileyin’ Cennettekiler: ‘Bunun fazlasını diliyoruz’ derler. Bunun üzerine, yuları yeşil züm-rütten olan kırmızı (yaratılmış) soylu binekler getirilir. Bunlara bine-
rek giderler. Bu binekler görebildikleri son noktaya kadar giderler. Hakk Sübhânehu ve Taâlâ, üzerinde meyve olan ağaçlara, bunlara yaklaşması için emir verir. Ahu gözlü genç kızlar, hurîler gelirler ve derler ki: ‘Biz solmak bilmeyen ter ü taze (sertliği olmayan yumu-
şak) kızlarız, devamlıyız, ölmeyiz, iman ve kerem sahibi bir zümre-
nin eşleriyiz.’” (Tirmizi, Sıfatı Ehli’l-Cenne, 11, 15)³⁰⁰

İnsanı cennet nimetleriyle karşılaştıracak olan rızâ, kulun ça-
lışmasıyla elde edilir. Kulun rızâ mertebesine ulaşmasının zorunlu
şartı, onun Yaratan’dan râzı olması ve takdirine itiraz etmemesidir.
Ancak belanın acısını hissetmemek derecesindeki kayıtsızlık, rızânın
ruhuna uygun değildir. Rızâ, yalnızca Allah’ın hükmüne ve kazâsına
isyan ve itiraz etmemektir. Bu noktada kula gereken, rızâ göster-
mekle sorumlu olduğu kazâyâ râzı olmaktır.

Hakikatte Allah’ın kaza (ve kaderi) olan her şeye râzı olmak, kula
vacip olan bir husus değildir. Günahları işlemek ve Müslümanlara
eza ve cefa vermek, bu tür rızâ gösterilecek hususlardan sayılma-
maktadır.

Allah’ın en büyük nimet kapılarından birisi olarak rızâ, her kula
nasip olan bir erdem değildir. Zira kendisine rızâ bahşedilen kimse,
en mükemmel rahatlığa kavuşmuş ve en yüce dereceden Allah’ın
en yakın olanların makamına kavuşmuş demektir. Bu anlamda rızâ,

300 Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi (Tasavvuf İlmine Dair), 275-276.

Allah'ın en muazzam kapısı ve dünyanın cennetidir. Ancak Allah, kulundan râzı olmadığı müddetçe, kulun da O'ndan râzı olması mümkün değildir.³⁰¹

Kulun Rahman'dan râzı olması ne demektir? Bu ifade kulun, nefsanî arzularından ve ihtiraslarından sıyrılması Rabb'inden râzı olması anlamına gelir.

Bu çerçevede rızâ iki kısımda gerçekleşir: Allah ile rızâ, Allah'tan rıza. Allah ile rızâ, onun idareciliğine râzı olmaktır. Allah'tan rızâ ise, hükmetmekte (kazâ) olduğu her şeye râzı olmaktır.

Nihayetinde rızâ, kalpte ve gönülde neşe ve sevinçten başka bir şey kalmayacak şekilde hoşnutsuzluk marâzını çıkarıp uzaklaştırmaktır. Bunun için insan, tüm gayretini göstererek sürekli bir şekilde rızâyı kullanmalı, rızânın onu kullanmasına fırsat vermemeli ve zemin hazırlamamalıdır. Aksi taktirde rızâdan haz alma ve rızaya değer verme sebebi ile insan, tecelli eden hakikatlerden mahrum kalır ve bunun sonucunda mahcup duruma düşer.

Ancak kul, Allah'ın rızâsından haz alıp rahatını kalbinde hissetti mi, bu yaşadığı hâl, Hakk'ı temâşâ (şuhûd) etmesine veya daha yüksek makamlara çıkmasına perde ve engel olur.

Dolayısıyla esas gaye, rızâdan haz alıp tatmin olmakla kalmamalıdır. Zirâ, rızâ, kalbin Rabb'in hükümleri ile sükûn bulması, kulun Allah'ın kendisi için râzı olduğuna ve tercih ettiğine muvafakat etmesidir. Bir başka deyişle, tabiatı meydana gelen hadiselerden şikayetçi olup da isyan etmemesi, hakkındaki ilâhî tercihi gönül hoşluğu ile karşılamasıdır.

301 Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Tasavvuf İlmine Dair)*, 276.

“*Kul ne zaman rızâ mertebesine ulaşır?*” diye Râbiatu’l-Adeviyeye’ye sorulunca, o şu cevabı verir: “*Allah’ın nimeti kadar, musibeti de kendisini memnun edince.*” (*Kahrın da hoş, lütfun da hoş*)³⁰².

Allah’ın kulundan râzı olması ve kulun da Rahman’dan râzı olması şeklinde tezâhür eden rızâ, içinde sayısız nimet ve ikramları barındırır.

Nitekim, Hakk’ın rızâsının hakikati, en güzel şekilde yarattığı kulu için sevap, nimet, keramet ve ikram bahşetmesidir. Bu anlamda, Allah’ın rızâsı, O’nun iradesinin tahakkuk etmesidir. Kulun rızâsının hakikati ise, Allah’a koşulsuz bir şekilde teslim olması, emirlerini hakkıyla yerine getirmesi ve kendisi hakkındaki hükümlerine itaat etmesidir. Dolayısıyla Allah’ın rızâsı, kulun rızâsından önce gelmektedir. Çünkü, kulun rızâsı, Yaratıcı’nın rızâsına bağlıdır, O rıza ile mukayyettir.³⁰³

Bu çerçevede kulun rızâsı, Allah’ın onun hakkında takdir ettiği kazâsının iki türlü tecellisi (vermesi ve vermemesi) karşısında kalbinin eşit durumda bulunmasıdır. Yani, kulun *kahrın da hoş lütfun da hoş* diyebilme mertebesine ulaşmasıdır. Nihayetinde Cemâl ve Celâl’in takdir ve yaratmasında, kulun istikametten çıkmaması esastır. Bunun devamı olarak hâl ve ruh değişime uğramayıp, kahr ve ihsân karşısında şaşkınlık krizine ve bataklığına sürüklenmemelidir. Bu hali yaşayan insan için, ister cemâl ve lütfun nuru ile aydınlansın, ister celâl nârı ile aydınlansın her iki hâl bir olur; nâr ile nûr aynıleşir/özdeşleşir. Elde edilen semere/hasılat, Hakk’ın zuhuru ve tecellisi ve Hakk’tan gelen her şeyin hayır ile kemâlata ulaşmasıdır.³⁰⁴

302 Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi (Tasavvuf İlmine Dair)*, 277.

303 Ali b. Osman Cüllâbî Hucvîrî, *Keşfu’l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz: Süleyman Ulu-dağ, II. baskı, İstanbul 1996, 284.

304 Hucvîrî, *Keşfu’l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 284-285.

Hakikî rızâ, bazı irfan erbabınca, Rahîm'den cenneti istememek ve cehennemden O'na sığınmamaktır. Yani rızâ, hangi hüküm vâki olursa olsun (ikbâl veya bedbahtlık hali) sızlanma hâlinin ortadan kalkmasıdır. Dünyayı tek hayat olarak zannedenlerin aksine, rızâ, bazı âriflere göre, kazânın acı olmasından kalbin sevinç duymasıdır. Belki de bunun için Hak Teâla, hakkında azına râzı olup kanaat edene, gaye olarak gördüğünden daha fazlasını bahşeder.³⁰⁵

Rızâ, İslâm sufîlerinin gözünde, farklı anlamlara bürünür. İşte onlardan bazıları:

“Rıza, kulun iradesini terk etmesidir.” “Rıza, ilahî irâde hükmünü yerine getirirken kalbin huzur ve sükûn içinde olmasıdır.” “Rıza, kaderin tecellîleri karşısında kalbin neşe içinde olmasıdır”.

“Rıza, Allah'ın takdirini sevinçle karşılamaktır” “Rıza, Allah'ın kulu için ezelde yaptığı tercihe kalbin nazar etmesidir. Zira Allah kulu için en hayırlı olan şeyi takdir etmiştir” Sufyân Servî: “Allah'ım benden razı ol”, diye dua edince orada bulunan Rabia, “Kendisinden razı olmadığın zattan senden razı olmasını istemekten utanmıyor musun?”, dedi.

Şu şiir, rızâ ve kanaâtı ne güzel resmetmektedir:

“Rıza acı şeydir. Acı şey tatlı görüldüğü zaman kanaat kadehinden yudum yudum içilir”.

Kul, rızâ halini gerçekleştirirse, bunun mükafatı olarak görünmeyen âlemde bazı teveccühlere mazhar olur. Bunun sonunda belâ yerine, lütuflar lütufu olarak belâyı Veren'i doyumsuz bir şekilde temâşa eder.³⁰⁶

305 Kuşeyrî, Kuşeyrî Risâlesi (Tasavvuf İlmine Dair), 278.

306 Kelâbâzî, Ta'arrufu (Doğuş Devrinde Tasavvuf), haz: Süleyman Uludağ, II. baskı, İstanbul 1992, 152-153.

İnsan, Hâlık'ın ihtiyâr ve tercihinin hikmetine vasıl olursa, yani böyle mertebeye ulaşırsa, artık onun için bireysel tercihinin önemi kalmayacaktır. Tabii ki, bu dereceye ulaşmak çok az kişiye nasip olur, sorumluluğu da bir o kadar ağırdır. Ulaşılan mertebenin akibetinde kul üzüntü ve sıkıntılarından sıyrılır ve hakikî mutluluğa ulaşır. Bu hâl, ancak huzur ve müşahede aşamasında elde edilir. Zirâ, “rızâ, hüznleri yok eder, gaflete karşı muafiyet kazandırır.”

Şu halde rızâ evresine ulaşan kişiyi, ulaştığı makam ve mertebe; dert ve sıkıntıdan kurtarır, gaflet girdabından çekip çıkarır, Hakk'tan ve hakikatten gayrısı ile alakalı olan düşünce ve tasavvurları kalpten siler, meşakket zincirinden âzâd eder. Zirâ, kurtarmak ve hakikî özgürlüğe kavuşturmak, rızânın sıfatıdır.

Rızâ ile ilgili muamelelerin hakikati ise, kulun Her Şeyi Bilen'in (Alîm) ilmine râzı olması ve kabullenmesi, bunun sonucunda bütün hallerinde Her Şeyi Gören'in (Basîr) kendisini temaşâ ettiğinin bilinç ve şuurunda olmasıdır.³⁰⁷ Hakikat erbabınca, rızâ muhabbetin sonucudur. Çünkü seven, sevgilisinin yaptığı şeye râzı olur. Seven kişi azap içinde dahi olsa, gönlü sevgi ile şâd olur. Nimet içinde bulunsa dahi, bu lütuf onunla sevgisi arasına setre/engel olmaz. Nihayetinde Hâlık'ın ihtiyar ve iradesi karşısında kendi ihtiyar ve iradesi erir, tükenir ve yok olur.³⁰⁸ Bu hâl tıpkı, âşık olanın, aşkının tesiriyle, sevgilisinin karşısında tüm melekelerini yitirmesi gibidir.

Ulaşılan mertebede, takdir edilen hükümler, kalp tarafından sükûnetle mukabele görür ve kaderin acılığı sevinçle karşılanır:

“Rab olarak Allah'a razı olan kişi imanının lezzetini tatmıştır.” (Müslim, *İmân*, 56, İbn Hanbel, I, 208).

307 Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 285.

308 Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, 288.

“Allah Teâla, hikmeti gereği sevinç ve neşeyi rızâ ve yakinde; üzüntü ve kederi de şüphe ve hoşnutsuzlukta yaratmıştır.” (el-Câmiu’s-Sağir, I, 86).

Hulasâ, rıza, kalplere ulaşan ilmin sağlam ve sahih olmasıdır. Kalp, ilmin hakikati ile karşı karşıya kaldığında, ilim onu rızâya doğru kanalize eder. Rızâ ve muhabbet, korku/havf ve ümit/recâ gibi haller değillerdir. Zirâ bunlar dünyada ve ahirette de kuldan ayrılmayan iki hâldir. Çünkü, cennette de rızâ ve muhabbetten uzak (müstağni) kalmak mümkün değildir.³⁰⁹

Nihayetinde yapıp ettiklerimiz, şu iki esasa dayanmaktadır: O’nun senin için yaptığı, senin de O’nun için yaptığıdır. Bunun sonucunda O’ndan gelene râzı olmak, kendi yaptığında da ihlâslı olmak gibi iki bereketli lütuf ve ihsan ortaya çıkar.

Şu soru ve cevabı tüm söylenenleri özetler mahiyettedir:

Yahya b. Muâz’a: “Kul, rızâ makamına ne zaman ulaşır?’ diye sorulduğunda muâmelelerinde kendisini şu dört esasa bağladığı ve ‘verirsen kabul eder, vermezsen râzı olurum. Beni terk edersen ibadet, davet edersen icâbet ederim’ dediği zaman” cevabını vermiştir.³¹⁰

Sonuç olarak; modernizm ve onun iki vasıtası bilim ve teknoloji inanılması güç işleri başarıp hayatımızı kolaylaştırırsa da, acı, dert, sıkıntı ve ızdırıp ilk insandan beri varlığını korumaktadır. Bu olumsuz haller karşısında çağdaş insanın, ümitsizlik, yeis, ve karamsarlık krizine girmeyip hem akıl hem ruh hem de ahlâk sağlığını koruması, ancak rızâ mertebesine ulaşmasıyla mümkündür. Vasil olunan dereceyle; Yaratan insandan râzı, insan da Yaratan’ından râzı olacaktır.

309 Ebû Hafs Şihâbeddin Ömer es-Sühreverdî, *Avârifü’l-Meârif (Tasavvufun Esasları)*, haz: H.K.Yılmaz, İ. Gündüz, İstanbul 1990, 623.

310 Sühreverdî, *Avârifü’l-Meârif (Tasavvufun Esasları)*, 624.

Hacı Bektaş-ı Veli'nin Gönül Dünyasında İnsan Sevgisi

“Gelin Canlar Bir Olalım”

Anadolu coğrafyasının gönül inşacıları, asırlardır hem bu topraklara hem de üzerinde yaşayanlara hayat ve nefes vermiş, ruh taşımışlardır. Bu öyle canlı ve dinamik bir ruhtur ki, insana insanlığını hatırlatmış, hazzın ve kontrol altına alınamayan duyguların terbiye edilip güzelleştirilmesini sağlamıştır. İşte bu akıl ve gönül müreb-bilerinden birisi de, kökü Orta Asya bilim ve hikmet merkezlerine dayanan fakat kendi tesiri ve düşüncesi yerel alanların dışına çıkıp evrenselleşmiş kâmil bir insan Hacı Bektaş-ı Veli'dir.

Peygamber Neslinden Bir Veli

Bektaşî geleneğine göre Hacı Bektaş'ın (ö. 669/1270) soyu, Hz. Ali'ye dayanmaktadır. Altıncı imam Musa el-Kazım (ö.183/799) neslinden Horasan'ın hükümdarı olan Seyyid İbrahim-i Sâni ile Hatem Hatun'dan Nişabur şehrinde dünyaya gelen Bektaş, Lokman-ı Pe-rende adlı bir mutasavvıf tarafından yetiştirilmesinin ardından Tür-

kistan'ın büyük şeyhi Ahmet Yesevi'nin işareti üzerine Anadolu'ya gelmiştir. Kırşehir civarında Sulucakarahöyük'te yerleşerek burada bir çok derviş ve halife yetiştirmiş ve bunları çeşitli yerlere irşat görevi ile göndermiş, nihayet orada vefat etmiştir.

Geniş kitleleri etkileyen Hacı Bektaş Kutbeddin Haydar, Hacım Sultan, Akçakoca, Sarı Saltuk, Karaca Ahmet, Osman Gazi, Alaeddin Keykubat, Kırşehir Emiri Nureddin b. Cece gibi bir kısım siyasî ve sufi liderlerle görüşmüştür. *Vilâyetnâme* olarak tanınan *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, Bektaşîler için Hacı Bektaş hakkında bilgilerin ana kaynağı bu kitaptır. Özellikle Ahmed Yesevi ile ilgili anane ve menkâbelerin Anadolu'daki metinlerini içeren en eski yazılı kaynak olması itibarıyla önemi büyüktür.³¹¹

Asıl adı “Bektaş” olan Hacı Bektaş'ın babası, İbrahim-i Sâni diye bilenen Seyyid Muhammed b. Musa Sâni'dir. Yaşadığı döneme yakın kaynaklarda ve vakfiyelerde de kendisinden daima “Hacı Bektaş” şeklinde bahsedilmektedir.³¹²

Bektaş'a “Hacı” denilmesi, gençliğinde gösterdiği bir keramete bağlanır: *Hocası Lokman-ı Perende hacca gitmiş, hac törenlerini ye-*

311 Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, III. Baskı, İstanbul 1995, 54-56; Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* Ankara 1991, 49-51, 112; Esat Coşan, *Hacı Bektaşî Veli Makalât*, Ankara, (trç), s. XXXIII-XXXV; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik, Bektaşîlik*, İstanbul 1997, 53; Yılmaz Soyver, *Sosyolojik Açından Alevi Bektaşî Geleneği*, İstanbul, 1996, 104; Abdülkadir Gölpınarlı, *Vilâyetname Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, İstanbul 1958, 99, 137; Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, haz: A. Nihal Atsız, Ankara 1985, 195; Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev: Tahsin Yazıcı, IV. Baskı, İstanbul 1986, I, 57; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980 166; A. Y. Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, II. Baskı, Ankara 1997, 53; ayrıca Hacı Bektaş Veli'nin eserleri için bkz. Bayram Ali Çetinkaya, “Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş Veli: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı”, *CÜİF Dergisi*, sayı: 3, Sivas 1999, 348-350.

312 Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 195-196; Coşan, *Hacı Bektaşî Veli Makalât*, XX-XXI; Eflakî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, 56.

rine getirmiş, Arafat'a çıktığında yanındakilere "Bugün arafe günü; bizim evde yemek pişiriyorlardır." demiş. Horasan'daki Bektaş-ı Veli'ye bu söz malum olmuş; bir tepsiye yemek koyup bir anda tepsiyi Mekke'de Arafat'a götürmüş, halk bu olayı duyunca, ona Hacı Bektaş el-Horasanî demişler.³¹³

Ahilikle Bağlantısı

Horasan'dan gelen Hacı Bektaş ile Anadolu'da Ahiler diye adlandırılan fütüvvet erbabı arasında birtakım bağlantıların bulunması doğal bir olay olmakla birlikte; gerçekten, Horasan Melâmet ekolüne mensup Mevlâna gibi Hacı Bektaş'ın da çevresinde Ahi ünvanlı kişilere tesadüf edilmektedir. Mesela, Hacı Bektaş *Vilâyetnâmesi*, Anadolu esnaf ve zanaatkârlarının piri addedilen Ahi Evren ile Hacı Bektaş'ın çok samimi iki dost olduklarını yazmaktadır.³¹⁴

İlk Hacı Bektaş sevenlerinin ahilikle ilgileri sebebiyle Bektaşîlik'teki tarikata giriş ayini, eşik öpme, kuşak bağlama törenleri, aynı kaseden şerbet içme adeti, kıyafetle ilgili teferruat, ayinlerde okunan dualar tamamıyla ahilikten alınmıştır.³¹⁵

Osmanlı'nın Bektaşî Geleneğine Saygısı

Osmanlı hükümdarları Yeniçerilerin piri sayılan Hacı Bektaş için, türbesinin etrafına binalar yaptırmışlar, vakıflar kurmuşlar, sebiller inşa etmişlerdir. Zamanla 'Hacı Bektaş Köçekleri' diye anılmaya başlanan yeniçerilerin ortasında daima bir Hacı Bektaş vekili bulunur; değişen Bektaşî babalarının tacı yeniçeri ağası tarafından merasimle

313 *Vilâyetname*, Gölpinarlı neşri, 6; Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 50.

314 *Vilâyetname*, Gölpinarlı neşri, 50-123.

315 Coşan, *Hacı Bektaşî Veli Makalât*, XX-XXI; bkz. *İslâm Ansiklopedisi*, "Selçuklular" mad., İstanbul 1993, X, 402-403.

giydirilirdi. Bu iki teşkilatın karşılıklı sempati ve işbirliği yapması, II. Mahmud'un 1826'da yeniçerileri ilga ederken Bektaşî tarikatının da kapatılmasına sebep olmuştur.³¹⁶

Gönül Sultanının Erdemleri ve Hayat Felsefesi

Hacı Bektaş-ı Veli, insancıl davranarak mümin olmayanları İslâmiyet'e ısındırmaya çalıştı ve böylece her türlü ibadeti hoş karşıladı. Ehli Beyt sevgisini, yaratılmışlar içerisindeki tüm sevgilerin en önüne koyan Gönül İnsanı, bu aşkı tüm insanların kalbine naksetti. Türk diline canlılık vererek, duaların Türkçe yapılmasını devam ettirdi. Sohbet toplantılarında ilahiler ve nefesler okunması adetini sürdürdü. Şeref ve namusa önem verdi. Din kardeşliği esasından hareket ederek, insan sevgisini yayan Hacı Bektaş din ve vatan sevgisi üzerinde de durdu. Allah için ve yurt savunması için fedakarlık yapılmasını istedi. Bunun için şehitliğin manevî derecesini hadislerle uygun olarak övdü.³¹⁷

Misafirperverlik üzerinde de duran Hacı Bektaş-ı Veli, insan gönülünü incitmenin sakıncalarını ve komşu hakkının önemini dile getirmiştir. Büyük veli, haksızlık ve zulüm yapanları sohbetlerinde ikaz ederek, toplumsal dayanışma ve yardımlaşmayı kurmaya çalıştı. Küskünlerin barışmasını ve helalleşmesini toplumsal prensip haline dönüştürdü. Tembellik ve miskinliği yererek, tasavvufun inceliklerini cemiyet içinde işledi. İslâmiyet'i, hakikat ve marifeti açıkladı. Haramdan sakınmayı, gönül ve niyet temizliğine ağırlık verdi. İslâmiyet'i, eski Türk gelenek ve görenekleriyle uzlaştırarak sunmaya çalışan Hacı Bektaş, Kur'an yolundan da asla ayrılmadı. Kendisi hakkında çok yazılar yazılıp farklı yorumlar yapıldı. Belki bunun bir sonucu

316 Coşan, *Hacı Bektaşî Veli Makalât*, XXIX.

317 İ. Ağah Çubukçu, *Türk – İslâm Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler*, Ankara 1987, 213.

olarak kendisine ait olmayan düşünceler ona mâl edildi. Tüm bunlara rağmen büyük mutasavvıfın fikirleri, zaman içerisinde İslâm coğrafyasının büyük bir kısmını etkiledi.³¹⁸

İnsan: Âbid, Zâhid, Ârif, Muhib

Hacı Bektaş'ın *Makâlât*'ında büyük sufinin insanlar için hangi sıfatları kullandığını, insanları kaç gruba ayırdığını, onlara nasıl hitap ettiğini ve neler tavsiye ettiğini görmemiz mümkündür.

Hacı Bektaş eserine, insanların dört şeyden yaratıldığını ve dört grup olduğuna işaretlerle başlar. O bundan sonra, insanların dinî yaşayış ve manevi mertebe bakımından sırayla her birini katederek bir üst mertebeye ulaştığı zaman önceki halini terk edemeyeceği dört dereceye ayırmakta; bunlar için “âbid, zâhid, ârif ve muhib” sıfatlarını kullanmaktadır.

Hacı Bektaş'a göre Şeriat, neyin haram ve helal, neyin de temiz veya pis olduğunu gösteren dinî hükümlerdir. Onun bu sözlerinden anlaşılacağı gibi, bir kişinin manevi mertebe bakımından yükselmesi için öncelikle Şeriat yolunu tutması gerekmektedir. Büyük zat, “âbidler” diye isimlendirdiği kişilerin avâm olduğunu, bunların kendilerini tam olgunluğa erdirmemedikleri için birbirlerini incitebileceklerini, birbirlerine karşı kibir ve kıskançlık gösterebileceklerini belirtmekte düşman olabileceğine de dikkat çekmektedir. O, bir taraftan âbidlerin faziletlerini sıralarken, diğer taraftan onların zaaflarını da ortaya koymaktadır.³¹⁹

Zâhid olan insanları tanıtırken, onların aslını ateşe benzeten Büyük Veli, bu taifeyi, gece gündüz ibadet edip, korku ve umut arasın-

318 Çubukçu, *age*, 213-214; ayrıca bkz. Coşan, *Hacı Bektaş-ı Veli Makâlât*, 3-4, 7-9, 14, 16, 29, 45, 112-121.

319 Coşan, *age*, 4.

da bulunan; nereden gelip nereye gittiklerini bilmeyen kimseler olarak tasvir etmektedir. Ona göre, bu gruptaki insanlar, bulundukları makama kendi çabalarıyla gelmişlerdir.³²⁰

Diğer taraftan ârif olan insanları tasvir ederken, zâhidlerden farklı olarak, onların aslını suya benzeten Hacı Bektaş Veli, bu gruptaki insanların içlerinde ne kötülükten ne de pislikten hiçbir şeyin bulunmadığını söylemektedir. O, suyun aslının da yeşil cevher olduğuna, bu cevherin aslının da Allah'ın kendi kudretinden olduğuna inanmaktadır.³²¹

Burada Hacı Bektaş, âriflik mertebesine ulaşmış kişinin artık dünya ve ahiret endişesinden uzaklaşmış olduğunu; kendisinin derin derin Allah'ı düşünerek, manevî mertebesinin yükselmesini beklemesi, istediğini sadece Allah'tan istemesi ve ümitsizliğe düşmemesi gerektiğini belirtmektedir.

Hünkar Hacı Bektaş, muhiplerin sözlerinin hakikatini, insanın kendi içinde olduğunu, başka yerde aranmaması gerektiğini düşünmektedir. Zira, ona göre, -sufilerde olduğu gibi- *kendisini bilmeyen bir insanın, Rabb'ini bilmesi* mümkün değildir.³²²

Hacı Bektaş-ı Veli'nin insanları belli başlı dört gruba ayırarak, tanıtırken kullandığı âbid, zâhid, ârif ve muhip kelimeleri, tasavvufi kaynaklarda tasavvuf ehli için kullanılan tabirlerdir.³²³ Kur'an-ı Kerim'in de işaret ettiği gibi tasavvuf ehlinin kastettiği dereceleri³²⁴ anlatmak için kullanılan "Şeriat, tarikat, marifet ve hakikat" tabirleri de mutasavvıflar arasında, sufinin ulaştığı manevî mertebeyi müteselsil

320 Coşan, age, 6-7.

321 Coşan, age, 10.

322 Coşan, age, 13.

323 Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara, 1986, 4; Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, 116-117.

324 Bkz. Mehmet Bayrakdar, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İstanbul 1989, 37-41.

olarak ifade eden ıstılahlardır ki, Hacı Bektaş düşüncesinde bu kavramlar önemli bir yekûn tutmaktadır.³²⁵

Anadolu ereni, zikrettiğimiz sıfatlarla andığı dört grup insanın yerine getirmekle mükellef olduğu görevleri belirtirken de esas olarak İslâm Dini'nin temel prensiplerini ortaya koymuştur.

Üstadın insanlar için kullandığı vasıflardan biri de “âkil” yani “akıllı” sıfatıdır. O akıllı kişinin üç bekçisinin bulunduğunu, bu üç bekçinin gönülden rızayı ve dünya sevgisini çıkaracağını, şeytanın da bu üç erdemden (sabır, haya, kanaat) korktuğunu ifade eder.³²⁶

Hacı Bektaş, insanlar için bazı tabirler kullanmaktadır ki, bunlar herhangi bir grup, derece ve mertebe ifade etmeden her türlü insanı içine alan tabirlerdir.

Hacı Bektaş, *Makâlât*'ında Hz. Adem ve insanın yaratılışı hakkında uzun uzun açıklamalarda bulunmuştur.³²⁷ Ancak biz bu husus üzerinde yoğunlaşmayarak onun insanın çeşitli özellikleri hususundaki düşüncelerine dikkat çekeceğiz. Bu çerçevede Türk Sufisi, insanın yaratılmış tüm varlıkların en üstünü olduğunu bildiren ilahî öğretiyi, bir kez daha hatırlatmaktadır.

Yaratan'dan Ötürü İnsanı Sevmek

Hacı Bektaş düşüncesinin ulaştığı son nokta, Allah'ın kendisini akıl, bilgi ve gönül ile donattığı insandır.³²⁸ Veli, kul ile Tanrı'nın ya-

325 *Meydan Larousse*, “Bektaş” mad., II, 250.

326 Ali Yılmaz, “Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât'ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar ve Hitap Şekilleri”, *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 18, Ankara, 1989, 89.

327 Bkz. Coşan, *Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli*, 84-92, 97-104; Mehmet Aydın, “Hacı Bektaş-ı Veli'de Dîni Boyut”, *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı – II)*, Ankara 1996, 551-552.

328 Fiğlalı, *Türkiye'de Alevilik – Bektaşilik*, 176; Bkz. Coşan, *age*, 15-16, 34, 45, 51, 63, 69, 71, 103.

kınlığını önemseyerek, münâcat adını verdiği ve Allah’a O’nu görüyormuş gibi kulluk etmenin gerekliliğini ifade eden hadis, insanlara rehber kılınmasını gündeme getirmiştir. Ona göre insanın, ‘Çalap Tanrı’ya kendilerinden, kendilerini de Çalap Tanrı’dan bildiklerini’ söyleyen muhiplerin, ârif ve âşıkların, kısaca kâmil velilerin yolunda olması gereklidir. Bunun için insan, her şeyden önce içini tertemiz kılıp dış görünüşe önem vermemeli, tevazu sahibi olmalı, yetmiş iki milleti ayıplamamalı, bütün yaratılmışları Yaradan’dan ötürü sevmesini bilmeli, onlara karşı hoşgörülü ve emin olmalı ve daima münâcat, aşk ve şevkle Allah ile biliş-buluş içinde bulunmalıdır.³²⁹

Gönül insanı Bektaş’a göre kâmil insan, her şeyden önce iç dünyası kirlerden arınmış insandır. O, mükemmel insan olma yolunda dış görünüşe hiçbir değer vermemektedir. Türk mutasavvıfının bu anlayışı, Horasan diyarındaki Melâmet ocağının ürünü olarak kendisini göstermektedir. Melâmet anlayışı – ki Bektaş’ın kişiliğinin dinsel yönünü oluşturuyor – Türklerin mert, sevecen fakat görüldüğü gibi olmayı esas alan karakterleriyle de uyuşmuş ve bu kaynaşma, hem Hacı Bektaş’da hem de Yunus’da zirveye ulaşmıştır. Bu Anadolu erenine göre din, iman ve insanlığın özü, iç ve dışın aynı olmasıdır.

Unutulmamalıdır ki, Hacı Bektaş doğup, yetiştiği topraklardaki çeşitli milletler ve Arap mirasının karışımı ile Anadolu’daki Grek ve Bizans karışımını İslâm Kültürüyle kaynaştıran bir kişilik yapısına sahip olmuştur. O, insana ve insanlığa bakışında bütün dar ve peşin fikirlerin üstüne çıkmış, bütün insanları sevmeyi, başkalarını ayıplamamayı insan olmanın koşulu olarak kabul etmiştir.³³⁰

Hacı Bektaş’ın düşüncelerine baktığımızda, onun insanların varlık yapısını, ruhî vasıflarını iyi bilen ve bunları özümseyen bir sufi, bir gönül filozofu gibi olduğunu görmekteyiz. O, insanı “bilen, çalışan,

329 Fiğlalı, age, 177.

330 Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşılık*, 118.

inanan” bir varlık olarak ele almış; insanlığın ulaşmak istediği mükemmel olmanın yolunu göstermiş bir kişiliğe sahiptir. Eserlerinde, olgunluğa ulaşmanın yöntemlerini ve usullerini takipçilerine göstermiş; insanların özelliklerinden hareket ederek, onları sınıflandırmış ve davranışları, düşünceleri aynı olanları bir grup altında toplamıştır.

Şu halde, Hacı Bektaş-ı Veli, iyi bir mutasavvıf, dine bağlı; bâtinî tarikat ve düşüncelerden uzak iyi bir Müslüman; Türk – İslâm kültür ve fikir hayatına büyük hizmetleri geçmiş ve çok sayıda gönül insanı yetiştirmiş büyük bir düşünürdür.³³¹

Onun düşünce ve felsefesi, yüzyıllardır tükenmeyen ve tüketilemeyen ebedî hikmetlerle yoğrulmuş kesintisiz bir çizginin kutsal halkalarından birini oluşturmaktadır. Hacı Bektaş, “incinse de incitmeyen” bir insanı model olarak sunmaktadır. Bu kâmil ve erdemli ideal insan, fayda, çıkar, haz ve benliğin kapanına kısılmış modern zamanların insanı değildir. Bilakis onun işaret ettiği insan, marifet ve hakikat nuru ve ruhuyla bezenmiş, özü sözüyle hemhal olmuş gönül insanıdır.

331 Bkz. Yılmaz, “Hacı Bektaş-ı Veli’nin Makâlât’ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar ve Hitap Şekilleri”, 92-93.

Sevgi-Barış (İslâm) ve Toleransın Elçisi Hz. Muhammed

Sevgi Peygamberi'ne gönderilen Kadîm Kelam, onun misyonunu “(Ey Muhammed!) *Biz Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik*”³³² sözleriyle bütün kâinata ilan eder. Bu evrensel hitabın muhatabı Allah'ın Sevgili'sinin (Habibi) sevgi sözleri ise, gerçekten her biri insanlık için birer evrensel ilkeler manzumesi şeklinde tezâhür etmektedir.

En Sevgili'den Sevgi Sözleri

*Müminler; birbirlerini sevmekte, birbirlerine merhamette, birbirlerine şefkat göstermekte tek vücut gibidir. O vücudun bir organı rahatsız olursa, diğer organlar da acı çekip uykusuz kalır.*³³³

*Müslüman kimse, bir kişi ile İslâm kardeşi olduğu zaman, onun ismini, babasının ismini ve kimlerden olduğunu sorsun. Çünkü böyle yapmak, sevginin artmasını sağlar.*³³⁴

332 Enbiya, 107.

333 Buhari, Edep: 27; Müslim, Birr, 66 (hadis no: 2586); Ahmed b. Hanbel, IV, 270.

334 Tirmizî, Zühd, 54.

*Biriniz kardeşini (Allah için) seviyorsa ona sevdiğini söylesin.*³³⁵

*Ancak sevdiğini ölçülü sev! Çünkü o (sevdiğin) bir gün nefret ettiğin kişi olabilir. Nefret ettiğinden de ölçülü olarak nefret et! Çünkü o bir gün sevdiğin dostun olabilir.*³³⁶

*Allah bir kulunu sevdiği zaman, Cibril'i çağırıp 'Ben falan kulumu seviyorum, sen de onu sev! der. Cibril de onu sever ve sonra (Cibril) gök yüzünde şöyle seslenir: 'Allah, falan kimseyi seviyor, siz de onu sevin! Bunu müteakip tüm sema ehli onu sever. Sonra o kul yeryüzünde de herkes tarafından sevilip kabul görür. Bir kulundan da nefret ettiği zaman, Cibril'i çağırıp şöyle der: 'Ben falan kulumdan nefret ediyorum, sen de nefret et!' Hemen Cibril de ondan nefret eder, sonra gökte şöyle seslenir: 'Allah falandan nefret ediyor, siz de nefret edin!' Bunun üzerine gök ehli ondan nefret ederler. Sonra yeryüzündeki tüm varlıklar da ondan nefret ederler.*³³⁷

*Peygamberimiz de şöyle dua buyurmuştur: Ya Rab beni senin muhabbetinle ve seni sevenleri sevmekle ve senin muhabbetine beni yakın eden şeyi sevmekle de bahtiyar eyle ve muhabbetini bana soğuk suyu sevmekten daha sevgili kıl.*³³⁸

*Hz. Peygamber'in bu güzel duasına, âdeta cevaben Allah Teâla şöyle hükmetti: Benim rızam için birbirlerini sevenlere, benim için bir araya gelenlere, benim için birbirlerini ziyaret edenlere ve benim için birbirlerine yardımda bulunanlara sevgim vacip olmuştur.*³³⁹

335 Ebu Davud, 122 (hadis no. 5124); Tirmizî, Zühd, 54 (Hadis no: 2393); Dârimî, Edep, 113; Ahmed b. Hanbel, IV, 130.

336 Tirmizî, Birr, 59.

337 Buharî, Edep, 41, Halk, 6.

338 Tirmizî, Da'vât, 72.

339 Muvatta, Şi'r, hadis no: 16, c. 2, 953, 954.

O halde amellerin en üstünü, Allah için sevmek, Allah için nefret etmektir. Çünkü iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de iman etmiş olmazsınız.³⁴⁰

Sevginin Elçisi

Peki neden “Sevgi Peygamberi Hz. Muhammed”? Çünkü; tarih boyunca, Batı’da, Peygamberimiz ve İslâm dini şartlı, belirli ön yargılarla ve iftiralarla anlatılmıştır ve bu durum devam etmektedir. Tabii ki bunun bir takım dinî ve siyasî sebepleri vardır.³⁴¹ Mesela;

Hz. Muhammed, sürekli kılıç ve savaş peygamberi, İslam da savaş ve kılıç dini olarak sunulur. Diğer taraftan bir İslâm ülkesi atom bombası ürettiğinde bu silah “İslâm bombası” olur³⁴²; ancak bir Hristiyan veya Yahudi ülke bu silahı imal ettiğinde bunun adı “Hiris-

340 Buharî, İman, 1, 7; Müslim, İman, 71, 76, 93; Ebû Davud, Edep, 142; Tirmizî, İstîzâm, 1, Kıyamet, 59; Nesâî, 19, 33; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Dârimî, Sünnet, 2, Rikâk, 29; Ahmed b. Hanbel, III, 176, 206, 307, 351, 373, 375, 378, 389; IV, 233, 336; V, 146.

341 Bu önyargı, nefret ve iftiraların dinî ve siyasî sebepleri için bkz. Bkz. Edward W. Said, *Orientalism Western Conceptions of the Orient*, IV. edition, England 1995; Maxime Rodinson, *Hazreti Muhammed*, çev: Atilla Tokatlı, İstanbul 1980; John I. Esposito, *Güçlenen İslâm’ın Yankıları*, çev: Erol Çatalbaş, İstanbul 1989; Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations?” *Foreign Affairs*, 72, 3, Summer 1993; S. P. Huntington ve diğerleri, *Medeniyetler Çatışması*, derleyen: Murat Yılmaz, II. baskı, Ankara 1997; Olivier Roy, *Siyasal İslâm’ın İflası*, çev: Cüneyt Akalın, II. baskı, İstanbul 1995; Harald Müller, *Kültürlerin Uzlaşması*, çev: Ali Çimen, İstanbul 2001; Ahmet Davudoğlu, “Batı’daki İslâm Çalışmaları Üzerine”, *Marife*, sayı: 2, Kış 2002; Şinasi Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, Ankara 2005; Mahmood Mamdani, *İyi Müslüman Kötü Müslüman (Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri)*, çev: Sevinç Altınçekiç, İstanbul 2005; Karen Armstrong, *Tanrı’nın Tarihi*, çev: O. Özel, H. Koyukan, K. Emiroğlu, Ankara 1998, 181-215; K. Armstrong, *Muhammad, a Western Attempt to Understand Islam*, London 1991, San Fransisco 1992; Bilal Sambur, “Küresel Köyde İslâm”, *İslâmiyât* c. VI, sayı: 2, 2003, 77-86.

342 Bilindiği üzere, bir dönem Pakistan’ın ürettiği atom bombası için böyle bir söylem kullanıldı.

tiyan veya Yahudi Atom bombası” olmaz. Yani olumsuzluklar ve yanlışlıklar veya böyle olmaya müsait haller, İslâm’a fatura edilir. Ancak başarı ve üstünlükler söz konusu olduğunda, olay mümkün olduğunca İslâm’dan ve Müslümanlardan yalıtılmış bir halde insanî alana çekilerek sunulur.

Bunun gibi İslâm dinini referans alarak acımasız terör ve bomba-lama fiillerini gerçekleştirenlerin eylemlerini, bilinç altında küllenmiş amaç ve niyetlerinin bir sonucu olarak “İslâmî/İslâmcı terör” olarak tanımlamak ve sunmak hem İslâm’a hem de milyonlarca Müslümana yapılan en büyük haksızlık ve zulümdür. “Çünkü, böyle olaylar İslâm ile özdeşleştirilirse, İsrail’in, dinî içerikli siyasî hedeflerini gerçekleştirmek için Filistinlilere karşı yaptığı saldırıları “Yahudi terörü”, ABD’nin 11 Eylül’den hemen sonra ‘Haçlı seferlerini başlatacağı’ (dil sürçmesiyle) Irak’ta yaptıklarını ve bunu yapan iktidarların da büyük ölçüde Evanjelik Hristiyan söylemi³⁴³ ile hareket etmesini de “Hristiyan terörü” olarak nitelemek mümkündür.”³⁴⁴

Dolayısıyla terörü gerçekleştirenler, her dinin mensupları içerisinde çıkabilir. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de bunun örnekleri görülmektedir: “Oklahoma City’de (ABD) içinde çocuk yuvası da bulunan bir devlet binasını havaya uçurup (19 Nisan 1995) 168 kişinin ölümüne sebep olan Timothy McVeigh ‘Hristiyan’ idi ve eylemini de ‘inançları uğruna’ yapmıştı. Filistin’in el-Halil kentindeki İbrahim Camii’ni basarak cemaati kurşuna dizen (25 Şubat 1994) Dr. Baruch Goldstein da inançlı bir Musevi’ydi; tıpkı başbakan İzak Rabin’i öldüren (4 Kasım 1995) genç Yigal Amir gibi.”³⁴⁵

343 Bkz. İsmail Vural, *Evanjelizm (Beyaz Saray’ın Gizli Dini)*, İstanbul 2003; Erhan Başyurt “Dindar Seçmen Bush’a Neden Yönelidi?”, *Aksiyon*, sayı: 518, (11 Temmuz) 2005.

344 Ahmet Hikmet Eroğlu, “Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılamının Sonucu: Engizisyon Terörü”, *Dinî Araştırmalar*, c. 7, sayı: 20, Eylül-Aralık 2004, 99.

345 Fehmi Kuru, “Tarihî Misyon”, *Yenişafak*, (10 Temmuz) 2005, 12.

Nitekim gerçek faillerinin kimler ve hangi güçlerin olduğu hâlâ meçhul olan 11 Eylül faciasından sonra, Amerika ve Avrupa’da, bu korkunç eylem, barış (selam) dini olan İslâm’a ve mensuplarına mâl edilerek İslâm ve Müslüman aleyhtarlığı için bir malzeme olarak kullanılmaktadır.³⁴⁶ Bu çerçevede kasıtlı ve bilinçli olarak Batı’da gündemde tutulan “İslamcı teröristler”, “kan içici köktenci Müslümanlar”, “terör dini”, “katil Muhammed” gibi sloganlarının önü alınamamaktadır. Burada bir parantez açıp ana konumuz olmamasına rağmen bu yazının kaleme alınma gerekçelerinden birisi olduğu için bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir ki o da şudur; Batı’da, özellikle ABD’deki yazılı ve görsel medyanın İslâm, Müslümanlar ve Hz. Muhammed konularında manipülasyona ne kadar açık olduğunu ve bunlarla ilgili haberlerin kimler tarafından nasıl şekillenip ambalajlandığını, Edward Said bir araştırma ve inceleme ürünü olan önemli eserinde tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.³⁴⁷ Müslümanlar olarak şunun da farkındayız ki, kasıtlı olarak gündemde yer bulan yukarıdaki benzeri sloganlar dünyada başka hiçbir din ve mensubu için kullanılmamaktadır. Konu, düşünülmesi ve üzerinde dikkatle durulması gereken bir husus olarak karşımıza gelmektedir.

Şu halde gerçekten İslâm kan, savaş, yok etme dini ve onun Peygamberi zalim ve acımasız bir insan mıdır? Bu sorunun cevabını çalışmamızın başında aktardığım sözlerinin yanında Allah’ın Son Sevgili Elçisi’nin uygulama ve yaşantısında aramak gerekmektedir.

346 Bkz. Gündüz, *Küresel Sorunlar ve Din*, 9-25; Mamdani, *İyi Müslüman Kötü Müslüman (Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri)*, çev: Sevinç Altınçekiç, İstanbul 2005; Leonard Swidler, “Yahudi-Hristiyan-Müslüman Diyalogu 11 Eylül’den Sonra Mutlak Bir İhtiyaç”, çev: A. Dursun Karaca, *İslamiyât* c. V, sayı: 3, 2002, 87-98; Ahmed Demirhan (derleyen), *ABD, Terör ve İslam: 11 Eylül Üzerine*, Ankara 2001; Greg Bankoff, “Regions of Risk: Western Discourses on Terrorism and the Significance of Islam”, *Studies in Conflict and Terrorism*, 2003 (26), 413-428 (“Risk Bölgeleri: Batının Terör Üzerine Görüşleri ve İslâm’ın Yeri”, çev: Şahin Gürsoy-Hakkı Karaşahin, *Dini Araştırmalar*, c. 7, sayı: 20, Eylül-Aralık 2004, 377-386).

347 Bkz. Edward Said, *Haberler Ağında İslâm*, çev: Alev Alatlî, İstanbul 1984.

İslâm'la birlikte kabileler ve fertler arasında bazıları uzun yıllardan beri süregelen kavgalar büyük çapta önlenmiştir. Ancak zaman zaman çeşitli sebepler yüzünden Müslümanlar arasında huzur bozucu ihtilaf ve çekişmeler çıktığı da olmuştur. Hz. Peygamber bu tür olayları câhiliye zihniyeti olarak değerlendirmiş ve anında önlemeye çalışmıştır.

Peygamberimizin küçük Şehir-Devleti genişlemiş ve on yıl süren siyasal ve sosyal çalışmadan sonra, son nefesini verdiği sırada 3 milyon kilometre kareden fazla bir alana yayılmıştır. Bu alan Rusya hariç, Avrupa büyüklüğünde ve o zaman üzerinde milyonlarca insanın yaşadığı bir alandır ve fethi, savaş alanında düşman saflarında 250'ye yakın kişinin öldürülmesine mâl olmuştur. Müslümanların kaybı, on yıllık bir dönemde ortalama ayda bir şehittir. İnsan hayatına verilen bu değer, insanlık tarihinde eşsizdir.³⁴⁸

Burada ilginç bir durumla karşılaşmaktayız ki, o da şudur: Peygamberimizin yaşadığı zaman diliminde yapılan 9 önemli savaşta, düşman kaybının toplamı 216, Müslümanların kaybı ise 138'dir.³⁴⁹

İşte bu kadar az kayıpla, İslâm'ı bu kadar geniş bir coğrafyaya yayan Sevgi Peygamberi Hz. Muhammed'in hayatı: "*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.*"³⁵⁰ ilkesi üzerine kurulmuştur. Sevgi ve Barış Peygamberi'nin hayat felsefesini ortaya koyan bu evrensel ilke de, Batı'daki bir takım ideolojik ve dinsel ta-kıntılı kişi ve kuruluşların Hz. Peygamber hakkındaki düşüncelerinin ne kadar bilimsellikten uzak, önyargılı, tutarsız ve maksatlı olduğunu göstermektedir.

348 Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev: N. Erinç Yurter, İstanbul trz., 12-13.

349 Hamidullah, *age*, 12-13 (1 nolu dipnot).

350 Buhârî, Meğâzî, 60, Ahkâm, 22; Dârimî, Mukadime, 24.

Sevgili'nin Sevgi Dini

Sevgi dini İslâm'ın yanlış anlaşılmasının ve anlatılmasının önüne geçmek için, onu bütün insanlığa gönderen Yüce Allah'ın isimlerini, bu Son Din'e şartlı bakanlara bir kez daha hatırlatmakta fayda olacaktır. Ancak biz burada konumuzun sınırlarını zorlamadan Allah Tealâ'nın birkaç ismini öne çıkaracağız.

Allah'ın Güzel İsimleri'nden birisi, el-Vedûd, yani “Çok Çok Seven, İçten/Gönülden Seven'dir. Bu bağlamda Kur'ân'da sevgiyi anlatan bir çok ayet vardır; mesalâ, “Allah bir kavmi getirir ki onları sever ve onlar da O'nu sever.”³⁵¹ “Gerçekte benim Rabbim, bağışlayandır, çok çok sevendir (Vedûd)”³⁵² ayetlerinde olduğu gibi, Allah'ın, çok merhametli ve çok bağışlayıcı olması yanında, çok seven de olması, Müslümanlar için şüphe götürmeyen bir hakikattir. Hz. Peygamber'in Allah'ın emirlerini dinlemesi dahi, onun Allah sevgisiyle ilişkilidir; Kutsal Kitab'ımız “De ki: Eğer siz Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.”³⁵³ buyurur. Hz. Peygamber'in lakaplarından birisi, genellikle “Allah'ın Dostu” diye çevrilen, ama “Allah'ın Sevdığı” anlamına da gelen Habîbullah'tır.³⁵⁴

Hıristiyanlık'ta Tanrı Sevgi'dir denilir ve çoğunlukla bu açıdan İslâm, sevgiden yoksun bir Tanrı anlayışına sahip olmakla eleştirilir. Halbuki “O (Allah) çok bağışlayıcıdır, çok sevendir.”³⁵⁵ Üstelik Yüce Allah bu affedici olduğunun da bilinmesini de ister: “Kullarıma, benim, çok bağışlayıcı ve pek esirgeyici olduğumu haber ver.”³⁵⁶

351 Mâide, 54.

352 Hûd, 90.

353 Âl-i İmrân, 31.

354 Seyyid Hüseyin Nasr, *İslâm'ın Kalbi*, çev: Ahmet Demirhan, III. baskı, İstanbul 2002, 129.

355 Bürûç, 14.

356 Hicr, 49.

Bu bağlamda, Ortaçağ döneminden, ünlü Musevî bilge ve şair Abraham İbn-i Ezra'nın gözlemlerini anmak gereklidir; Abraham, şöyle yazmıştı:

*Müslümanlar sevgi ve aşk
Hristiyanlar savaş ve öç
Grekler erdem ve desise
Hintliler mesel ve bilmece
İsrailoğulları da Ev Sahiplerinin Rabbine
Şarkıları söyler.*³⁵⁷

İslâm, Allah'ın "Çok Seven" olduğunu bildirir; aynı zamanda bu, onun İlâhî ve Güzel İsimleri'ndendir (Esmâü'l-Hüsna). Ama yine İslâm, Allah'ı yalnızca sevgiyle özdeşleştirmez. Çünkü O, aynı zamanda Bilgi'dir ve Işık'tır, Adalet'tir ve Celâl'dir; tıpkı Barış ve Cemâl olması gibi; hiçbir zaman sevgisiz ve merhametsiz değildir. O'nun Sevgi'si, evrenin yaratılması ve O'nunla ilişkimiz için temeldir.³⁵⁸ Kur'ân ve dolayısıyla İslâm'ın insanlara sunduğu ve tanıttığı ilah, sevgi, merhamet ve bağışlamada eşsiz ve tek olan Allah'tır.

Mutluluk ve En İyi Sunan Peygamber

Allah'ın en çok sevdiği ve O'nun için evreni, âlemleri yarattığı insan, Hz. Peygamber ve onun Ehl-i Beyti'nin hayatlarında saadet, neşe, üzüntü yani iniş ve çıkışlar olmadığı düşünülmemelidir. Peygamber'in aile hayatı bir insanın hayatında olması gereken bütün haller ve olaylarla dolu bir yaşam fotoğrafını sunmaktadır.

Peygamber çalıştığı, çabaladığı, ibadet ettiği gibi uyurdu da, bazen yerd, bazen günlerini aç geçirirdi, oruç tutardı, bazen mut-

357 Nasr, *İslâm'ın Kalbi*, 129 (Naklen; Bernard Lewis, *Music of a Distant Drum*, Princeton, NJ; Princeton University Press 2001, 193)

358 Nasr, age, 130.

lu, bazen hüznü idî, müşfik olduğu kadar bazı durumlarda katılık gösterirdi. Kısaca, hayatta bulunması mümkün bütün insanî yönler, evinde O'nun tarafından da yaşanmıştır. Ancak, Peygamber ile diğêr insanların hayatı arasında bir fark gösterilecekse, o da Hz. Peygamber'in hayatının bütün Müslümanlara, hatta bütün insanlara model olmasında aranmalıdır. O'nun hayatında tabîî sınırları aşan hiçbir şey olmamıştır. Böyle bir hâl olmuşsa, daha alışkanlık halini almadan Yüce Allah müdahale etmiştir.³⁵⁹

Müslümanlar için Hz. Peygamber, ölümlü bir insandır; ama ayrıca Allah'ın en mükemmel yarattığı ya da İslâm sûflerinin dediğı şekliyle el-İnsanü'l-Kâmil'dir, yani Mükemmel İnsan'dır. Bu konuda bir Sûfî şiiri şöyle der:

*Muhammed bir beşer, ama diğêr beşerler gibi değıl
Daha ziyade bir yakut o; diğêr insanlar ise sadece taş gibi.*³⁶⁰

Her Müslüman için Hz. Peygamber'in tarafından sahip olduğı bir erdem ve faziletler sahibi olmak ve ona benzemek bir ideal aynı zamanda bir hedeftir.³⁶¹ Bundan dolayı, Müslümanlar için Hz. Peygamber, kendine karşı katı, ötekilerine karşı da cömert, yardımsever ve bağışlayıcı demek olan ruh soyluluğünün ve yüce gönüllülüğünün mükemmel ve tartışmasız modelidir.³⁶²

Bunun yanında Peygamber aşkı, bütün Müslümanların kalbinde bir muhabbet yoğunluğu meydana getirir. Dolayısıyla “*bu aşk, Allah aşkı için anahtardır; çünkü Allah'ı sevmek için, öncelikle Allah bizi sevmelidir ve Allah da elçisini sevmeyen birini sevmeyiz.*”³⁶³

359 Afzalurrahman, *Sîret Ansiklopedisi*, çev: Komisyon, II. baskı, İstanbul 1996, II, 262.

360 Nasr, *İslâm'ın Kalbi*, 31.

361 İslâm filozofu Ebû Nasr Fârâbî (870-950) için de bir insan olarak Hz. Muhammed, peygamberlik ve filozofluğu (hakim) kendisinde toplamış “*insanlığın en üstün mertebesinde ve mutluluğun en yüksek derecesindedir.*” Bkz. Fârâbî, *Kitâbu Ârâi Ehli'l-Medîneti'l-Fâzıla*, VI. baskı, haz: Albert Nasrî Nâdir, Beyrut 1991, 125-126.

362 Nasr, *age*, 35.

363 Nasr, *age*, 35; bkz. Âl-i İmrân, 31-32.

Müslümanların hayatında sevgi, Allah'ın Hz. Peygamber'e ve Hz. Peygamber'in de Allah'a sevgisi gibi modellerle şekillenir. Beşerî varlıklar için, Allah sevgisi, Peygamber sevgisini beraberinde getirir ve Hz. Peygamber ile onun manevî mirasçıları olan Allah dostlarını sevmek de, Allah sevgisinin zorunlu bir sonucudur. Üstelik, insanlar için doğal olan bir çok sevgi düzeyi vardır; romantik sevgi, çocukları ve ebeveyni sevmek, sanat ve doğada güzelliği sevmek, bilgi sevgisi ve hatta iktidar, servet ve şöhret sevgisi; ancak bu son sevgiler dünyaya yönelik maddî bir kazanımı olduğundan, ruhun gelişme ve olgunlaşmasındaki katkısı azdır. Dolayısıyla *“İslâmî bakış açısında, bütün dünyevî sevgi, Allah'da olmalıdır ve Allah sevgisinden ayrılmamalıdır; Allah'ı dışlayan ve O'ndan yüz çeviren her sevgi, ruhu harabeye çevirir.”* Nitekim İslâm bilge ve sufileri, ancak Allah sevgisinin gerçek olduğu ve diğer bütün sevgilerin metaforik olduğu öğretisini dillendirmişlerdir. *“Ancak metaforik sevgi, kendi düzeyinde gerçektir ve eğer uygun olarak anlaşılırsa ve bütün sevginin Kaynağı'na, yani Allah'a sevgi için bir basamak olarak kullanılırsa, gerçekte İlâhî bir hediyedir.”*³⁶⁴

Sonuç olarak modern küresel model, insanlara yeryüzünde bir cenneti vaat etmektedir. Ancak bu model bir taraftan savaşlarla, nükleer silahlarla, canlıları ve çevreyi yok ederken; diğer taraftan beşerî değer ve erdemleri de haz ve pragmatizme feda ederek insanların dünyasını cehenneme çevirmektedir. Fakat barış dini İslâm ve O'nun Sevgi Peygamberi insanlara mutluluk ve en iyinin gerçekleşmesinin mutlak olduğu cenneti her iki âlemde de sunmaktadır.

Mescid-i Nebevî’de (Peygamber Mescidi’nde) Ayin Yapan Hıristiyanlar

Kutsalı ve değerleri yok sayan, küçük gören ve görünen âlem-
den dışlayan modern insan, bunun faturasını çok ağır bir şekilde
ödemektedir. Çünkü fizik ve madde ötesini bilmeyen, algılamayan
insan için, yaşanan dünyadaki her eylem meşru ve makuldur. Bu
halin sonuçları ise, kan, şiddet, savaş, intihar, yalnızlık ve yabancı-
laşma gibi düşünen ve düşünmeyen canlı ve cansız her varlığı yok
eden küresel sorunlardır.

Aşkınlığın alanına saygı göstermeyen, insana da saygı duymaz.
Yaşanabilir bir yerküre için inanç ve değerler taciz ve saldırılardan
korunmalıdır. Bu husus, insan(lığ)ın evrensel görevidir. Aksi taktirde
binlerce yıldır süren insanın kendi türünü yok etmesi ve ortadan
kaldırması kaçınılmaz hale dönüşmektedir.

Müslümanlar, bu özelliklerini tarihî tecrübeleriyle, gerek yazılı, ge-
rek sözlü, gerekse uygulamalı olarak ispatlamışlar ve dünyaya gös-
termişlerdir. Örneğin hassasiyetleri sebebiyle, Hindistan Müslüman-
ları, Hinduların kutsalını yok saymamak için, kurban olarak inekleri

tercih etmemişlerdir. Hakikatte Müslümanları böyle hassasiyetlere iten sebepler, Hz. Peygamber'in (s.a.v) uygulamalarında aranmalıdır.

Hz. Peygamber, başka din mensuplarına karşı da hoşgörü göstermiş, onlara saygı dairesinde muamele etmiştir. Bu çerçevede hicretten sonra Medine'de müşrik Araplar ve Yahudilerin de dahil olmasıyla insanlık tarihinde ilk anayasa örneklerinden –belki de ilki- Medine Sözleşmesini imzalamış ve hayata geçirmiştir. Sözleşmeyle Müslüman olmayanların inanç, fikir, can ve mal güvenlikleri teminat altına alınmıştır.³⁶⁵

Dinlerin Özgürleştiği Coğrafya

Nitekim Yahudiler, Hristiyanlar, Sâbiîler, Mecusîler ve diğer din mensupları (zımmî), cizye (koruma) vergisi ödeyerek İslâm'ın koruyucu şemsiyesi altında yüzyıllarca can, mal kaygısı taşımadan inanç özgürlüklerini en son sınırlarına kadar kullanmışlardır. Böylece Müslümanlar, içlerinde barındırdıkları toplumların inanç, dil, din, renk ve yerel özelliklerini muhafaza etmelerine fırsat vererek yaşlı dünyaya benzersiz bir model sunmuşlardır.

Hz. Peygamber (s.a.v) döneminde, ana merkez Medine'de Yahudiler bulunmaktadır. Burada ilginç bir anekdotu belirtmek yerinde olacaktır. Allah'ın Rasûlu (s.a.v) vefat ettiğinde, şehirdeki bir Yahudiden aldığı borç mukabili, zırhı emanette durmaktaydı. Bu örnek de ispatlamaktadır ki, Müslümanların devlet kurumlarının bulunduğu bir şehirde, devlet başkanı (ve aynı zamanda peygamber) tebaası içerisindeki farklı bir inanç sahibi insandan, gasbetmeden ve zorbalıkla el koymadan borç alıyor ve buna sadakat gösteriyor.

365 Bu Medine Kent Devletinin Anayasası'nın belge ve metni için bkz. Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye* (Hz. Peygamber Döneminin Siyasi=İdari Belgeleri, çev: Vecdi Akyüz, İstanbul 1997, 63-73.

İşte bu küçük, ancak anlamlı ve derin olayda yaşadığımız çağın küresel şiddet ve güç mekanizmalarının elde edeceği (eğer “akledibilirlerse”) sayısız kazanımlar mevcuttur.

Farklı din ve inanç temsilcileri, sadece Hz. Peygamber (s.a.v)’in yaşadığı şehirde bulunmamışlar, bunun yanı sıra Hayber, Vâdilkurâ, Fedek, Maknâ ve Teymâ’da Yahudiler; Eyle, Ezruh, Dûmetülceland ve Necrân’da Hristiyanlar; ayrıca Hecer ve Bahreyn’de kısmen Mecusîler, etnik ve bölgesel kimliklerini koruyarak, özgürlüklerini ve inançlarını devletin himayesinde sonuna kadar kullanmışlardır.³⁶⁶

Yabancı Heyetlere Uygulanan Protokol

Hz. Peygamber döneminde, adı geçen yerler ve bunların dışında kalan coğrafyalardan gruplar halinde elçiler ve heyetler, kutsalın ikinci merkezi Medine’ye ziyaretlerde bulunurlardı. Gelen heyetler, bazen on günden fazla da kalabiliyorlardı ki, Abdurrahman b. Avf, Muğire b. Şube, Ebû Eyyubü’l-Ensarî ve Ensardan bazı kimselerin evleri, onlara tahsis edilirdi. Bunlara ek olarak Mescid-i Nebvî’nin etrafındaki ilim tahsil eden Ashab-ı Suffe’nin kaldığı yerler ile Mescid’in yakınlarına kurulan bir çadır, gelen ziyaretçiler için hazırlanırdı. Hz. Peygamber, görüşmeye gelenlerin bazılarına, emânnâme ve ahidnâme (yazılı emir ve talimat, bazı şahıs ve gruplara tanınan hak ve imtiyazları, yabancılarla yapılan anlaşma hükümlerini içeren belge) ve onlara tahsis edilen arazileri bildiren resmî evrak verirdi. Bazı bölgelere de kendileri içinden valiler tayin ederdi. Yine Kutlu Elçi, Müslümanlara zekat memurları gönderirken, Hristiyan olarak kalanlara da cizye tahsildarları görevlendirirdi. Aslında gelen bu resmî heyetler, tüm Arap yarımadasının, Hz. Muhammed (s.a.v)’in peygamberliğini ve hakimiyetini kabul edişinin birer kanıtları durumundaydılar.³⁶⁷

366 İbrahim Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2003, 315-316; Ahmet Özel, “Gayri Müslim”, *DİA*, XIII, 420.

367 Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 356.

Necran Hristiyanları

Bazı zamanlar da, Allah'ın Son Peygamberi, ülkelere ve kabilelere, İslâm'ı kabul etmeleri için mektuplarla çağrılarda bulunurdu. İşte Allah'ın Rasûlü, bu davet mektuplarından birisini de Necrân Hristiyanlarına göndermiştir:

“Muhammed'den Necrân Papazlarına: İbrahim, İshak ve Yakub'un Allah'ının adıyla! Gerçekten de ben sizi yaratıklara tapmaktan, Allah'ın kulluk ve ibadetine davet ediyorum ve sizi yaratıklarla yapılmış olan ittifak anlaşmalarının ötesinde, Allah ile ittifak anlaşması yapmaya çağırıyorum. Bu duruma göre şayet reddedecek olursanız, cizye gelir; şayet cizyeyi de reddedecek olursanız, size harp açarım. Ve's-Selâm.” ³⁶⁸

Nihayet Necrân Hristiyanlarından bir grup temsilci Medine'ye ziyarette bulundu. Allah Elçisi'nin ibadet hürriyeti konusunda gösterdiği toleransın bir örneğini bu esnada görmek mümkündür:

“Hristiyan Necran heyeti bir ikindi vakti Medine'ye gelerek Mescid-i Nebevî'ye girmişlerdir. Hz. Peygamber ashabı ile henüz ikindi namazını kıldığı sırada ibadet vakitleri gelen Hristiyanlar doğuya yönelerek ibadet etmeye hazırlanmışlardır. Bazı sahabiler onların ibadet etmesine engel olmak istemişler, fakat Hz. Peygamber onların serbest bırakılmasını ve ibadetlerini yerine getirmelerine müsaa-de edilmesini emretmiştir.” ³⁶⁹

Necrânlıların temsilcileri ve onların başpiskoposu Ebû Harise b. Alkame, Hz. Peygamber (s.a.v)'e sorular yönelttiler. O da bunlara

368 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, Ankara 2003, I, 619; krş. Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye (Hz. Peygamber Döneminin Siyasi=İdarî Belgeleri*, 194.

369 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, Ankara 2003, I, 920; Sarıçam, *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, 278.

vahiyle cevaplar verdi. Bu müzakereler yapıldığı anda şu ayetler nazil oldu:

*“Ey ehl-i kitap! Bizimle aranızda müsavî (ve âdil) olan bir kelimeye gelin, (şöyle) diyerek: ‘Allah’tan başkasına tapmayalım; O’na hiçbir şeyi eş tutmayalım; Allah’ı bırakıp da birbirlerimizi Rabler edinmeyelim’ (Buna rağmen) eğer yine yüz çevirirlerse, deyin ki: ‘Şahit olun biz muhakkak müslümanlardanız’”*³⁷⁰. Allah’ın Elçisi’nin Necrânlıları İslâm’a davetine, onlar “zaten Müslüman olduklarını” söyleyerek cevap verdiler. Hz. Muhammed (s.a.v) de, İsa ve Haç’a taptıkları müddetçe Müslüman olamayacaklarını izah etti. Ebedî mutluluğa ulaştıracak bu davete olumlu cevap vermemeleri üzerine, Necrânlılar, tarafların yalancılar üzerine lanetleşeceği heybetli toplantıya (mübahale) çağrıldılar. Kadîm Kelâm, bu hususu şöyle aktarır: *“Artık sana gelen bunca ilimden sonra, onun hakkında seninle ‘çekişip tartışmaya girerlerse’ de ki: ‘Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım; sonra karşılıklı lanetleşelim de, Allah’ın lanetinin yalancılara olmasını dileyelim”*³⁷¹

Ancak Necrânlılar, bu teklifi kabul etme hususunda cesur davranamadılar ve onun yerine haraç ödemeyi kabul ettiler. Karşılığında Hz. Peygamber (s.a.v) ibadet ve inanç hürriyetlerini, can, mal ve onurlarını yasal güvence altına alan bir mektup verdi.³⁷²

Tüm insanlar için din ve ibadet özgürlüğünün daimî bir savunucusu ve uygulayıcısı olan İslâm Peygamberi’nin bu vasfı, bahsi geçen Necrân Hristiyanları’yla yaptığı antlaşmanın muhtevasında çok açık bir şekilde gözükmektedir. Bu antlaşma metninin din ve inanç alanında sağladığı hak ve özgürlüklere, henüz çağdaş dünya-

370 Âl-i İmrân, 64.

371 Âl-i İmrân, 61.

372 Afzalur Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, II. baskı İstanbul 1996, I, 478.

nın gelişmiş ülkelerinin bile tam anlamıyla ulaştığını söylemek güçtür. Şimdi bu antlaşmanın bazı maddelerine bakalım:

“...Necranlılara ve çevresindekilere, canları, malları, dinleri, kili-seleri, rahipleri, piskoposları, hazır bulunanları ve bulunmayanları, elleri altındaki az yada çok malları konusunda hem Allah’ın hem de Peygamber’inin zimmeti (koruması) vardır. Piskoposları, vâkıfları, rahipleri görevinden alınmayacaktır. Savaşa çıkmaya zorlanmayacaklar, öşür (gümrük) ödemeyeceklerdir. Topraklarına ordu ayak basmayacaktır. Hak talebinde bulunan olursa, Necran’da adaletlice hüküm verilecektir...Onlara düşen sadakat ve yükümlülüklerinde çaba içinde olmaktır. Zulme ve baskıya uğramayacaklardır...”³⁷³

Yakılan Hristiyanlar Anısına İnşâ Edilen Câmi

İslâm gelmeden önce, Necrân Hristiyanları’nın yaşadığı şehir, ticaretle gelişmiş, zengin bir yerleşim merkeziydi. Dokuma ve dericilik sanayi ileri bir seviyede bulunan bu halk, Yahudi kralı Zûnuvâs tarafından büyük zulüm ve işkencelere maruz kalmıştı. Zalim kral, Necrân’ın Hristiyan halkını, büyük ateş çukurları açtırarak diri diri yakmıştır ki, Kur’ân bu hüznü kadim olaydan bahseder.³⁷⁴

Muhammed Hamidullah’ın ifadesine göre, “Günümüzde burarlarda seyahat eden kimselerin verdikleri bilgilere göre, Medînetu’l-Uhdûd’un (Çukurlar Şehri) ve Hz. Ömer’in, Hristiyanlık uğruna yakılan bu insanların hatırasını yad etmek üzere burada inşâ ettirdiği câminin harabeleri hâlâ insana hürmet hissi telkin etmektedir.”³⁷⁵

373 Hamidullah, *el-Vesâiku’s-Siyâsiyye* (Hz. Peygamber Döneminin Siyasi=İdarî Belgeleri, 194-198.

374 Bürûc, 4 vd; İbn Hişâm, *es-Siyretü’n-Nebeviyye*, tah: Mustafa es-Sakka, İbrahim Ebyârî, Abdülhafız Şelbî, Mısır trz, 34-36; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I. 618.

375 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 628.

Şu halde Medine İslâm Devleti'nin kuzeyinde Suriye'de güneyinde Yemen ve Negrân'da yaşayan Yahudiler ve Hristiyanlar, İslâm'ı kabul etmediler; anlaşmalar yaparak koruma vergisi cizye ödemeyi tercih ettiler. Bunun sonucunda can, mülk ve inançları güvence altında yüzyıllarca sulh içinde yaşadılar.³⁷⁶

Bununla birlikte Müslümanların dışındaki tebaânın, İslâm coğrafyasındaki hak, hukuk ve adalet uygulamalarından memnun oldukları görülmektedir. Yemen'de yaşayan Negrân Hristiyanları'nın, İslâm Devleti'yle yaptıkları anlaşmanın boyutları daha sıcak bir ilişkiye dönüşmüştür. Onlar, doğrudan Allah'ın Resûlü'ne baş vurarak anlaşmazlık hususlarında İslâm adaletine teslim olmuşlar ve Hz. Peygamber'den şöyle bir talepte bulunmuşlardır:

“Bizim para ve nakit ile ilgili ihtilaflarımızı çözmek üzere senin sahâben arasından seçeceğin herhangi bir kimse bizim aramızda hâkim olarak hizmet görecektir. Zirâ biz bu hususta size itimat etmekteyiz.” Negrânlıların güven telkin eden bu talepleri, Hz. Peygamber'in Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı onlara göndermesiyle karşılık bulmuştur.

O dönemde ulaşılmış noktalar da göstermektedir ki, adalet ve inanç savaşçıları, bu amaçlarını İslâm coğrafyasındaki yönetimleriyle ispatladılar. Nitekim Allah'ın Sevgilisi'nin vefatından sonra Bizans'a karşı başlayan hareket sonucu, Suriye fethedilmiştir. Fetihden on beş yıl sonra bir Nesturî papazın şu sözleri yukarıda ileri sürülenlerin gerçekliğini kanıtlamaktadır:

*“Allah'ın kendilerine bizim şu günümüzde hâkimiyet ettiği Tay'lılar (yani Araplar), kezâ bizim efendilerimiz oldular; fakat onlar Hristiyan dini ile hiç savaşmadıklarından başka, bizim imanımızı da müdafaa etmekte, din adamlarımıza, ulularımıza hürmet etmekte, bizim kilise ve manastırlarımıza bağışlarda bulunmaktadırlar.”*³⁷⁷

376 Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I, 463.

377 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 919-920 (naklen; Esmâni (Assemani) Bibl, Orient, III, 2, s. XCVI)

H. Peygamber'in (s.a.v) Necran Hristiyanlarıyla Yaptığı Antlaşma

Yine Hz. Peygamber'in ismi geçen Necrân Hristiyanlarıyla yaptığı antlaşma, her şeye ve her pahasına dünyayı ellerine geçirmeye çalışan küresel güçlerin alması gereken bir çok dersleri içinde barındırmaktadır. Şimdi üçüncü bin yılın ülkeleri ve devlet başkanları için birer ilkeler dizisi olan antlaşma maddelerini birer birer ele alalım:

Necrân halkı, her yıl cizye olarak iki bin elbise ödeyecekler. Bununla birlikte, tayin edilen sabit orana uygun olarak her çeşit meyve, tahıl ve hayvandan cizye ödeme yükümlülüğündedirler. Ayrıca onlardan zırh, deve, at veya eşya cinsinden her ne olursa, tespit edilen nispette alınacaktır. Yemen'le Müslümanlar arasında savaş halinde Necrân halkı belirlenen oranlarda zırh, at ve deve vereceklerdir.

Onlardan ödünç alınan şeylerden meydana gelebilecek herhangi bir kayıp, İslâm Devleti tarafından tazmin edilecektir. Necrân halkının ve mahiyetinde bulunanların canları, malları ve inançları Allah'ın Rasûlü'nün himayesi altındadır.

İbadet yerleri ve dini özgürlükleri muhafaza edilecektir. Piskoposlardan, rahiplerden ve savaş kaçkınlarından hiç kimsenin yeri değiştirilmeyecektir. Mülkiyetleri her türlü gelişmeye karşı değiştirilmeyecektir.

Faiz alıp vermeye ve kan davaları gütmeye hakları yoktur. Necrân halkından birisinin hak talebinde bulunması halinde, mesele aralarında adaletle çözümlenir. Ne zulüm yapmalarına ne de zulme uğramalarına müsaade edilmez. Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra, faiz (riba) yiyenden zimmet (koruma ve himaye) kalkar, başkasının zulmü sebebiyle kimse yakalanmaz. Ve tüm yazılanlar, Allah'ın ve Rasûlü'nün koruma ve himayesi altındadır.³⁷⁸

378 Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye* (Hz. Peygamber Döneminin Siyasi=İdarî Belgeleri, 194-198; krş. Rahman, *Sîret Ansiklopedisi*, I, 443-444.

Son Peygamber'in Necran Piskoposu el-Hâris b. Alkame'ye Verdiği Emannâme

Hız. Peygamber'in Necrân Piskoposuna verdiği emannâme tarihî değerinin yanı sıra evrensel insanî ve vicdanî ilkeleri taşıması sebebiyle kayda değerdir:

“Peygamber Muhammed'den piskopos Ebû'l-Hâris'e ve Necran piskoposuna, kâhinlerine, onlara tabi olanlara ve ruhbanlarına:

Ellerinin altındaki az ya da çok malları, kiliseleri, manastırları, ruhbanlık merkezleri Allah'ın ve elçisinin zimmetindedir (korumasındadır). Hiçbir piskopos, rahip ve kâhin değiştirilmez. Hiçbir hakları, yetkileri ve bulundukları durumları değiştirilmez. Borçlarını yerine getirdikleri, haksızlık yapmadıkları ve zâlim olmadıkları sürece (bu konuda) ebediyen Allah'ın elçisinin zimmeti (koruması) vardır.”³⁷⁹

O halde başlangıçta ve sağlığında, Hız. Peygamber tarafından Müslüman olmayan toplumlara sunulan hak ve özgürlükler, o kadar kapsamlı ve insanîdir ki, bu husus, bizzat himaye gören muhataplarınca dillendirilmiştir.

Hız. Peygamber'in (s.a.v) uygulamalarının kalıcılığı ise, ondan sonra gelen Abbasî, Endülüs ve Osmanlılarca âdil ve eşit bir şekilde en geniş hatlarıyla devam ettirilmiştir. İslâm dünyasının maddî ve manevî zenginliği de bu yönetim felsefesinde gizlidir. Bu anlamda Kutsala ve insana saygı gösterenler, erdem ve değerleri beşeriyete öğreten toplumlar ve ülkeler olacaktır. Kadîm, onların olduğu gibi, gelecek de onların olacaktır.

³⁷⁹ Hamidullah, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye* (Hız. Peygamber Döneminin Siyasi=İdarî Belgeleri, 198-199.

Bilge Reis/İmâm Hz. Ali'nin Siyasî Öğretisi

Bilge yönetici ve savaş sanatı ustası Hz. Ali (ö.661), Mısır valisi olarak tayin ettiği Mâlik b. el-Hâris el-Eşter'e (ö.656) siyasî hikmetleri içeren bir emirnâme gönderir. Hakikatte bu belge, İslâm devlet felsefesinin temel ilkelerini içinde barındırmaktadır.

Emirnâmeyi, Arapça'dan Türkçe'ye ilk defa çeviren, İstiklal Şairi Mehmet Akif Ersoy(ö.1938) olmuştur. Aynı metin, 1959 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından “*Hz. Ali Diyor ki*” adıyla küçük bir risâle olarak neşredilmiştir.³⁸⁰

Şimdi, erdemli siyasetin formül ve şifrelerinin bulunduğu bu vesikada bildirilen temel yöneticilik prensiplerini ele alabiliriz.

Allah'ın gönderdiği ve Elçi'sinin ilan ettiği emir ve yasaklara uymayan kimse, iki dünyada da mutluluk lezzetini alamaz. Bunun Hz. Ali'nin dilinden ifadesi, hikmetlidir: “*Şehvetlere saldırdıkça nefsinizi kırmalısınız. Serkeşlik ettikçe dizginlerini çekmelisin.*”³⁸¹

380 “Önsöz”, *Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler*, Seha neş. Ankara trz, 4.

381 *Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler*, Seha neş. Ankara trz, 5.

Halkın Denetimi

Öncelikle yöneticiler, halkın denetimine açık olmalıdır. Nasıl ki onlar, kendilerinden önceki seleflerinin icraatlarını kontrol ediyorlarsa, halk da bunu yapabilmelidir.³⁸²

Heveslerine hâkim olan ve nefsini haramlardan koruyan salih yönetici için, en güzel azık iyiliğe/hayra yönelik işleri gerçekleştirmektir.³⁸³ Bunun için her dâim, halka sevgi ve merhamet göstermek gerekir:

*“Sakin biçarelerin başına kendilerini yutmayı ganimet bilen yırtıcı bir canavar kesilme!”*³⁸⁴

Nitekim tebaasına karşı affedici ve hoşgörülü olan idareci, Allah'ın bağışlamasından müstağni değildir.³⁸⁵ Onun için halkın işlerini hakkıyla gören kimse, bununla imtihan edilmektedir.³⁸⁶

Nemrut gibi Allah'la savaşıp yönetici, O'nun gazabını üzerine çeker. Sonunda Allah da onunla savaşıp.³⁸⁷ Bu çerçevede yönetimde bulunanlar, hem Hallâk'a (Çok Çok Yaratan) hem de halka dost/veli olmalıdır. Onlar, affetmekten dolayı pişman olmadıkları gibi, ceza verdiklerinden dolayı da sevinmemelidirler.³⁸⁸

İdare edenler, Allah'la yarışmaya ve rekabete girmeye yönelmeden, Cebbâr'ın büyüklüğü karşısında gurur girdabında boğulmamalıdır. Aksi takdirde Kahrhâr'ın yok edici eylemine muhatap olurlar. Zira Yaratan, zorba olanı zelîl, büyükleneni hakir eder.³⁸⁹

382 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 6.

383 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 6.

384 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 6.

385 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 6-7.

386 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 7.

387 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 7.

388 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 7.

389 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 7-8.

Yöneten, kendine ve tebaâsına karşı âdil olmalı ve zulmetmemelidir. Bu dengeyi kurmak için halkın çoğunluğunun rızâsını almayı ve her eylemde en ortayı tercih etmeyi göz önünde bulundurmalıdır. *“Zirâ toplumun hoşnutsuzluğu karşısında şahısların rızâsı hükümsüz kalır; şahısların kızgınlıkları ise toplumun rızâsı içinde kaynayıp gider.”*³⁹⁰

Toplumun mal ve mülk bakımından üst tabakasını, Hz. Ali şöyle tasvir eder: *“İyi günlerde yükü ağır basan, kara günlerde yardımı az dokunan adâletten hoşlanmaz, istemekten usanmaz, verilince şükür bilmez, verilmezse değme gadirle savulmaz, felakete sabırsız bir topluluk da yoktur.”*³⁹¹

Cumhûrun (Çoğunluğun) Gücü

Hakikatte Müslümanların değer ölçüsü, toplumun çoğunluğu olduğu gibi, düşmana karşı savaşıacak din ve devletin gücünü de, halkın ekseriyeti oluşturacaktır.³⁹²

Halkın içerisinde bulunanların ayıplarını örtmek ve onların gizli kalanlarını araştırmamak, yönetilenlerin ilkesi değildir. Bunun aksi davranışları, idarî mekanizmalara yaklaştırmamak içtimâî bir zorunluluktur.³⁹³

Barış ve hoşgörünün tabana yayılması için, kin ve intikam önlenmelidir. Açıklık kazanmayan haller görmezlikten gelinmelidir. Kavga ve kargaşa peşinde olanların sözlerine hemen inanmamalı, temkinli olunmalıdır. Bu kapsamda Hz. Ali şu ikazda bulunur: *“Sakin, ne seni yokluk ihtimaliyle korkutarak ikram etmekten geri çevirecek cimriyi,*

390 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 8.

391 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 8-9.

392 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 9.

393 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 9.

ne zor ve ağır işlere karşı azmini gevşetecek korkağı, ne de zulme saparak sana ihtirası iyi gösterecek hırslıyı danışma meclisine sokma."³⁹⁴

Zulümde ve cürümde(suçta) dahli olanları her türlü toplantıdan uzak tutmak gerekir. Gerçeği her türlü şartta seslendireni dinlemek ve ona iltifatta bulunmak bir kazançtır. Bununla birlikte sâdık ve kanaatkâr kişileri sırdaş edinmek elzemdir.³⁹⁵

Övülmeye fırsat verilmemeli ki, iyi ve kötü birbirine karışmasın. Aksi halde büyüklenme ve kibir hali ortaya çıkar. İyileri iyilikten soğutmamak ve kötülerin fenalığa meylinde onlara cesaret vermek için; iyi ve kötüyü bir ve eşit görmemek lazımdır.³⁹⁶

Yöneten ile yönetilen arasındaki iyi niyet, bütün zorluk ve sıkıntıları ortadan kaldırır. İyi niyet içerisinden biri de güzel âdetleri devam ettirmektir. Güzel âdetler; ülkede huzur, doğruluk ve iyiliği geliştirir. Bu hali sürdürmek için de âlimler ve âriflerle sürekli görüşmek, konuşmak ve tavsiyelerini almak hikmetin bir gereğidir.³⁹⁷

Toplumda, insanların birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılaması için birçok sivil ve resmî görevli bulunur: Askerler, Hâkimler, Vergi Tahsildarları, Tüccarlar ve Zanaatkârlar. Bunun dışında bir de fakirlik ve muhtaç içindeki yoksullar vardır.³⁹⁸

Devlet ve Ordunun Güçlü Birlikteliği

Askerler ve ordu sayesinde devlet ayakta kalabilir. Buna karşılık, devletin desteği olmadan da hiçbir ordu başarı kazana-

394 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 10.

395 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 10-11.

396 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 11.

397 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 11-12.

398 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 12-13.

maz.³⁹⁹ Onların ihtiyaçlarına cevap vermek vergiyle mümkündür.⁴⁰⁰

Adaleti sağlayan hâkimler, vergi toplayan memurlar, devlet gelirlerini arttıran tüccarlar ve hayatı kolaylaştırmaya yardımcı olan zanaatkârlar, hepsi de erdemli bir toplum için gereklidir.⁴⁰¹

Fakirlerin ve muhtaçların gereksinimleri, tüm toplumun bir sorumluluğudur. Aynı zamanda onlar devletin himayesi ve bakımı altındadırlar.⁴⁰²

Yönetenler, Allah'ın yardımı, doğruluk, sabır ve tahammülle her türlü zorluk ve güçlüklerin altından başarıyla kalkabilirler.⁴⁰³

Sıkıntılarından kurtulan ülke, saldırganlardan ancak, güçlü bir orduyla korunabilir. Güçlü bir güvenlik için, askerlerin başında sâdık bir komutan bulunmalıdır. Hz. Ali o askerî lideri şöyle tanımlar: “Kızgınlık anında ağır davransın, özürleri sükûn ile dinlesin; zayıflara acısın; kuvvetlilerden uzak dursun; öyle öfke ile kalkıp çaresizlikle oturan takımından olmasın.”⁴⁰⁴

Şerefli ve erdemli ailelerle yakın bir şekilde ilgilenmek, yöneticinin görevi olmalıdır. Bununla birlikte o, cesur ve erdemli kimselere yakınlık gösterip iltifatta bulunmalıdır.⁴⁰⁵

Ordunun komutasına iyilik sahibi birini geçirmek, hem ordu hem de ülke için en hayırlı hizmettir. Askerin samimiyet ve bağlılığı, yö-

399 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 13.

400 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 13.

401 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 13.

402 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 13.

403 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 13-14.

404 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 14.

405 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 14.

neticilerin, onların komutanlarını memnun etmelerine bağlıdır. Bu çerçevede kahramanların hizmetini anmak ve cesaretlerini övmek bir borçtur.⁴⁰⁶

Adalet Devleti

İdare edenler, altından kalkamadıkları meselelerde, Allah ve Rasûlü'ne dayanmalıdırlar. Bu anlamda Allah'ın isteği, âdil bir yönetimdir. Adalet de, en iyi ve en değerli hâkimlerin tarafsız ve dengeli kararlarıyla gerçekleşir. Yine yönetici, hâkimlerin verdiği hükümleri takip etmeli ve onlara ikramda bulunmalıdır. Bu noktada Hz. Ali'nin tavsiyesi önemlidir: “...bu din, kötü adamların elinde esir oldu, onun namına istenilen yapıyor ve onunla dünya elde edilmeye uğraşılıyor.”⁴⁰⁷

Erdemli Görevliler

Görevlere atanacakların iyi ve kabiliyetli olanları tercih edilmelidir. Bunda liyakat önemlidir. Ancak görevlilerin, başka bir desteğe muhtaç olmadan geçimlerini rahat sürdürmeleri için ortam hazırlanmalıdır. Bununla birlikte görevlilerin, icraatlarını teftiş ve kontrol ihmal edilmemelidir.⁴⁰⁸

Üst düzey görevli ve bürokratlara karşı; idareciler, ihtiyatlı ve temkinli olmalılar. Onlardan hıyanet ve rezalet içerisinde bulunanlar, müstahak oldukları cezalarla karşı karşıya kalırlar: Haksız elde ettikleri mallar alınır ve ifşa edilir.⁴⁰⁹

406 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 15.

407 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 15-17.

408 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 17-18.

409 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 18.

Devlet işlerini yapan görevliler ve diğer hizmetler için vergi toplamak, hayatî öneme sahip bir görevdir. Ancak kalkınma olmadan vergi toplamak zulme sebep olur. Çünkü “*Kalkınmasız vergi toplamak isteyen kimse ülkeyi harabeye çevirir.*”⁴¹⁰

Devlet, doğal afetler ve kuraklıktan dolayı muhtaçlara ve zor durumlarda olanlara yardım ve destekte bulunmalıdır. Ülke insanlarına yapılan yatırım, fazlasıyla geri dönecektir.⁴¹¹

Ağır Şartlara Dayanıklı Güçlü Ülke

Güçlü ülkeler, ağır şartlara karşı daha dayanaklıdır. Bir memleketin harap olması ise halkının sefalete düşmesindendir. Sefalet yol açan sebep ise, yöneticilerin basiretsizliğidir.⁴¹²

Yöneticiler, özel görevlerde bulunanların geçimlerini sürdürmelerine itina göstermelidirler. Onların da vazifelerini hakkıyla yerine getirmeleri gereklidir. Bunun için işini titiz ve eksiksiz yapmayanların hatalarına göz yummamak esastır. İdareciler, buna dikkat etmezlerse, yerilecek ve ayıplanacak hallere düşerler.⁴¹³

Ülkenin gelişim ve ilerlemesine katkısı en büyük olan tüccar ve zanaatkârlara iyi davranmak bir görevdir. Zira onlar, yaşadıkları toprakların yararı için her türlü zahmet ve riske katlanarak tüm dünyayı dolaşırlar. Ancak onların aşırı tamahkâr, stokçuluk ve hilekârlık gibi erdemsizliklere düşmemesi için, icraatlarını takip etmek gerekir. Bununla birlikte ölçü ve tartıda sahtekârlık yapanlar, fiyatlarla fazla oynayanlar ve ihtikâr^{414*} yapanlara fırsat vermemek yöneticilerin

410 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 18-19.

411 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 19.

412 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 20.

413 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 20-21.

414* Halkın, yiyecek ve içecek gibi zarurî ihtiyaçlarını ucuz ucuz toplayıp, fırsat bulunca pahalı pahalı satma, vurgunculuk.

görevleri arasındadır. Böyle davrananlar, aşırıya kaçmadan cezalandırılmalıdır.⁴¹⁵

Fakir ve Garibin Sosyal Hakkı

Yöneticiler, fakir ve muhtaçlar hususunda Allah'tan korkmalıdır. Devletin hazinesinden onlara hisse tahsis edilmelidir. Onların hakkını gözetmek, emanet edilen bir vazifedir. Bununla birlikte garipleri korumak ve onlara güler yüz göstermek bir sorumluluktur.⁴¹⁶

Bakıma muhtaç bir diğer toplumsal sınıf da, yetim ve yaşlılardır. Devlet onlara bakmak ve ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır. Bu çerçevede yöneticiler, muhtaçlarla belirli bir yerde ve vakitte beraber bulunmalı; onların maksadını aşan sözlerini hoş görmelidir. Hz. Ali, bu hususta şu prensibi tavsiye etmektedir: *“Hem verdiği güler yüzle, gönül hoşluğuyla ver, veremediğin takdirde kabul olunabilecek özürler dile.”*⁴¹⁷

Vazifelerin Yerinde ve Zamanında Gerçekleşmesi

Yöneten kişi, yardımcılarının yapamadığı bazı işleri kendileri yapmalıdır. Onlar, işlerini gününde yapmalı, ertelememelidirler. Her günün işini o gün görmek esastır. Zira diğer günlerin kendilerine mahsus işleri bulunmaktadır.⁴¹⁸

Toplunun mutluluğu ve huzuru için çalışan idareciler, vazifelerini yerine getirirlerken, ibadetlerini ihmal edip aksatmamalıdır. Hz.

415 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 21-22.

416 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 23.

417 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 24-25.

418 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 25.

Ali'nin ifadesiyle "...Çalışmalarının hepsi Allah içinse de sen yine vakitlerinin en hayırlısını Allah ile arandaki durumlar için nefesine hasret."⁴¹⁹

Yöneticiler, namazda imam olduklarında, ibadetin süresini uzun tutmamalıdır. Bununla birlikte onların, halktan uzak ve saklı bulunmaları, bir kısım yanlış düşüncelere sebebiyet verir. Bu bağlamda halkın şikâyetleri, adaletin gerçekleşmesi yönüyle idare edenler için bir kazançtır. Böyle bir ortam ise; yöneticilerin, beraber çalıştığı yakınların, erdemli ve liyakat sahibi olmasıyla doğrudan ilgilidir. Nitekim iktidarı elinde bulunduranlar, herkesi, hakkı kabule zorlamalıdır. Yine bazı şartlarda, verilmesi gereken cezalar da, herkes için geçerli olmalıdır.⁴²⁰

Hakikî yönetici, yaptığı hatadan dolayı, hiçbir aşağılanma duygusuna mağlup olmadan tebaâsından özür dileyendir.⁴²¹

Düşman Aldatılmaz

Mutluluğun hüküm sürdüğü bir ülke için, gerektiğinde düşmanın barış teklifini İlâhî Rızâ'ya uygunsa reddetmemek yerinde bir davranıştır. Bununla birlikte eğer barış anlaşması vakî olursa, düşmanın hareketlerine karşı tedbirli olunmalıdır. Ancak düşmanınla olan sözleşmeye de, sâdık kalınmalı ve riayet edilmelidir. Bu anlamda düşmana verilen sözden geri dönülmez; ahde hıyanet edilmez; dolayısıyla düşman aldatılmaz.⁴²²

Erdemli toplumun idarecileri, yaptıkları sözleşmeyi bozmak için sözlerin gizli manalarından yararlanmaya kalkmazlar. Zira, onlar darlık ve sıkıntıyı hıyanete tercih ederler. Aynı zamanda bu erdemli

419 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 25.

420 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 26-27.

421 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 28.

422 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 28-29.

kimseler, haksız yere kan dökmekten sakınırlar. Bilirler ki, haksız öldürmenin hiçbir mazeret ve gerekçesi olamaz. Kazaen olan durumlarda, mağdurun hakkı ve diyeti âdil bir şekilde verilmelidir.⁴²³

Allah'ın sevdiği yönetici, kendini beğenmez ve övülmeyi de istemez/beklemez. Yine bu yönetici yaptığı iyiliği başa kakmaz; yaptığı işi abartmaz; verdiği sözden de geri dönmez.⁴²⁴

Ayrıca onlar, temkinli olmalarına ve işlerinde zamana önem vermelerine rağmen, aceleci hareket etmezler. Öyle faziletli yönetici kimselerdir ki bunlar, açığa çıkan kötülüklerinden habersiz gibi davranırlar. Bunun için onlar, öfkelerine, ellerine ve dillerine sahip olurlar.⁴²⁵

Her bir ilkesi, devlet adamları ve yöneticiler için evrensel bir prensip niteliğindeki sözlerinin arkasından, Bilge Reis Hz. Ali, şu hikmetli öğütlerle rehberliğini tamamlar:

Sonunu Hatırla, Nefsine Hâkim Ol

*“Şunu da iyi bil ki; bir gün seni Yaratan’a döneceğini O’na hesap vereceğini, çok açık ve iyi bir şekilde hatırlatmadıkça nefsine hâkim olmak imkânını katiyen bulamazsın...Senin üzerine gerekli olan, senden evvelkilerin sana ulaşan âdil hükmünü; yahut isabetli olan tutumlarını yahut Hz. Peygamber’den (s.a.v), gelmiş bir haberi yahut; Allah’ın Kitab’ındaki bir farîzayı hatırla tutarak bu gibi meselelerde bizden gördüğün hareket tarzına uyabilmen ve şu emirnameimde bildirdiğim ve ileride nefsinin arzularına kapılmanı mazur gösteremeyeceğin için elimde sana karşı sağlam bir hüccet bildiğim, hükümleri tatbika çalışmandır.”*⁴²⁶

423 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 29-30.

424 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 30.

425 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 31.

426 Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler, 31-32.

Mevlânâ'yı Vuslata Ulaştıran Raks Semâ

Mevlânâ'nın kendi eserlerinde ve Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-Ârifin*inde, onun, düzenlenen semâlara iştirak ettiği haber verilmektedir. Ancak Mevlânâ'nın eserlerini ve o devirde yazılmış kitapları okumayanlar veya onlardan habersiz olanlar, ona semâ'yı yakıştırmazlar. Bir kısım insanlar da müziğe ve semâ'ya yöneldiği için onu reformcu olarak kabul etmektedirler. Halbuki Mevlânâ, kendisini Kur'ân'ın kulu ve kölesi, Hz. Muhammed (s.a.v)'in ayak bastığı yer saymış, Kutlu Peygamber'in yolundan asla çıkmamıştır.

Mevlânâ'nın ortaya koyduğu bütün külliyyât, Allah'ın, sevgilinin ve aşkın çevresindeki daimî bir deverandır; ifade edilemeyişi sözle ifade etme çabasıdır. Mevlânâ, kelimelerin içindekilerini anlatmak için yetersiz olduklarının farkındaydı. Onun için bu barikatı aşacak bir vasıtanın varlığı gerekliydi ki, bu da semâ ve müzik olmuştur.

Şems'in Bulunmadığı Semâ Helal Değildir

Semboller bahçesinin aşk demeti olan semâ'yı, Mevlânâ'ya ilk Şems tattırır. Ancak semâ'yı sürdüren Mevlânâ olur. Nitekim semâ,

Mevlânâ'nın gönlünde, Şems'le bir anlam ve zenginlik kazanır. Hatta Şems'in bulunmadığı semâ, ona göre, helal bile değildir. Mevlânâ, semâ'yı, ancak Şems'le birlikte düşünür. Şems'siz bir semâ onun için anlamsızdır ve amaçsızdır. Semâ, Sevgili ve Can içindir. Mevlânâ'yı, semâ'nın cazibe ve çekim alanına çeken, Sevgili'dir.

Semâ, madde denizinden çıkıp, vecde gelerek mutlak fânilik içinde, sonsuz âlemin zevkine ulaşmaktır. Semâ'da Sevgili'ye kavuşmanın doyumsuz hayalleri vardır. Bu vuslatın anlatılamaz zevkini tadan âşık, artık zaman ve mekanın fizikî şartlarına bağlı değildir. İşte bu Allah aşkıyla oluşan cezbe hali, "ikiz ruhlar" olan Mevlânâ ve Şems'i kendi varlıklarından koparmış, görünmeyen âlemin sonsuzluğuna daldırmıştır.

Semâ: Tefekkür, Tezekkür ve Vuslat

Feleklerin her zerresinin güneş etrafında ilâhî bir vecdle dönüşü gibi, Mevlânâ ve Şems de benliklerinden ve bedenlerinden sıyrılıp semâ'ya dahil olmuşlar; yalnız Allah'ı zikredip O'nu tefekkür etmişlerdir.

Tefekkür ve tezekkür hâlesiyle ulaşılan buluşma ve vuslat, semâ için var olmanın anlamını aksettirir. Sevgili, gönüllerdeki aşka talip ve bunun sonucunda buluşmaya aday ise, aradığını semâ'nın hal-kasında bulacaktır.

Müzik, Gönlün Oynaşı; Semâ, Aşkın Vecdi

Âşık, maşukuyla birleştiren semâ'yı, müzik ile birlikte ele almak gerekir. Zirâ semâ, müzik ile birlikte icra edilir ve müzik, semânın ayrılmaz bir parçasıdır. Mevlânâ, coşkun aşkını, müzik ve semâ ile anlatır. Müzik, aşkla dolup taştan gönlün oynaşı, semâ bu aşkın vecdi ve fiiliyata geçmiş şeklidir. Şiirse aşkın dili, gönül kandilinin ya-

kıttır. Bu üç unsur, yani müzik, şiir ve semâ bir oldu mu, bir aşk çağlayanı olu(şu)r.

Semâ esnasında kudümler, katılanların nabzını ritmik bir şekilde yavaş yavaş hızlandırır. Ondan sonra semâ nabzın atışıyla kudüme vurulan darbelerin sesi aynileşir. Semâ edenler, kendilerinden geçerler, varlıklarından sıyrılırlar. Onlar için dönüşlerde yönler kaybolur ve yok olur. Bunun sonucunda insan, mekân âleminden mekânsızlık âlemine ulaşır; artık en, boy ve vecdin anlatıl(a)maz kıvamını elde eder ve o anın lezzetini doya doya tadar.

Semâ'daki dönme ve devir ile müziğin nağmeleri birbirine karışır, her ani dönüşte (çark atışta), dile getirilen "Allah" lafzı bütün varlığıyla gönlü bir ağ gibi sarmalar, kuşatır. Derviş erir, saflaşır, şeffaflaşır; Nurların Nur'una yükselen bir nur hâlesine dönüşür. İcra edilen mûsikî melodilerinin gönlü harekete geçiren etkisi, bedeninin dönme refleksleriyle, o da gönülden fışkıran ve tekrar gönülden dökülen zikir ve fikir coşkusuyla birleşir, hemhal olur, kaynar ve kaynaşır. Bu aşk ve zevk anaforu kapılan semâzen benliğinden geçer, hâle hâle semâlara kanatlanır. Müziğin cezbesi, semâ'yı öylesine etkili bir vecd atmosferi içerisine çeker ki, semâzen gönlündeki kandilleri tutuşturur, ışık ışık yanar ve her tarafına nurlar saçarak döne döne aşkın alana doğru yönelir, semâları aydınlatır.

Müziğin coşkusu, semâ'yı aşk ve vecde ulaştırır, gönüllerden kelimelere dökülen zikrullah kapalı sırlı kapıları açar, akan ilâhî feyz coşar, taşar, yanar, yakar; bütün cemâllerin bulunduğu yerin manevî burçlarından yükselen görülmez, basamaksız merdivenlerle semâlara yükselen âşık, mekansızlık âleminin güzelliklerinden kaybolur ve orada semâ'ya devam eder. Semâzenin özünü oluşturan tevhid de semâ'ya başlar. Böylesi bir deverân, bitmeyen senfonin sona ermeyen semâ'sıdır.

Semâ, öyle bir aşklar/âşıklar meclisidir ki, orada şiir ve söz, gerçek manayı ve ebedî sırrı ifade gücünde değildir. Gaye, ancak rebâbın dilinde, kudümün sesinde, neyin ahenginde ve mutriblerin maharetinde duyulabilir.

Şu halde, semâ'ya hayat ve hareket veren de müziktir. “Büyük insan” olarak kabul edilen âlem ve onun en küçük parçası olan atomun hareketlerini sembolize eden semâ, “küçük âlem” olarak da bilinen insanın görünen âlemden, *mekânsızlık mekânına* taşıyan bir ruh sıçramasıdır.

Görünmeyen Âlemin Kapılarını Açan Raks

Semâ, aşkla, şevkle ve heyecanla yapıldığında mânâ âleminin giriş kapıları açılır. Rabb katında değer kazanır. Canla ve gönülle katılan semâ'lar, can sahiplerini yerinden oynattığı gibi, cansız zerrelere bile tazyike getirir. O zerrelere ki, bütün kainatı raksın içine dahil eder. Aşkın lezzetinden ve hazzından kaybolan can için, bütün âlemleri yaratan Hallâk'ı temaşa etmek nihaî amaçtır, gayedir, hedefdir.

Celâleddin Rumî'de ilâhî aşkla dile gelen coşkun gazeller, harekete geçen semâ raksları, dinamik bir ruhun kendiliğinden bir yansımasıdır. Mevlânâ'yı vecde ulaştıran, bu âlemden alıp ötelerin ötesi âleme götüren semâ'dır. Bundan dolayı semâ, Mevlânâ için yemekten ve içmekten daha önemlidir. Nitekim o, semâ'ya başladıktan her şeyi unuttu.

Kâinatı Kucaklayan Zikir

Bu anlamda Mevlânâ yolunun en gözde özelliklerinden biri olan semâ, bütün kainatı kucaklayan kutsal bir âyin ve zikirdir. Mevlânâ, semâ'nın usûl ve kaidelerini belirleyip belli bir düzene koymuş ve

kurumsallaştırmıştır. Mevlânâ'nın içinde bulunduğu semâ, nihayetinde zikirdir ve içinde Âşıkların Sultanı'na dua ve selam vardır. Dolayısıyla semâ danstan öte bir şey, bir tür kulluktur, yakarıştır. Onda müzik, raks ve zikir mükemmel bir şekilde harmanlanmıştır.

Mevlânâ'nın gözünde hakikî semâ eri, zikir meclisinde sarhoş olandır. Bütün benliğinden sıyrılamayanın semâ'da yeri yoktur. Semâ, ruhanî ve nuranî bir zevk halinin tasviridir. Semâ coşkunluğunu yaşayan sûfi, sarhoş olmaya ve görünmeyen âlemin kapılarını aralamaya ve üzerine kapanan perdeleri açmaya namzettir.

Varlığını, benliğini, hâsılı, dünyevî yüklerini boşaltan ve atan kişi, semâ'da varlık gösterebilir, ona dahil olabilir ve mertebe kat edebilir. Aksi taktirde, şehvet ve ihtiraslarının bendesi olanın bu meydana hissettirebileceği bir vasfı yoktur. Hak erleri ve erenleri, semâ'da nefislerini ve ruhlarını tımar ederler ve onarırlar. Bu hale ulaşma, gönül âşıklarının ızdırabını dindirir, ruhlarını dingin bir ahvâl içinde sükunete kavuşturur.

Sembollerin Dünyası Semâ

Semâ'nın hikmeti “küçük âlem” denilen insanla sınırlandırılmayacak kadar geniş ve kapsamlıdır. Bu zikir ve tefekkür halesi/sulesi aynı zamanda “büyük insan” denilen kainatı da simgelemektedir.

Semâ, Mevlânâ için, varlığından, benliğinden, hâsılı tüm zahîrî kayıt ve takıntılardan azâd olma halidir. Zira o, her ne zaman semâ'nın coşkunluğuna dalsa, hakikât âleminin sâkinleri arasında, fâniliğini unutup kaybolmaktadır.

Semâ, Mevlânâ'nın nezdinde, toplumdan uzaklaşıp sadece kendi benliğiyle baş başa kalma hali değildir. Semâ'da, vaaz, dua, nasihat ve yakarış birbirinin içerisine girift bir halde karışıp harmanlanır.

Nihayetinde bunların tümü, Hakk'a ubudiyetin birer yansımalarıdır. Ubudiyette aşk, heyecan ve ihlas vardır. Semâ'da da aynı duygu ve lezzetler mevcuttur. Semâ meydanı, âşıkların ve gönül erbâbının meydanıdır. Bu mütevazi alanda, madde, beden ve cisim ölçülerini kaybeder. Tek kıstas ve kriter vardır ki, o da hâlis kalp ve ruh güzel-liğidir/safiyetidir.

Nihayetinde hakikat ve gönül meydanı olan semâ, görünen ve görünmeyen âlemlerin arasında bir bağdır. O, her iki âlemin de ne-sesidir, heyecanıdır, gıdasıdır, güç ve kudretidir.

Zâhir ve bâtın arasındaki setleri yıkan ve setreleri kaldıran Mev-lânâ yolunun belirgin enstrümanları, def, neyin ve semâ yapan se-mâzenlerin hareketlerinin belirli ve özel mistik anlamları vardır. Bu çerçevede, Mevlânâ, dönme fikrini öne çıkarmıştır. Mevlevî semâsı-nın ilham verdiği şekilde dönen menziller ve gezegenler, değirmen taşı ve çarkına ait mükemmel bir sembolizmi yansıtmaktadır.

Evrenin Dansı

Mevlânâ'nın tefekkür dünyasında, semâ, kâinatın gerçek dansıdır. Yine onun için semâ, atomların ve gezegenlerin baş döndürücü dönüşünü yansıtan ayındır. Mevlânâ'nın semâ'sı, atomun ve evre-nin yapısını birlikte sembolleştirir. Onda bir çok fizik ve fizikötesi hakikatler karşılığını bulmaktadır. Semâ, bir anlamda âlemin fizikî yapısını simgeler; bununla birlikte bir bütün olarak âlemin fizikî ya-pısıyla, onun en küçük parçası olan atomların arasındaki denge, uyum ve benzerliğini sergiler. Böylece Mevlânâ semâ'sı, âlemin ve atomun yapısını aynı anda ve birbiriyle paralel olarak yansıtmakta-dır. Vecd ve cezbe halinde Mevlânâ, âlemin ve atomun hakikatine vâkıf olduktan sonra, buna uygun olarak semâ'ya başlamış ve bu yapıyı da semâ'ya uyarlamış ve uygulamıştır.

Aşkın (ilahî) raksıla birlikte zerreler/atomlar, aynı hedefe doğru bir hareket içine girerler. Böylece ferdî akış mecrasından alınırlar. Güneşin çekim gücüyle şekillenmiş ve canlanmış yeni bir birliğin/tevhidin merkezi çemberinde dairevî halkaya müdahil olurlar. Çünkü fenomenler çelişkili görünseler de, hayat akışları farklı olarak gerçekleşir. İlahî aşk, her dâim ana merkezdedir; var edilmiş her varlık, kozmik sistemin sınırlarını aşamaz ve çiğneyemez.

Gökler âleminin bir sembolü olan Mevlevî semâ'sında; ortada bir semâzenbaşı, onun çevresinde dairesel olarak dönen semâzenler bulunmaktadır. Merkezdeki semâzenbaşı, hem güneşi hem de atomun çekirdeğini (nötron ve protonları) simgelemekte, onun etrafındakiler dönen gezegenleri (ve atom çekirdeği etrafında dönen elektronları) sembolize etmektedir.

Hasılı, Mevlânâ ve Şems'in gönül dünyasında semâ, âşıkı halk içinde Hakk'a/Sevgili'ye ulaştıran ve O'nda Vahdet'i buldurup, Tevhid'i yaşatan bir deverândır. O Sevgili'ye ulaşmayı arzu edeni ve O'na iştîyak duyanı, maddî kayıt ve takıntılardan azâd edip, Tevhid girdabında kaybettiren/yok ettiren bir yakarıştır, bir çırpınıştır.

Kimliğini/Sahibini Arayan Medeniyet

1 Mart Tezkeresi'nin TBMM'nde reddedilmesi, bizim son üç yüzyıllık tarihimizin en önemli hayatî olayıdır. *20.Yüzyıl Siyasî Tarihi* adlı kitabın yazarı Prof. Fahir Armaoğlu, eserin başlangıcında, gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse Türkiye Cumhuriyeti'nin gerileme/zayıflama dönemlerindeki bir özelliğine dikkat çeker. O da şudur: Yaşadığımız coğrafyanın kurumsal şahsiyeti olarak (isimleri değişse de) devletimiz, maalesef – son iki, üç asırdır- hegemonik ve küresel bir gücün kanatları altına sığınma/dayanma veya koruması (!) altına girme ihtiyacı duymuştur. Tabii ki, bu himayenin(!) karşılığında, ulusal ve uluslar arası yüksek bir maliyet/gider de gündeme gelmektedir. Dolayısıyla ülke olarak hareket kabiliyet ve alanımız daralmaktadır. Böyle bir sonuç, iç ve dış politikada bir takım angajmanları da beraberinde getirmektedir. Nihayetinde karar mekanizmalarında ihtiyarî ve iradî bağımsız kararlar almamız sınırlanmaktadır. Zirâ diplomatların sık sık dillendirdiği bir sözün realist ve rasyonel olarak anlattığı gibi, “Uluslar arası ilişkilerde dostluklar yoktur, çıkarlar/menfaatler söz konusudur.”

Hasılı tüm bu uluslar arası reel gerçekler ve olgular ortada olmasına rağmen, Türkiye, tarihinin son iki yüzyılındaki en önemli kararı olarak küresel bir güce, yine tarihinin en ağır ve olumsuz ekonomik sıkıntıları içerisinde olmasına rağmen “hayır” diyebilme dirayetini ve vakarını her türlü sonucuna katlanarak gösterebilmiştir. Türkiye, bu kararı, bağımsız ve özgür halk temsilcilerinin mekanı TBMM’nde siyasî, askerî ve idarî bir baskı ve tazyik olmadan vermiştir. Bu onurlu duruş ve kararlılık, ülkeyi hem dünya devletleri, hem İslâm ülkeleri hem de kimliğini ve sahibini arayan medeniyetin mirasçılarınca –konumlarına göre- hayretle ve takdirle karşılanmıştır.

Böylece, bu karar, aynı zamanda Türkiye’nin önümüzdeki yakın asırlardaki mevki ve ligini de belirleyecektir. Türkiye’nin ehemmiyetini gösteren Batılılara atfedilerek ifade edilen bir söze göre, *“Türkiye, kendi kendini yönetmesine izin verilebilecek kadar önemsiz bir ülke değildir.”* Zira bu coğrafyanın manyetik çekim ve etki alanı, sâbık yüzyıllardaki konjonktürel ve jeo-stratejik değer ve gücüyle kayıtlıdır.

Vakianın özeti şudur; Türkiye olmadan veya en azından onun izni olmadan Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasya’da hiçbir şey yapılamaz, yapılsa dahi kalıcı olamaz.

Sevgi ve barış medeniyetinin son mirasçısı Türkiye’nin, üçüncü bin yılda aldığı ikinci önemli karar da; “nesne” olmaktan çıkıp küresel bir “özne”/aktör olmayı ve tarih yapmayı hakeden ve buna da hakkı olan bir güç olarak, Filistin’de yasal ve meşru yöntemlerle ve uluslararası gözlemcilerce de izlenen bir seçimle iş başına gelenlerin temsilcilerini, dünyada kabul eden ilk ülke olmasıdır. Böyle bir siyasal atraksiyonu gerçekleştirmek ve altına imza atıp arkasında durmak, genelde ülkelerin başında bulunan pragmatik yöneticiler için bir risktir. Şunu da belirtmek gerekir ki, ancak küresel özne olmak yolunda olan ülkeler, böyle bir kararlılığı gösterebilir.

“Yahudi Lobisi Ayağa Kalktı”, Türk Dışışleri’nin birifing davetine “İsrail Elçisinden Ret” gibi manşetlerin sahipliğini yapan basınımız, maalesef henüz küresel bir matbuat olma bilinç ve şuurunda olmaktan çok uzaktır. Bu bağlamda Dışışleri Bakanı Abdullah Gül’ün reel ve rasyonel politik söylemi, medeniyetimizin üçüncü döneminin işaretlelerini vermektedir: “Filistin’in, İsrail’in, Kudüs’ün, bütün bu coğrafyanın tapuları, arşivleri benim elimde. Ben Filistin ile ilgilenmeyeceğim de kim ilgilenecek!?” Zira 19. yüzyıldan itibaren aydınlarımızın arasında en sık seslendirilen sözlerden birisi, Osmanlı bürokrati Fuad Paşa’nın İngiliz elçisine söylediği sözlerdir: “Biz içlerinden siz dışarıdan uğraşıyoruz, yine bu imparatorluğu yıkamadık...”

Yukarıda söylenen tezleri, şu örnek olaylarla somutlaştırmak mümkündür:

Birincisi, Türkiye’den İsrail’e gidip yerleşen Musevîler...

Tarihi bağlarımız olan bu din mensupları, yani bizim Musevîlerimiz, İsrail kurulduktan sonra oraya yerleşmişler. Ancak çoğunluğu İstanbul’dan göç eden bu yakınlarımız, İsrail’de de bölgeler halinde belirli mahalle ve mekanlarda gruplaşmışlardır. Osmanlı/Türk İstanbul kültürünün müziğini ve geleneğini, belirli ölçülerde sürdürmektedirler. Ve hepsinde de Türkiye ve İstanbul özlemi bulunmaktadır.

Medeniyetimizin küreselleşmesini gösteren ve çekim alanının sınırlarını belirleyen ikinci örnek ise, mübadele sonucunda İstanbul’dan ayrılıp Yunanistan’a ait adalara göç eden “yakınlarımızdan”...

Artık bu adalarda yaşayan bir ev hanımı Hristiyan Rum ile röportaj yapan gazeteci, İstanbul ve Türkiye’deki hayatları ile ilgili çeşitli sorular sorduktan sonra, hangi yemekleri pişirdiğini soruyor. Kadın ise, “imam bayıldı, kuru fasulye,...” gibi geleneksel yemeklerimizi bir bir sayıyor. Muhabir tekrar soruyor: “Peki domuz eti pişirmiyor musunuz?” Sevgi ve Şefkat coğrafyasının bir ferdi olarak Rum kadın cevap veriyor: “ Biz gavur muyuz?”

Diğer bir “yakınımız” ise, Sivas’dan Amerika’ya göç etmiş bir Ermeni...

O da Türkiye ve Sivas hasretiyle o kadar dolu ki, bölgenin türküleri ile doldurulmuş kasetlerini, okyanus ötesinden, Yeni Dünya’dan istemektedir...

Belki de tüm bu hatırlanan ve gerçekleşen olayları, tek bir kültürel faaliyet çok güzel izah etmekte ve özetlemektedir:

Bu topraklarda türküyü en güzel söyleyen nadide sanatçılardan birisi, İbrahim Tatlıses’dir. Türkiye’nin bu sanatçısı, Doğu’da Azerbaycan’dan Özbekistan’a, Batı’da Bosna’dan Makedonya ve Yunanistan’a, Kuzeyde Rusya’ya, Güney’de Irak’tan BAE ve tüm Ortadoğu’da zevkle dinlenmektedir. Bu, aslında sahibini, kimliğini, kişiliğini ve kısaca kendisini arayan ve bekleyen medeniyet ve imparatorluğun ayak sesleridir.

Bu medeniyet gücünün, günümüz temsilcileri, geçmişte olduğu gibi, yakınlarımız Türk, Kürt, Arap, Boşnak, Çerkez, Gürcü, Laz, Türkmen, Ermeni, Rum ve Musevî’lerdir.

Yine bu “kutsal” ve “seçilmiş/seçkin” sentez ve harman, yüzyıllarca yaşlı dünyanın medeniyetler merkezinde, yani anakaraların birleştiği ve kavuştuğu coğrafyada, bugün için belki de ütöpik sayılan sevgi, barış, aşk ve toleransı (tesâmuh) varlık alanına taşımışlardır.

Haçlı Seferleri’nin zulüm ve yağmasından inleyen Bizans’ın Hıristiyan halkının “Osmanlı’nın sarığını” görmek istemelerinin; yine Müslüman Filistinlilerle, Yahudi İsraililerin Osmanlı döneminde, bulundukları topraklarda yüzlerce yıl barış ve kardeşlik içinde yaşadıklarının ve bunun tekrar gerçekleşmesi için dua etmelerinin ve Osmanlı’yı aramalarının sebeplerini ve hikmetlerini, insana ve kutsala değer verenlerin gönüllerinde aramak gerekir.

Toplumsal Bir Cinnet Hali: Değerlerin İntiharı

Son on yıldaki gelişmeler/ilerlemeler, yaşadığımız toplumda derin ve kaygı verici kırılmaların ortaya çıkmasına kökenlik yapmış ve zemin hazırlamıştır. Artık toplumumuzun ve insanlarımızın, binlerce yıldır yaşadığı/taşındığı güzel ve erdemli değerler ve varlıklar yok olmaya doğru hızla yol almaktadır.

İnsanî özelliklerin zıddı davranışlar ve eylemler, erdemlerle yer değiştirmektedir. Daha da kötüsü ve ürkütücü olan hal, bu durumun meşruluk/meşruiyet kazanma tehlikesidir. Uyuşturucu, cinayet, gasp, kapkaç, hırsızlık, yalan, alkolizm, söz vermenin (doğru sözlü olmanın) anlamsızlaştığı vb. reziletler; bireyi, aileyi ve nihayetinde toplumu için için kemirmekte ve sağlam dokuyu varlık zemininden koparmaktadır. Bu olumsuz ve acınacak hallerin karşısında cemiyette oluşan yabancılaşma, yalnızlık, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı, bunalım, ruhsal kırılmalar ve en korkuncu intihar gibi insanı kendi kimliğinden ve nefsinden soyutlayacak sosyal ve bireysel marazların hayat bulması kaçınılmaz hale gelmektedir.

Bu noktada şu sorular büyük bir anlam kazanmaktadır: İnsanlarımız neden bu hale geldiler? Cemiyetimizi negatif hüviyetlere

hangi olaylar ve eylemler taşımaktadır? Mevcut sorular çoğaltılabilir elbette. Ancak bu sorular kadar, toplumsal ve ferdi bir kurtuluş/felâh hareketi nasıl gerçekleştirilir? sorusu da bir o kadar önemlidir ve sorulmalıdır. Aynı zamanda cevabı üzerinde de sistematik bir şekilde ilahiyatçılar (teologlar), ahlakçılar, sosyologlar, siyasetçiler ve psikologlar zihin yormalı ve çaba sarfetmelidirler.

Ülkemiz nasıl son on-on beş yılda ekonomik krizler yaşayıp ve bu halin olumluya kalbedilmesi için tüm imkanlar seferber edilip, ade-ta millî bir ekonomik eylem plan ve programı yürürlüğe konulmuşsa, benzer şekilde değerler ve ahlâkî erdemlerin tekrar nevş-ü nemâ bulup yeşermesi için de tüm imkanların seferber edilmesi gerekmektedir.

Sosyal ve Kültürel Dokudaki Aşınmalar

Sosyal ve kültürel dokunun bu kadar derinden sarsıntı ve deformasyon yaşadığı ülkemizi, hangi faktörler, kendimizin dahi tanımayacağı hale düşürdü?

Şimdi muhtemel sebepler üzerinde durulabilir:

1. Ekonomik Sebepler

Ekonomik dengelerin bozulması, toplumda orta sınıfı çökertti. Ki bu toplum katmanı, sosyal dengenin en önemli ve hayatî bölümünü oluşturmaktadır. Cemiyetin akıl ve ahlâk sağlığını denge ve düzenini sağlayan bu toplumsal bölümü, daha çok esnaf, zanaât erbabı küçük ölçekli ticaret sınıfının oluşturduğu bir kısımdır. Çok varlıklı olmadığı gibi ancak yaşam standardı çok düşük de olmayan, kendi ihtiyaçlarını karşılayabilen cemiyetin orta sınıfının bu vasfını kaybetmesi özellikle de kendi üzerinde büyük tahribatlara sebep oldu. Orta sınıf, coğrafyamızın tarihinde hemen hemen hiç yaşamadığı zorluklar, çaresizlikler ve fakirlikle karşı karşıya kaldı. Evi ve gerekli eşyaları var olduğu halde açlık ve geçim sıkıntısına düşen orta sınıfın

bu hali, toplum dengelerinde ve ahlâk umdelerinde onarılması güç kırılganlıklar meydana getirdi. Nihayetinde boşanmalar, aile faciaları ve bölünmeleri gibi toplumsal hastalıklar zemin bulmaya başladı.

2. Hâkim Kùltürlerin Değerlere Baskısı

Dünyanın egemen kùltürlerinin, özellikle de Amerikan kùltürünün, daha çok sinema, dizi ve müzik alanındaki tahribatı, kendi öz benlik ve kimliğimizin örselenmesine, başkalaşmasına ve “ötekileşmesine” sebep teşkil etmiştir. Özellikle de günlük konuşma dili o kadar bayağılaştı ve seviyesini o derece yitirdi ki, Türkçe’nin tüm estetik duvarlarını yerle bir etti. Kùltürel kodlarımızı başkalaştırdı ve tanınmaz hale dönüştürdü.

Var olan halin tasviri için, çarpıcı ve dikkat çekici birkaç örnek vermek mümkündür: Ayrılık cümleleri ve ifadeleri, kùltürümüzde önemli mesajlar taşır ve aynı zamanda dua ve iyi/hayırlı temennilerle yüklü ve donanımlıdır: “Allah’a emanet ol, Allah yardımcın olsun, yolun açık olsun, Allah sağlık-sıhhat ve afiyet versin...”. Bu yüzlerce yıldır teleffuz edilen ifadeler yerini, “Kendine iyi davran, kendine iyi bak, bay bay...” gibi anlamsız, estetikten yoksun, ne olduğu ve ne amaçlandığı/kastedildiği meçhul uçuk cümlelere terk etti.

Diğer çarpıcı bir örnek, geleneklerimiz ve değerlerimizin bize kattığı erdemli davranışlardan birisi “baş sağlığı” dilek ve dualarıdır. Ki bu ifadeler yas içerisindeki dost ve yakınları teskin edici ve rahatlatıcı özelliklere sahiptir: “Allah rahmet etsin, başınız sağ olsun, Allah geride kalanlara uzun ömürler versin, mekanı cennet olsun...”. Yine bu duygu ve sevgi yüklü cümleler, Amerikan filmlerinin ölüm ve yas sahnelerinin çevirilerinde kullanılan “üzgünüm, üzüldüm...” gibi duygusuz ve ruhsuz kelimelerle yer değiştirdi.

Batı müziğinin kötü bir taklit ve kopyası bile diyemeyeceğimiz pop müzik alanına gelince; bu sektörde de içler acısı bir halin varlığı

söz konusudur. Ses ve müzik yetenek, kabiliyet ve birikiminden yoksun, düşünce fakiri eser icracıları, bu meziyetler yerine, daha kolay ve etkili “pazarlama” alanları olan haz ve duyguları köleleştirici ve bir o kadar da dumura uğraticı şehvet ve ihtiras görüntülerini gerçekleştirmeye yönelmişlerdir. Dolayısıyla gençlik, kaliteli müzikten ziyade, insan bedeninin sergilendiği “klipler” girdabında boğulmaktadır.

Bu bağlamda diğer önemli ve yıkıcı-yok edici bir sektör de, görüntü yayın temsilcilerinin kendilerince ismini verdikleri “paparazzi” türü magazin programlarıdır. Bu şekildeki magazin programlarının, *beyaz camın* en çok izlenen/izlettirilen yayınları içerisinde olduğu bildirilmektedir.

En fazla tahribat ve tahrişatı yapan sahanın da bu sektörde olduğu söylenebilir. Zira televizyonun girmediği ev ve coğrafi bölge (en küçük yayla ve mezralara kadar) hemen hemen yok gibidir. Gerek taşra da gerekse daha kırsal yerleşim yerlerinin, genç erkek ve kızları, güya sanatımızın icracıları olan aktör, aktris ve mankenlerin günlük reziletlerini, ahlâkî düşüklüklerini ve hiçbir özel (mahrem) alan sınırları olmayan şatafatlı ve şaşalı hayat garabetlerini ve seviyelerini, günün her saatinde temaşa etmektedirler. Bu taze ve gınahtan azâde beyinler, izledikleri görüntülerle kirlenmekte ve buğulanmaktadır. Programlar o kadar gençlerimizi imrendirici modellikte ve idealde sunulmaktadır ki, gençlerimiz cinsiyet farkı gözetmeksizin bu sektörün “kokuşmuş” sahiplerini birer “idol” ve ulaşılması en son gaye olarak görmektedirler.

Beyaz camın ve beyaz perdenin kan ve şiddet sahnelerinin, insan zihin, kalp ve düşünce dünyasındaki tahribatına gelince; bu halin yansımaları, insanlarımız üzerinde kronik bir kan ve şiddet kasırgasına dönüşmektedir. Şiddeti, öfkeyi ve karşısındakini yok etmeyi beyinlere zerk eden bu tür görüntüler –ki günlük haberler bu halin en

güzel(!) örneklerini sunmaktadır- olayı sıradanlaştırmakta ve meşrulaştırma görevlerini, maalesef en iyi şekilde yapmaktadırlar.

Öldürmeyi, yaralamayı ve başkasına zarar vermeyi, kare kare görüntülerle defalarca izleyen toplum fertleri, artık benzeri vahşi ve ürkütücü olayları daha serinkanlı, doğal ve sıradan hâdiselermiş gibi görmekte ve kabullenmektedir. Tıpkı bir savaş alanındaki şartların, o ortamdaki insanlara telkin ettiği haller gibi.

3. Değerlerin Korumasız Kalması

Elbetteki bu başlıktan değerlere bekçiler ve muhafızlar icat edilecek anlamı çıkarılmamalıdır. Zaten böyle bir yorum, anlamsız ve saçma olacaktır. Burada kastedilen çürümeyi ve kokuşmayı pompalayan/tetikleyen faktörlerin fazlaşması ve güçlenmesine karşın, panzehirinin etkisizleşmesi, güç kaybetmesi ve donanımsız kalması sorunudur. Değerleri koruyan failler ve çevreler; aile, okul, toplum, vakıf, dernek ve cemiyet müesseseleri gibi sosyal sahaların kurumlarıdır. İsimleri anılan birimler ve mekanlar, maalesef, yukarıda sayılan sebeplerin de katkısı ve etkisiyle güç kaybettiler ve tesirlerini yitirdiler veya çok az seviyelere indirgediler.

İnsanî Kimliğin/Hüviyetin Dejenerasyonu

Böyle olunca bireysel ve toplumsal “cinnet” halinin tezâhürleri sıklıkla gerçekleşmeye başladı. Başlamakla kalmayarak hemen sosyal bir yara/cerahate dönüştü. Öyle tüyler ürpertici ve insan ruhunu incitici/ağrıttıcı örnekler çıkmaya başladı ki, kendi cemiyetimizi tanıyamaz hale geldik. Amerikan korku, gerilim ve şiddet filmlerinin senaristlerinin bile akıllarına gelmeyen canice eylemler, ne yazık ki bizim toplumumuzda bizim insanlarımızca işlenir ve uygulanır duruma geldi. Haber ajanslarının ve gazetelerin üçüncü sayfaları da bu facia ve cinnet numuneleriyle dolu bir şekle büründü. Var olan

olaylardan yürek sızlatan ve zihni donduran bir örneği, mevcut halin vahametini gözler önüne serdiği için; ve bunun karşısında irkilmemiz, tedbirler almamız ve sorunların ağırlığını görmemiz için tüm çıplaklığıyla ortaya koyacağız:

“Sevgilisi Gülçin K’nın anne-babası ve ablasını öldüren B., katliamı soğukkanlılıkla itiraf etti: ‘Gülçin ailesini öldürmek istediğini söyledi ve evin anahtarını bana verdi. Babası K. gelince boğazını sıktım. Gülçin, ‘babamı hallettin mi çaldır’ diye mesaj yazdı. Ben ‘tamam’ dedim. Bu sırada annesi ve ablası geldi. Ben annesini yatak odasına götürdüm. Gülçin de eve gelerek ablası Nilgün K’yı bıçakla öldürdü. ‘Annemi öldüremem’ deyince onu da ben öldürdüm.” (Yeni Şafak, 30 Mayıs 2006)

Herkesin konuya eğilmesi ve işin ulaştığı korkunç boyutları kavramasına vesile olması için acı ve aynı kahredici diğer bir örnek olay:

“TV’lerdeki ‘kanlı’ diziler ve ‘Kurtlar Vadisi’ salgını ortaöğretim kuşağında şiddetin dozunu yükseltiyor. Samsun’da bir lise öğrencisi (maskeli), 2 lise öğrencisini okul yolunda ‘kız yüzünden’ öldürdü.” (Yeni Şafak, 26 Mayıs 2006)

Bu ve benzeri iç acıtıcı haber ve görüntüler, ne yazık ki, sıradanlaşarak sayıları artmaktadır. Bunlar bireysel ve nadir örnekler olarak görülebilir. Ancak vakıaların basit ve normal olduğu düşünülemez. Ailenin genç kızı, geleceğin anne adayı, geçici hazlarına engel oldukları gerekçesiyle kendi öz anne-baba ve ablasının, hayatlarına son vermektedir. Ve bu eylemi erkek arkadaşıyla beraber işlemektedir. Yine çok az da olsa bir sevgi kırıntısı kalmış olmalı ki, kendisini “can” kabul eden annesini öldüremiyor.

Benzeri örnekler –ki bazıları insan aklını zayi ettirecek derecede canice ve vahşicedir- bizim toplumumuza o kadar uzak ve yabancıydılar ki, tahayyülleri bile çok zor ve imkansız facialardır.

Ne oldu da cemiyetimiz ve insanlarımız bu hale geldi? İnsanî kimliklerini ve benliklerini nasıl yitirdiler? Toplumumuz gittikçe negatif bir mecraya mı sürüklenmektedir? Sorular çoğaltılabilir. Ancak görmezlikten gelinemez. Bu soruları sorduran ve düşündüren olaylar, toplumun tüm düşünen fertleriyle ele alınıp, marazî hal teşhis edilip tanısı konulmalı ve iyileştirici/rehabilite edici çözüm ve tedavi yolları bulunmalıdır.

Yitirilen Değerlerin Rehabilitesi

Toplumsal bir cinnet hali yaşadığımız son yıllar, kronik durumun tedavi edilmesini gerektirmektedir. Bu noktada akıllara ve zihinlere ilk gelen çözüm yolu, bilinçli ve kaliteli eğitimin (öğretimden önce-likli olarak) toplum mensuplarına verilmesidir. Bu eğitim içerisinde en önemlisi de din eğitimidir. Zira din, inanç ve vicdan, en güçlü yönlendirici öğeleri içerisinde barındırmaktadır. Aksi taktirde “Din ve Tanrı yoksa her şey mübahtır” ve her şey meşruluk kazanacaktır. İnsanları “kan dökücü” özelliğinin en önemli ve etken panzehiri din ve kutsallıktır.

Hakikatte dinlerin varlık ve gönderiliş sebepleri, bu çerçeveyi sunmaktadır. Tarih boyunca ferdî ve toplumsal sapmaların onarım ve dengelenmesi, din ve peygamberlerle gerçekleşmiştir.

Bu anlamda Hz. Muhammed’in (s.a.v) hayat ilkeleri, ideal bir yaşam felsefesi olarak insanlarımıza güzel hazırlanmış materyallerle yeniden sunulmalı ve güncellenmelidir. Toplumumuz Hz. Peygamber’in hayatını, tarihî bir vesika gibi görmemeli ve onu sürekli yanlarında hissedip erdemlerini içselleştirmeli, kendilerini onunla özdeşleştirmeye çalışmalıdır. Hz. Peygamber’in savaşlarında ve onun dışındaki zamanlarda ailesine, çocuklarına, arkadaşlarına ve düşmanlarına yönelik davranış ve uygulamaları çok bilinenlerden ziyade az bilinen nadir örnekler, topluma yazılı ve görsel olarak anlatılmalıdır. Bu anlamda Kutlu Doğum Haftaları, verimli fırsatları sunmaktadır.

Bununla birlikte yazılı ve görsel kitle iletişim organlarına çok önemli görevler düşmektedir. Her iletişim organı, yönetici ve temsilcisi, yayımlayacağı programı kendi çocuğu ve ailesinin de izlediğini düşünecek derecede hassas olmalıdır. Batı dünyası bu alanda çok ileri mesafeler katetmiştir.

Bunun örnekleri 11 Eylül saldırısında ABD’de, metroda patlayan bombalar sonucunda İngiltere’de görülmüştür. Olay mekanı, yaralı ve hayatını kaybedenlere ait tek bir fotoğraf ve hareketli resim, iletişim organlarında yer almamıştır.

Hasılı, toplumsal bir kırılma yaşadığımız bu yıllarda, cereyan eden her olayın, yüzlerce vakianın engellenmesine yönelik bir uyarıcı fonksiyon icra etmesi gerekmektedir. Aksi taktirde insanlarımızı ve cemiyetimizi, dolayısıyla gelecek nesillerimizi kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalma durumundayız. Gerekli tedbirler alınmazsa ve çabalar sarfedilmezse sosyal bir kangren haline dönüşmüş olan bu derin kaygı verici ve ürkütücü tablodan, kimsenin kendisini, ailesini ve gelecek nesillerini koruması mümkün gözükmemektedir.

Halin iyiye/hayra dönüşümü, zor ve imkansız değildir. Yeter ki, toplumsal bir bilinç ve “hayra çağırın”, “hayrı işleyen” bir toplum olmayı istiyakla arzulayalım. İlahî evrensel sosyal ilke açıktır: “Bir toplum kendisini değiştirmedikçe, Allah o toplumu değiştirmez.” (Ra’d, 11)

“Doğum Nimettir”

Doktorları Sevindiren Diriliş

Ölüm gibi, doğum da nimettir. Her doğuş yeni bir diriliş, yeni bir candır. Her dirilişte bir hikmet gizlidir.

Dünyadaki canlılığın sona ermesine nasıl ölüm deniliyorsa, ruhun bedende hayat bulması da doğumdur, doğuştur.

Ruh nasıl cesedi terk ederken ızdırap çekerse, beden de ruhu kabul ederken, yani dirilirken var oluşun dayanılmaz lezzet ve nefâsetinin işaretlerini ve yansımalarını tezâhür ettirir.

Her ölümlü, yani fâni beden, ilk aşamada dirilişin ve *hayat ağacının* mâisinden (suyundan) meydana gelir. O mâi ki, bir sonraki aşamada şekilsiz ve belki de hayvanımsı bir kitleye/et parçasına dönüşecektir.

Suda hayat bulan varlıkların suretine bürünen “ilkel” ve tekâmül etmemiş (gelişmemiş) insanî beden adayı, mükemmelliğin hazzını yakalamıştır. Artık kemâlâtın (olgunluğun) meyvelerini devşirmekte, belirginleşme safhasına ulaşmaktadır.

Bir ömür kullanacağı azâların (organların) birer birer ve gün be gün teşekkül etmesi, canlı adayının tuhaf, ürkütücü ve esrarlı görünüşüne yeni anlamlar katmaktadır.

O, artık, deniz veya deryada yaşayan varlık türünden, karada neşv-ü nemâ bulan (dirilen) canlı türüne doğru yol almaktadır.

Belirli bir zaman sürececek olan yolculuğunda, kendisi için gerekli azık ve katığı ilâhî ve aşkın bir ambalajla yeteri kadar ve her dâim bulacaktır.

İlk olarak *yönetici organ* kalbin ritimleri hissedilecektir. Bu dirilişin en güzel temâşâsıdır adetâ. Dolayısıyla şu andan itibaren ona müstakbel bir canlı organizma olarak bakılabilir.

İnsanın en kıymetli ve olmazsa olmaz olan azâsı baş; en hayatî organları taşıyan gövde; bunların tamamını sırtlayan ve hareket ettiren ayaklar; en önemli işleri ve eylemleri gerçekleştiren kollar ve (tabii ki bulunmaz cevherleri olan) onların en uç noktaları harikula-de parmaklar.

Nihayetinde, düşünen ve akıl taşıyan varlık suretine dönüşmeye doğru yol alma evresi...

O, annenin en mahrem yerindeki sığınağında en mükemmel şekilde korunmaktadır. Zarar ve ziyanlardan, atıklardan, müdahalelerden, kinden, nefretten, intikamdan ve cinnetten uzak ve bîhaber şekilde...

Doğmanın esrarengiz hazzını yaşamanın sabırsızlığı içinde, ruhsal ve maddî hapis (!) süresinin sona ermesini beklemektedir. Bu bekleyiş, Hz. Yusuf'un zindanda uzun süren mahpusluğunun özgürlüğe dönüşmenin katlanabilir evrelerini çağrıştırmaktadır. Tıpkı bir kum saatinden dökülen tükenmeyen kum taneleri ve zerrecikleri gibi...

Zaman geçmektedir, tespit edilmiş belirli süre erimeye devam etmektedir, kâmil (yetkin) varlık olma yolunda. Kısa ve acımasız “yalan” bir dünyanın havasını koklamaya fazla müddet kalmamıştır.

Peki! Bu mecrâda (süreçte) koruyucu rahmin dışında, tüm bu evrimsel gelişim süreçlerini beyaz ekrandan, onları takip edenler neler yapıyorlar? Yani doktorlar...

Onlar, dirilişin, var oluşun, güzelliğin ve güzelleşmenin sırlarına kendilerini kaptırmışlardır. Ekran uzmanı doktorlar, onların derya içindeki hallerini, eylemlerini ve fantezilerini kimi zaman hayranlıkla, kimi zaman tedirginlikle, kimi zaman tebessümle, kimi zaman da kaygıyla takip ederler.

Bebek adaylarının en akla gelmez hareketleri ve organlarının tazelik ve sevimliliği, Yaratan’dan sonra ilk ilgilenen kişiler olarak doktorları, tebessümden de öte gülümseme, hatta gülmelerine kadar zevklendirir ve şenlendirir. Sevimli varlığın yuvarlak ve bir topak halini almış ayaklarındaki o görülmeye değer parmaklarının şirinliğine hangi can dayanabilir. Doktorları bile çıldırtan bu parmakların görüntüsü, modern teknolojinin marifetiyle (ultrasound) kağıtlara dökülür.

Peki! Ya çok iyi korunan bu mahremlerin, etle, kanla, kemikle ve canla bağlantıları olan anneler...

Onlar, canları içinde bir “can”ın, ama *etle tırnak olmuş* bir “can”-ın, cânânıdırlar. “Can”ları için canlarını bile feda edebilecek kadar sıkıntı ve zorluklara karşı mukavvimdirler (dayanıklılırlar). Meşakkat, güçlük ve hayatın zorlaşması, “can”ları için her şeye katlanabilecek kutsallıkta bir görevdir. Bu görev anneliktir...

Tadanın doyamadığı, tatmayanın ise, karşılığında dünyaları bile verebileceği zenginlik annelik...

Ayaklarının altına karşılık cennet vadedilen anneler, bu sürecin bebeklerden sonraki en sabırsız ve en heyecanlı aktörleridir.

Dayanılmaz ağrı ve acılar içerisinde gösterilen doğum/doğuş sancıları, onların “can”ları için, her şeye gönüllü katlanabileceklerinin en açık fedakarlıklarının işaretlerini verirler.

Ancak biricik anneler, bilirler ki, canları içindeki “can”, kendi acı, keder ve sıkıntılardan daha değerli ve paha biçilmezdir.

Bidayetinde (başlangıcında) ve nihayetinde (sonunda), onlar, elleri öpülesi, ayaklarına paspas olunası ve kendilerine bende/köle olunası şefkatli, müşfik ve sevgi dolu cânânlardır.

Muhabbet ve sevginin zirvesini yaşarlar ve aşk ocağının fertlerine aynı hazzı tattırırlar.

Bu ocağın ferdi ağrı ve sızıları, canında değil de gönlünde ve zihninde tüm çıplaklığıyla yaşayan babalara gelince...

Onların gönül ağrı ve sızıları, ilâhî korumanın fanusundan, maddî dünyanın zevk ve kirlerine kapı aralayan bebeklerinin sağlıklı, hayat dolu ve var güçleriyle (seslerini adêta tüm dünyaya duyuracakmış gibi) çıkardıkları ağlamalarıyla son bulur.

Tüm bu zorluklar, onlarda yani babalarda, yerini mutlu, umutlu ve teskin edici bir rahatlık ve sükûnete terk eder.

Onlar artık başlangıçta bebekleri ve sonraları çocukları için dünyanın diğer meşakkat ve bariyerleriyle boğuşmaya ve mücadele etmeye adaydırlar.

Nihayetinde görünen dünyaya, hayata, üretmeye, tüketmeye, kulluğa ve acizliğe gözünü açan bebekler, sanki hayatın zorluklarını hemen fark etmişçesine etraflarına şaşkın ve bir o kadar da garipse-

yerek bakarlar. Belki de kim bilir, yaşamın meşakkatini ve “dağların bile almayı kabullenmediği” sorumluluğu küçük kalp ve beyinleriyle hemen hissederler.

Her ne olursa olsun, doğum ve diriliş, Yaratan’ın insana bahşettiği ve lutfettiği en büyük nimettir. Doğum, aynı zamanda, Benzersiz ve Tek Olan’dan (Ehad) başkasının halkedemediği (yaratamadığı) muhteşem ve tarif edilemez bir muammadır.

Dolayısıyla, her doğuş, yeni bir yaratılış; her doğum, bir fâninin neşv-ü nemâ bulmasının (dirilmesinin) ve ruhun ebedî yolculuğunun basamaklarıdır.

“Ölüm Nimettir” Doktorları Ağlatan Hastalar/Muzdaripler

“Ölüm, mü’mine sunulan hediyedir.” Hz. Muhammed (s.a.v)

*Ne hasta bekler sabahı, ne taze ölüyü mezar
Ne de şeytan bir günahı, seni beklediğim kadar*

Necip Fazıl

Düşünen, akıl sahibi ve dolayısıyla sorumluluk sahibi varlıklar, var olduklarında nasıl yalnız iseler, öldüklerinde de yalnızdırlar. Belki de insanları, tüm canlılardan farklılaştıran özelliğidir, bu durum. Ancak duygu ve heyecanları olan varlık, aynı zamanda toplumsal bir aktördür.

Yalnızlık, tevhidî anlamda Rahman’a özgü bir metafiziksel haldir. Acı ve ızdırabın dayanılmaz ve dayanılabilir tür ve modellerini yaşayan canlı, bazen kendisine hem de cins ve türdeşlerine, benzerlerini de yaşatabilendir.

İzdirabın ve acının sebepli veya sebepsiz olması sonucu değiştirmemektedir. Hayatı ve yaratıkları şekillendiren Sâni (Yapıcı-Yaratı-

cı) hastalık ve sıkıntıları, hikmetinin bir tezâhürü olarak, kullarından azâde kılmamıştır. Hatta en büyük bela ve musibetlere duğâr olan Hakk'ın Peygamberleri olmuştur. İstisnasız hepsi bu çileyi en derin ve şiddetli bir biçimde yaşamıştır.

Hakîm olan ve hikmeti sorgulanamayan Aşkın Varlık, belki de dert ve çaresizliği, deva ve derman olarak halk etmiştir.

Görünen âlemin en belirgin özelliği, maddî olması, yani sonradan var kılınmış olmasıdır. Dolayısıyla noksanlık, yetersizlik ve dayanımsızlık, ancak ona münhasırdır.

Şu halde dağlar kadar, hatta onları bile aşan sıkıntı, dert ve ızdırabın altındaki bu zayıf ve güçsüz canlı türü, nasıl kalkıp da onu göğüsleyecekti? Peki, “İnsana haksızlık mı yapıyor”. Hayır! İlâhî evrensel ilke, hiçbir varlık için zulüm ve haksızlığı münasip ve müstahak kabul etmemektedir. Zira O (Allah), insanlara karşı, kendisine asi olana, inkar edene ve küfrünü kusanlara bile, bir annenin çocuğuna olan şefkatinden daha müşfik davranandır.

Ancak “bu emanet ve sorumluluk”, başka bir canlı ve cansız yaratıkça da kabul edilmemiştir.

Her şeye rağmen, yaşadığımız çağ ve dünya, geçmişe nazaran insanların hayatını kolaylaştırmış ve yeryüzünde sanal ve sahte bir cenneti ikâme etmiştir(!). Ancak ne yazık ki, aynı bu tüketilen çağ, hisseden ve duyan canlıya, akla hayale gelmeyen ve katlanılması dayanılmaz sıkıntı, dert ve hastalıklarla muzdarip kılmıştır. Nasıl ki Ortaçağ'ın onarılmayan ve devası bulunamayan hastalıkları veba ve cüzzam ise, ve 19.-20. yüzyılın şifası olmayan veremi ne ise, son yüzyılın da en büyük ve bir o kadar da adı ürkütücü musibeti kanser ve benzeri hastalıklardır.

Her ne kadar bu ve benzeri musibetlerin son yıllarda büyük oranda tedavisi olsa da, yine de istatistiklere göz atıldığında kalp

krizi ölümlemlerinden sonra ikinci sırada gelen hastalık türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerçekte ölüm, Hz. Mevlânâ'nın "düşün gecesisidir" (şebh-i arûz). Ancak Hayat Veren (Hay) ve insanlara bu güçle Ömür Bahşeden Yüce Yaratıcı (Hâlık), insanlara sayısız duygu, yetenek ve becerinin yanında yaşamı ve güzel bir dünyevî sâkinlik geçirme arzu ve iştiağını da sunmuştur. Dolayısıyla insanın Tek (Ehad) olan İlâh'ından hayatta 'hayırlı ve uzun bir ömür" dilemesi, bütün ömrü sıkıntı ve imkansızlıklarla geçmiş Peygamberi'nin (s.a.v) sözlerinden mülhem olan bir temenni ve duadan kaynaklanır.

Bu çağın, belirtildiği üzere, amansız ve devasız, bir o kadar da, (Hani "dağların bile almayı kabul etmediği" veya "tahammülünde zorlandığı ve uzak durduğu" mesuliyet gibi) zor hastalığı kanser ve bazı dertlerdir. İnsanlığın kaldırmakta takatsız kaldığı bu hastalıklara duçar kişilerin çektikleri ızdıraplar, bazen "ölümün de güzel bir nimet" olduğunu insana hatırlatmaktadır. Böyle bir çaresizliğe düşen biçareler, önce Şâfi'ye (İnsanlara şifa veren Yüce Allah'a) dua ederler ve yalvarırlar, arkasından da kendilerinin derman bulmasına vesile olacak doktorlardan çare bulmaları için, hem konuşmaktan zorlandıkları, yağmurdan ve sudan yoksun kalmış toprak gibi, kurumuş ve çatlamış dudaklarıyla, mecalsiz ve fersiz gözleriyle yardım sinyali/işareti beklerler. "Doktorcuğum, acılarımı dindir ve ağrılarımı gider" derler. Kendilerine hayat veren bir bardak suya karşı bile, "onun yerine bir bardak zehir verin" diyebilecek kadar, (yaşamayı sevdikleri ve acıya tahammüllü ve sabırlı oldukları halde) acı ve ızdırabın baskısı katlanılması insanî sınırları zorlayacak kadar fazladır.

Derdi şifa ile tedavi eden tabipler ise, kendilerinden deva bekleyen muzdariplerden daha çaresizdirler. Nihayetinde onların da yaptıkları, tüm bilgi ve tecrübelerini, daha doğrusu sanatlarını so-

nuna kadar sergilemekten ibaret olarak kalacaktır. Ancak doktorlar da biçaredir, bu konuda. Her şey yapılır, tüm insanlık ve tababet deneyim ve birikimi, ulaştığı en son kerteye kadar tüketilir. Ve sonunda yapacak başka bir şeyleri kalmayan, hastalarının gözlerinin önünde kıvranan, an be an kötüleşen, ağrı ve acılarının şiddeti artan hastalarının beklentilerine karşı, onlar da, (alışkın olmalarına adeta “rutinleşmesine” rağmen) gözyaşlarıyla karşılık vermekten başka bir şey yapamazlar... Ve doktorlar da ağlar, sürekli inleyen, kıvranan ve ağlayan hastaları gibi...Çünkü çare ve deva verecekleri yerde, onlar da biçaredirler....

İşte her zaman insanların, Hz. Mevlânâ gibi görmediği, ismini bile duymak istemediği, işittiğinde ise ürperdiği ve onu hatırlatacak şeylerden ceylanın aslandan kaçtığı gibi uzaklaştığı ölüm, böyle bir sınır noktasında temenni ve kurtuluş umuduna dönüşüyor.

Bir duasında, Hz. Peygamber, “Hastanın ölümü istemesinin mekruh olduğunu, ancak inancına bir zarar geleceksen mübah olduğunu” belirtir: “Allah’ım, hayat benim için hayırlı olduğu sürece beni yaşat ve ölüm benim için hayırlı olursa öldür.” Bu anlamda “ölüm nimettir.”

Zira daimî olan, sonu gelmeyen bir hayata dayanıp tahammül edecek kaç tane Hz. Eyüp var, bu yerküre üzerinde. Geçmişte ve şu anda böyle bir musibete, sonuna kadar sabırla ve metanetle mukabele edecek kaç kişi vardır....

Demek ki, bazen ölüm veya yeni ve sonsuz hayata başlamak, insanoğluna bahşedilmiş büyük bir nimettir. Aynı zamanda ölümde büyük bir hikmet de gizlidir.

Peki! Bu durumlarda, doktorlarını ağlatan muzdariplerin yakınlarının tepkisi nasıldır?

Hastalar ve tabipler gibi, belki de en büyük acıyı onlar çekerler. Adeta acı bir zehiri yudumlar gibi... Bu acı ki, fiziksel ve belli bir organın ağrısı değildir. Ama...ama bu derin ve dinmeyen sızı, yürek ağrısıdır. Bunu dindirecek, ilaç yoktur. Böyle dayanılmayan acıları gören ve eli kolu bağlı kalmanın, bir şey yapamamanın, elinden bir şey gelememenin verdiği yıkıntı ve çaresizlik, onları, Anadolu insanının tabiriyle “iki kapıdan birinin açılması” dileklerine bırakır. Yani dua şekline bürünen bu temenni, aslında açıktır: “*Ya Rabbi! Ya şifa ver, eğer şifa vermeyeceksen emanetini al*”. Acı ve ızrabın karşısında, en yakınının, canının ve teninin ölümünü isteyen dert sahibinin dertli yakın akrabaları....

Hasılı evrensel ilahî ilke vâzıhtır: “*Her can sahibi (nefis) ölümü tadacaktır*”. Ve “ölüm nimettir.”

Ancak “*sabır da güzeldir*”.

Her şeye rağmen sabretmek, nebevî (peygamberî) özellik ve vasıftır.

Sonsöz

İslâm Medeniyeti'nin altın çağları, yaklaşık dokuz asır (8.-17. yüzyıl) hakimiyetini sürdürmüştür. Ancak bu medeniyet, on yedinci yüzyıldan sonra bilim, tefekkür ve teknolojideki ihtişamını devam ettirememiştir. Bilim ve tefekkürle bağını zayıflattığı zaman, Müslümanlar ve yaşadıkları havzalar, başka kültür ve inançların yönetimi altında yaşama gerçeğiyle yüz yüze kalmışlardır.

Müslümanlar bilim ve düşünceyi, Doğu ve Batı ayırımına gitmeden her toplumdan ve coğrafyadan almaktan hiçbir zaman kaçınmamışlardır. Ancak onlar aldıkları malzemeyi, çok iyi bir şekilde rafine ederek, Müslüman topluma ve insanlığa sunmuşlardır. Ellere geçen geçmiş birikim, Müslüman bilgin ve bilgeler tarafından mükemmelleştirilip tefekkür hazinesine dönüştürülmüştür.

İslâm bilginleri, tasarlayıp geliştirdikleri araç-gereç, teknik alet ve makinalarla sıhhatli ve doğru sonuçlara ulaşmışlardır. Keşif ve icat edilen bu alet ve makinaların yanında, ayrıca onlar, insan bedeninin sıhhat bulması için tıp ve tababet konusunda çok ileri metot ve usulleri geliştirmişlerdir.

Bu bilim adamlarının yaptıkları, bizim için çok ehemmiyetlidir. Ancak Müslüman toplum ve ülkeler, sürekli geçmişi anarak onunla bilimsel bir tatmine gidemezler. Yapılması gereken; yeni Müslüman bilim insanının kendi yetenek ve gücünü, son sınırlara taşıyarak, geçmişin ihtişamını, yaşadığı çağda gerçekleştirmesidir.

Örneğin bir geleneğin birikimi olan İslâm tıbbının bugüne ilişkin söyleyeceklerinin yaşadığımız zamanın insanlarına ulaştırılması önemli bir teşebbüstür. Henüz insanlık, bedenlerdeki ve tabiattaki mükemmel uyumu ve dengeyi yok etmeden, İslâm tıbbının kadîm sırları ve birikimi, yaşayanların faydasına sunulmalıdır.

Bugünün Müslüman düşünür ve bilim adamı modeli, öncelikle kendi nefsi rehabilite etmeli ve kişisel haz ve çıkarların kurbanı olmamalıdır. Erdem ve ilahî ilkelerin doğrultusunda hakikatin kapılarını modern Müslüman topluma açmalıdır.

Bu anlamda İslâm toplumu gönül ve zihin ustalarından yoksun kalmamalıdır. Yol işaretlerini okuyan ve öğreten bu ustalar, cemiyeti aydınlatan ışıklardır. Onlar, insanın içindeki benliğin, fertleri kendisine köle ve kul etmesini engelleyen münevverlerdir. Zira bu çağ, hazların ve erdemsizliklerin, insan duygu, düşünce ve kalbine zehir akıttığı bir zaman aralığıdır. İnsanlarımızın gittikçe bireyselleştiği ve yabancılaştığı bir cemiyet haline dönüştüğü bu toplumu, bu halden yara almasına mani olacak ve kurtaracak en önemli failer, gönül ve kalp inşacılarıdır. Onlar ki, Peygamberin varisleri ve halefleridir.

Çağdaş Müslüman düşünür ve mütefekkir, geçmişte kendi seleflerinin (öncekilerin) yaptığı gibi, insanlığa medeniyet, huzur, mutluluk ve erdem taşımak sorumluluğundan ve vazifesinden azâde olamaz.

Hâkim kültür ve medeniyetlerin çekim alanında kaldıkları müddetçe, Müslüman aydın ve toplum, sömürgeci güçlerin komutasından ve yörüngesinden çıkma şanslarını kaybederler. Müslümanlar ve dolayısıyla İslâm ülkeleri, teknolojiyi tüketme konumundan/aşamasından üretme konumuna/aşamasına geçmeleri bir zorunluluktur. Bunun için gelenek bilinmeli ve gelecek tasavvurları ve tasarımları bunun üzerine bina edilmelidir.

Geleneksiz bir gelecek mümkün olmadığı gibi, gelenek içinde kalıp donuklaşmak da, Müslüman aydın ve düşünür için en büyük tehlikedir. Bu anlamda gelenek ve modern düşünce ve bilgiyi harmanlayan İslâm bilginine, hiçbir zorba ve zâlim kültür ve düşünce bloğu zarar veremeyecektir.

Çağdaş Müslüman bilgin ve bilge, geçmişte bu “kutsal” ve “seçilmiş/seçkin” sentez ve harmanla inşa edilen medeniyeti ihyâ ederek, yüzyıllarca yaşlı dünyanın medeniyetler merkezinde, yani anakaraların birleştiği ve kavuştuğu coğrafyada, tefekkür, bilgi, sevgi, barış, aşk ve toleransı (tesâmuḥ) hayat alanına taşıyacaktır.

Kaynakça

- Adıvar, A. Adnan, *Tarih Boyunca İlim ve Din (Bilim ve Din)*, V. baskı, İstanbul 1994,
- Affı, Ebû'l-Alâ, *İslâm Düşüncesi Makaleler*, çev: E. Demirli, İstanbul 2000
-, *Muhyiddin İbn-i Arabî'de Tasavvuf Felsefesi*, çev: M. Dağ, II. baskı, İstanbul 1998.
- Ahmet Hikmet Eroğlu, "Farklı İnanıcı Tehdit Olarak Algılamanın Sonucu: Engizisyon Terörü", *Dinî Araştırmalar*, c. 7, sayı: 20, Eylül-Aralık 2004.
- Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler*, Seha neş. Ankara trz.
- Altıntaş, Hayrani, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara 1986.
- Âmirî, *Kitâbü'l-İ'lâm bi-Menâkibi'l-İslâm*, nşr. A. Gurâb, Kahire 1967.
- Armstrong, Karen, *Tann'nın Tarihi*, çev: O. Özel, H. Koyukan, K. Emiroğlu, Ankara 1998.
-, *Muhammad, a Western Attempt to Understand Islam*, London 1991, San Fransisco 1992.
- Arslan, Ahmet, "Açıklama ve Yorumlar", Fârâbî, *el-Medinetü'l-Fâzıla (İdeal Devlet)* içinde, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997.
-, Ahmet, "Çevirenin Takdimi-Fârâbî Hakkında", *İdeal Devlet (el-Medinetü'l-Fâzıla)* içinde, II. baskı, Ankara 1997.

-, Ahmet, *İslâm Felsefesi Üzerine*, İstanbul 1999.
- Aşıkpaşazade, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Haz. A. Nihal Atsız, Ankara 1985.
- Ateş, Ahmet, “Notlar”, *İhsâü'l-Ulûm (İlimlerin Sayımı)* içinde, III. baskı, İstanbul 1990.
- Aydın, Mehmet, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi III (Liseler İçin)*, IX. baskı İstanbul 1990.
-, “Hacı Bektaş-ı Veli’de Dini Boyut”, *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi (Türklerde Hoşgörü Özel Sayısı – II)*, Ankara 1996.
- Banarlı, N. Sami, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1987.
- Başyurt Erhan, “Dindar Seçmen Bush’a Neden Yönelidi?”, *Aksiyon*, sayı: 518, (11 Temmuz) 2005.
- Başyurt F. E., Peters, *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in İslâm*, New York 1968.
- Bayraktar, Mehmet, *İslâm Felsefesini Giriş*, Ankara 1988
-, Mehmet, *Tasavvuf ve Modern Bilim*, İstanbul 1989.
-, Mehmet, *İslâm’da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, II. baskı, Ankara 1992.
- Bayraktar Bayraklı, *Fârâbî’de Devlet Felsefesi*, İstanbul 2000.
- el-Behiy, Muhammed, *İslâm Düşüncesinin İlahî Yönü*, çev: Sabri Hizmetli, Ankara 1992.
- el-Beyhakî, Zahirüddin, *Tarihü Hukemâi’l-İslâm*, Dimeşk, 1946.
- Bolay, S. Hayri, “Hacı Bektaş Velayetnamesinde İbadet Unsurları”, I. Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri (22-24 Ekim 1998), Ankara 1999.
- Bouyges: *Sur le Plantis d’Aristote-Nicolas*, Beyrut 1923.
- Cebecioğlu, Ethem , *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, II. baskı, İstanbul 2004.
- Corbin, Henry, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev: H. Hatemi, II. baskı, İstanbul 1994.
- Coşan, Esat, *Hacı Bektaş Veli Makalât*, Ankara, trz.
- Çetinkaya, Bayram Ali, “Bir Anadolu Ereni Hacı Bektaş Veli: Hayatı, Eserleri ve İnsan Anlayışı”, *CÜİF Dergisi*, sayı: 3, Sivas 1999.

....., “İslâm’da Bilim”, Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 56, Haziran 2005.

....., “İslâm Bilginlerinin Bilim Dünyasına Kazandırdıklarından Kesitler-I”, Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 57, Temmuz 2005.

....., “İslâm Bilginlerinin Bilim Dünyasına Kazandırdıklarından Kesitler-II”, Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 58, Ağustos 2005.

....., “Hacı Bektaş-ı Veli’nin Gönül Dünyasında İnsan Sevgisi”, Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 59, Eylül 2005.

....., “Sevgi-Barış (İslâm) ve Toleransın Elçisi Hz. Muhammed (s)”, Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 62, Aralık 2005.

....., “Yitik Bilgi Felsefe ve Hikmet”, Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 63, Ocak 2006.

....., “Hikmetin İslâm Coğrafyasındaki Yolculuğu”, Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 64, Şubat 2006.

....., “ ‘Din ile Felsefenin (Hikmetin) Süt Kardeşliği’ mi? Felsefe Dinden Çıkar mı?”, Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 65, Mart 2006.

....., “Mescid-i Nebvî’de (Peygamber Mescidi’nde) Ayın Yapan Hristiyanlar”, Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 66, Nisan 2006.

....., “Doğum Nimettir-Doktorları Sevindiren Diriliş”, Diyanet Avrupa Aylık Dergi, sayı: 83, Mart 2006.

....., “Tefekkür, Tezekkür ve Anıma”, Diyanet Aylık Dergi, sayı:185, Mayıs 2006.

....., “Kimliğini/Sahibini Arayan Medeniyet”, Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 67, Mayıs 2006.

....., “Ölüm Nimettir” Doktorları Ağlatan Hastalıklar/Muzdaripler”, Diyanet Avrupa Aylık Dergi, sayı: 86, Haziran 2006.

....., “Kutsal ve Özgürlükler Kısacasında Batı”, Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 68, Haziran 2006.

....., “İslâm Felsefesinin İlk İnşâcıları Urfalı ve Harranlı Mütercimler”, I. Uluslararası Katılımlı Bilim Din ve Felsefe Tarihinde Harran Okulu Sempozyumu (28-30 Nisan 2006) Şanlıurfa 2006.

....., "Toplumsal Bir Cinnet Hâli Değerlerin İntihan", Eskiye, sayı: 2, Yaz Ankara 2006.

....., "Halife Me'mun'un Putperest (Sabîi) Veziri Sâbit b. Kurra", Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 70, Ağustos 2006.

....., "Mutlu İnsanların Coğrafyası Erdemli Şehir", Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 73, Kasım 2006.

....., "Erdemli Yönetim ve Erdemli Reis/Başkan", Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 74, Aralık 2006.

....., "İbn Haldun Düşüncesinde Besin, Sağlık ve Ahlâk", Somuncu Baba (Aylık-Kültür-Edebiyat ve Araştırma Dergisi), sayı: 75, Ocak 2007.

....., "Mevlânâ'yı Vuslata Ulaştıran Raks Semâ", Kültür (Üç Aylık Kültür Sanat Araştırma Dergisi), sayı: 5 (Kış), İstanbul 2006.

Çubukçu, İ. Agah, İslâm Düşünürleri, Ankara 1983.

....., Türk – İslâm Kültürü Üzerinde Araştırmalar ve Görüşler, Ankara 1987.

Davudoğlu, Ahmet, "Batı'daki İslâm Çalışmaları Üzerine", Marife, sayı: 2, Kış 2002.

Demirci, Mustafa, *Beytü'l-Hikme*, İstanbul 1996.

Demirhan, Ahmed, (derleyen), *ABD, Terör ve İslam: 11 Eylül Üzerine*, Ankara 2001.

Ebû Bekr er-Râzî, *Kitâbu'l-Sîretü'l-Felsefiyye (Resâilü Felsefiyye içinde)*, V. baskı, Beyrut 1982,

Ebû Gudde, Abdulfettah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, çev: Enbiya Yıldırım, İstanbul 2001.

Eflâkî, Ahmet, Ariflerin Menkıbeleri, çev: Tahsin Yazıcı, IV. Baskı, İstanbul 1986.

Eflatun, *Devlet*, çev: S. Eyüboğlu, M. A. Cimcoz, VIII. baskı, İstanbul 1995.

el-Fâhûrî, Hannâ - el Cerr, Halîl, *Târih-i Felsefe der Cihân-ı İslâmî*, Farsça'ya çev: Abdü'l-Muhammed Âyetî, İntişârât-ı Zaman, Tahran (1335),

Elyâzıcı, Kemal- Kerim, A. Gataş, *E'lâmu'l-Felsefeti'l-Arabiyye*, IV. baskı, Beyrut 1990.

Eraslan, Sadık- Keleş, Ekrem, *Güzel Örnek Hz. Peygamber*, Ankara 2003.

Eröz, Mehmet, Türkiye’de Alevilik, Bektaşılık, İstanbul 1997.

Esat Coşan, *Hacı Bektaşî Veli Makalât*, Ankara, (tr).

Esmânî (Assemani) Bibl, Orient, III, 2.

Esposito, John I., *Güçlenen İslâm’ın Yankıları*, çev: Erol Çatalbaş, İstanbul 1989.

Fahri, Macid, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev: Kasım Turhan, II. baskı, İstanbul 1992.

Fahri, Macid, *İslâm Felsefesi Tarihi*, çev: Kasım Turhan, II. baskı, İstanbul 1992.

el-Fârâbî, Ebû Nasr, *Kitâbü Arâ-i Ehli’l-Medîneti’l-Fâzıla*, tah: A. Nasrî Nâdir, VI. baskı, Beyrut 1991.

Fârâbî, *el-Medînetü’l-Fâzıla (İdeal Devlet)*, açıklamalı çev: Ahmet Arslan, II. baskı, Ankara 1997.

Fârâbî, *es-Siyâsetü’l-Medeniyye*, çev: M. Aydın, A. Şener, R. Ayas, İstanbul 1980.

Fârâbî, *Fusûlü’l-Medenî*, neşr: D. M. Dunlop, çev: Hanifi Özcan, İzmir 1987.

Fârâbî, *Kitâbü’l-Mille (Din Kitabı)*, çev: Fatih Toktaş, *Divan*, sayı: 12, 2000/1.

Fârâbî, *Risâle fimâ Yenbağî en Yukaddeme Kalbe Te’allümi’l –Felsefe*, Mısır 1325/1907,

Fârâbî, *Tahsîlu’s-Sa’âde (Mutluluğun Kazanılması)*, çev: Ahmet Arslan, Ankara 1999.

Fârûkî, İ.R.- Fârûkî-L.L. *İslâm Kültür Atlası*, çev: M. Kibaroglu, Z. Kibaroglu, III. baskı, İstanbul 1999.

Ferrûh, Ömer, *Târîhu’l-Fikri’l-Arabî ilâ Eyyâmi’bni Haldûn*, IV. baskı, Beyrut 1983.

Fiğlalı, E. Ruhi, Türkiye’de Alevilik Bektaşılık, İstanbul 1994;

Firuzabadî, *Kamus Tercemesi*, İstanbul 1305.

Garaudy, Roger, *İsrail, Mitler ve Terör*, çev: Cemal Aydın, İstanbul 1996.

Gazâlî, *el-Munkazu mine’d-Dalâl*, tah: Kasım en’Nurî, Muhyiddin Necip, Dımaşk 1991.

Gazâlî, *Kitabu’l-İmlâ fi İşkâlâtî’l-İhyâ (İhyâu Ulûmi’d-Din içinde)* Kahire 1994, V,

Gölpınarlı, Abdülkadir, *Vilâyetname Menakıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Veli*, İstanbul 1958.

Greg Bankoff, "Regions of Risk: Western Discourses on Terrorism and the Significance of Islam", *Studies in Conflict and Terrorism*, 2003 (26), 413-428 ("Risk Bölgeleri: Batının Terör Üzerine Görüşleri ve İslâm'ın Yeri", çev: Şahin Gürsoy-Hakkı Karasahin, *Dinî Araştırmalar*, c. 7, sayı: 20, Eylül-Aralık 2004, 377-386).

Gutas, Dimitri, *Yunanca Düşünce Arapça Kültür (Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbâsî Toplumu)*, çev: Lütfü Şimşek, İstanbul 2003.

Gündüz, Şinasi *Son Gnostikler Sâbiiler*, II. baskı, Ankara 1999.

....., *Anadolu'da Paganizm Antik Dönemde Harran ve Urfa*, Ankara, 2005.

....., *Şinasi, Küresel Sorunlar ve Din*, Ankara 2005.

Hadîdî, Cevâd, *İslâm ez Nazar-i Voltaire (Voltaire'e Göre İslâm)*, III. baskı, Tahran trz.

Hakîmî, M. Rıza, *İslâm Bilim Tarihi*, çev: Hüseyin Arslan, İstanbul 1999.

Hamidullah, Muhammed, *el-Vesâiku's-Siyâsiyye (Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri)*, çev: Vecdî Akyüz, İstanbul 1997.

....., *İslâm Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, Ankara 2003.

Hodgson, M.G. S., *İslâm'ın Serüveni*, çev: Komisyon, İstanbul 1993.

Hucvîrî, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz: Süleyman Ulu-dağ, II. baskı, İstanbul 1996

Huntington, Samuel P. ve diğerleri, *Medeniyetler Çatışması*, derleyen: Murat Yılmaz, II. baskı, Ankara 1997.

....., "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs*, 72; 3, Summer 1993.

İbn Bacce, *Tedbirü'l-Mütevahhid*, nşr: M. Fahri, *Resâilu İbn Bacce el-İlâhiyye* II. baskı, Beyrut 1991.

İbn Ebî Useybia, *Uyûnû'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etîbba*, Beyrut trz.

İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Z. Kadiri Ugan, İstanbul 1989.

İbn Hişâm, *es-Siyretü'n-Nebeviyye*, tah: Mustafa es-Sakka, İbrahim Ebyârî, Abdülhafız Şelbî, Mısır trz.

- İbn Manzur, *Lisânu'l-Arap*, III. baskı, Beyrut 1994.
- İbn Rüşd, *Faslû'l-Makâl (Felsefe-Din İlişkileri içinde)*, çev: S. Uludağ, İstanbul 1985.
- İbn Rüşd, *Faslû'l-Makâl (Felsefe-Din İlişkisi)*, çev: Bekir Karlığa, İstanbul 1992.
- İbn Sa'd, *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, tak: İhsân Abbas, Beyrut trz.
- İbn Sînâ, *Uyûnu'l-Hikme, Risaleler içinde*, çev: A. Açıkgenç, M. H. Kırbaşoğlu, Ankara 2004.
- İbn Tufeyl, *Hayy b. Yakzân*, nşr: A. Nâdir, Beyrut 1993.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed İshâk, *el-Fihrist*, tah: Nâhid Abbâs Osman, Doha 1985.
- İhvân-ı Safâ, *er-Risâletü'l-Câmia, (Resâilu İhvânî's-Safâ ve Hullânî'l-Vefâ içinde)* tah: Arif Tâmir, Beyrut-Paris 1995, V.
-, *Resâil*, neş: B. Bustani, Beyrut, trz, IV,
-, *Risâletü Câmîati'l-Câmia (Resâilu İhvânî's-Safâ ve Hullânî'l-Vefâ içinde)* tah: Arif Tâmir, Beyrut-Paris 1995, V.
- İsfahânî, Rağîb, *Müfredât-u Elfâzı'l-Kur'ân*, tah: S.A. Davudî, Beyrut 1996.
- İslâm Ansiklopedisi, "Selçuklular" Mad., (MEB), İstanbul 1993.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *İslâm'da Felsefe Cereyanları*, haz: A. Özalp, İstanbul 1995
- Karlığa, Bekir, "İslâm'da Tercüme Hareketleri", *Uluslararası İslâm Düşüncesi Konferansı 2 (25-27 Nisan)*, İstanbul 1997.
- el-Kastalânî, Ahmed b. Muhammed, *el-Mevâhibu'l-Leduniyye bi'l-Minehi'l-Muhammediyye*, tah: S.. Ahmed eş-Şâmî, Beyrut 1991.
- Kâşânî, Abdürrezak, *Tasavvuf Sözlüğü*, çev: E. Demirli, İstanbul 2004.
- Katip Çelebi, *Keşf el-Zunûn*, neş: M. Şerafeddin Yaltkaya, R. Bilge el-Kilisî, II. baskı, İstanbul 1971-1972.
- Kaya, Mahmut, *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri*, İstanbul 2003.
- Kayacık, Ahmet, *Bağdat Okulu ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, İstanbul 2004.
- Kelâbâzî, Ta'arrufu (*Doğuş Devrinde Tasavvuf*), haz: Süleyman Uludağ, II. baskı, İstanbul 1992.

el-Kiftî, Cemâluddin Ebu'l-Hasan el-Kâdî'l-Eşref Yusuf, *Ahbârul-Ulema bi Ahbârî'l-Hükemâ*, Kahire, 1326.

Kılanî, A., *Mevîdu's-Safâ fî Şemâilî'l-Mustafa*, 2-7.

Kindî, *Risâle fî Hudûdî'l-Eşyâ ve Rusûmiha* (Felsefî Risâleler içinde), çev: M. Kaya, İstanbul 1994,

Koru, Fehmi, "Tarihî Misyon", *Yeni Şafak*, (10 Temmuz) 2005.

Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* Ankara 1991.

Kraemer, Joel L., *Philosophy in the Renaissance of Islam* (Abû Sulaymân Al-Sijistânî and His Circle), Leiden 1986.

....., *Humanism in the Renaissance of Islam* (Abû Sulaymân Al-Sijistânî and His Circle), second revised edition, Leiden 1993.

Kumeyr, Yuhanna, *İslâm Felsefesinin Kaynakları*, çev: Fahrettin Olguner, II. baskı, İstanbul 1992.

Kuşeyrî, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi* (Tasavvuf İlmine Dair), III. baskı, İstanbul 1999.

Lewis, Bernard, *Music of a Distant Drum*, Princeton, NJ; Princeton University Pres 2001.

Mamdani, Mahmood, *İyi Müslüman Kötü Müslüman* (Amerika, Soğuk Savaş ve Terörün Kökenleri), çev: Sevinç Altınçekiç, İstanbul 2005.

Melikoff, Irene, Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe, çev: Turan Alptekin, İstanbul 1998.

el-Mes'udî, Ebû Hasan Ali b. el-Hüseyn b. Ali, *Kitâbu't-Tenbih ve'l-İşrâf*, Beyrut trz,

Mevlânâ Celâleddin, *Divân-ı Kebîr*, haz: Abdülbâki Gölpinarlı, Ankara 2000, IV,

Meydan Larousse "Bektaşîlik" mad., İstanbul 1969, II.

Meyerhof, Max, *Mine'l-İskenderiye ilâ Bağdat, et'Turâsü'l-Yunânî fî'l-Hadârati'l-İslâmiyye* içinde çev: Ahmet Bedevî, IV. baskı, Beyrut 1980.

Muhammed Hamidullah, *H. Peygamber'in Savaşları*, çev: N. Erinc Yurter, İstanbul trz.

....., *İslâm Peygamberi*, çev: Salih Tuğ, Ankara 2003, II.

Müler, Harald, *Kültürlerin Uzlaşması*, çev: Ali Çimen, İstanbul 2001.

Nasr, Seyyid Hüseyin *İslâm ve İlim*, çev: İlhan Kutluer, İstanbul 1989.

....., Hüseyin, *İslâm'ın Kalbi*, çev: Ahmet Demirhan, III. baskı, İstanbul 2002.

Numânî, Mevlânâ Şiblî, *Son Peygamber Hz. Muhammed (Sîretü'n-Nebi)*, çev: Yusuf Karaca, İstanbul 2005, II.

en-Neşşâr, Ali Sami, *İslâm'da Felsefî Düşüncenin Doğuşu I*, çev: Osman Tunç, İstanbul 1999.

O'Leary, De Lacy, *How Greek Science Passed to the Arabs*, second impression, London 1951.

....., *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev: H. Yurdaydın, Y. Kutluay, II. baskı, Ankara 1971.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı*, İstanbul 1980.

....., Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri, İstanbul 1983.

....., Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderîler (XIV-XVII Yüzyıllar), Ankara 1992.

....., "Hacı Bektaş-ı Veli Gerçekten Kalenderî mi idi? Makâlât Hacı Bektaş-ı Veli'nin Değil mi?", Türkiye Günlüğü, Ankara 1995.

....., "Alevilik, Bektaşîlik Gerçeği ve Bazı Tezler", Türkiye Günlüğü, sayı:31, Ankara 1994.

....., Hacı Bektaş-ı Veli" mad., T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1994, XIV.

....., Ahmet Yaşar, "Bir Eleştiriye Cevap Yahut Türkiye'de Din ve Tasavvuf Tarihi Araştırmalarının Bazı Zaafına Dair", Türkiye Günlüğü, sayı: 37, Ankara 1995.

....., *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, II. Baskı, Ankara 1997.

Olguner, Fahrettin, *Fârâbî*, III. baskı, İstanbul 1999.

"Önsöz", *Hz. Ali'den Devlet Adamlarına Öğütler*, Seha neş. Ankara trz.

Özel, Ahmet, "Gayri Müslim", *DİA*, XIII.

Öztürk, Y. Nuri, *Tarihi Boyunca Bektaşîlik*, III. Baskı, İstanbul 1995.

Peters, F. E., *Aristotle and The Arabs: The Aristotelian Tradition in İslâm*, New York 1968.

- Rahman, Afzalur, *Sîret Ansiklopedisi*, II. baskı İstanbul 1996, I.
- Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, Tahran trz.
- Rescher, Nicholas, *The Development of Arabic Logic*, Pittsburgh 1964.
- Rodinson, Maxime, *Hazreti Muhammed*, çev: Atilla Tokatlı, İstanbul 1980.
- Ronan, Colin A., *Bilim Tarihi- Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*, çev: Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun, II. baskı, Ankara 2003.
- Rosenfeld B. A. - Grigorian, A. T., *Dictionary of Scientific Biography*, (XIII).
- Roy, Olivier, *Siyasal İslâm'ın İflası*, çev: Cüneyt Akalın, II. baskı, İstanbul 1995.
- Safer Baba, *İstılâhât-ı Sofiye fi Vatan-ı Asliye, Tasavvuf Terimleri*, İstanbul trz.
- Said, Edward W., *Haberler Ağında İslâm*, çev: Alev Alatlı, İstanbul 1984.
-, *Orientalism Western Conceptions of the Orient*, IV. edition, England 1995.
- Sambur, Bilal, "Küresel Köyde İslâm", *İslâmiyât* c. VI, sayı: 2, 2003.
- Sarıavak, Kazım, *Düşünce Tarihinde Urfa ve Harran*, Ankara 1997.
- Sarıçam, İbrahim, *Hiz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*, Ankara 2003.
- Sheikh, M. Saeed, *Islamic Philosophy*, London 1982.
- Sovyer, Yılmaz, *Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî Geleneği*, İstanbul 1996.
- Swidler, Leonard, "Yahudi-Hristiyan-Müslüman Diyalogu 11 Eylül'den Sonra Mutlak Bir İhtiyaç", çev: A. Dursun Karaca, *İslâmiyât* c. V, sayı: 3, 2002.
- es-Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbeddin Ömer, *Avârifü'l-Mearif (Tasavvufun Esasları)*, haz: H.K.Yılmaz, İ. Gündüz, İstanbul 1990
- Şems-i Tebrizî, *Makâlat (Konuşmalar) I*, çev: M. Nuri Gencosman, İstanbul 1974.
-, *Makâlat (Konuşmalar) II*, çev: M. Nuri Gencosman, İstanbul 1975.
- Şeşen, Ramazan, "İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c. VII, cüz. 3-4, İstanbul 1979.
- Şirvani, Harun Han, *İslâm'da Siyasî Düşünce ve İdare*, çev: Kemal Kuşçu, Ankara trz.

Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Vakfı Yay:1, Ankara 1989.

Uludağ, Süleyman , *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, II. baskı, İstanbul 1995.

Ülken, Hilmi Ziya, *İslâm Felsefesi Kaynaklar ve Etkileri*, IV. baskı, İstanbul 1993.

....., *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, III. baskı, İstanbul 1997.

Vural, İsmail, *Evanjelizm (Beyaz Saray'ın Gizli Dini)*, İstanbul 2003.

Watt, W. Montgomery, *İslâmî Tetkikler İslâm Felsefesi ve Kelâmı*, çev. S. Ateş, Ankara trz.

Yakıt, İsmail - Durak, Nejdet, *İslâm'da Bilim Tarihi*, Isparta 2002

Yaşar, Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektaşılık*, III. Baskı, İstanbul 1995.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1979.

....., *Hak Dini Kur'an Dili*, sad: İ.Karaçam, E. Işık, N. Boelli, A. Yücel, İstanbul trz.

Yılmaz, Ali, "Hacı Bektaş-ı Veli'nin Makâlât'ında İnsanlar İçin Kullandığı Sıfatlar ve Hitap Şekilleri", *Din Öğretimi Dergisi*, sayı: 18, Ankara, 1989.

Yılmaz, H. Kamil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, III. Baskı, İstanbul 1998.

Yılmaz, Soyver, *Sosyolojik Açıdan Alevi Bektaşî Geleneği*, İstanbul, 1996.

Yitik Bilgi ve Hikmet

“Müslümanlar, bilim alanında çok önemli başarıları gerçekleştirmişler ve insanlık medeniyetine katkıda bulunmuşlardır. Bilim dünyası, Müslüman bilim adamlarının tükenmeyen ve yok olmayan enerjisiyle büyük başarıları gerçekleştirmiştir.

Geliştirilen bilim alanları, sadece dinî/şer’î ilimlerle sınırlı kalmamış; bunun yanı sıra diğer pozitif/müspet bilimlerde de kayda değer mesafeler alınmıştır. Bu bilim dalları içerisinde, insanın maddî (cismî, bedenî) yönüne ait olan tıp sanatı kapsamlı bir yer işgal etmiştir. Bu anlamda bu özgün sanat, İslâm tıbbını oluşturmuştur.

Salt bilimle yetinmeyen Müslümanlar, yitik bilgi hikmeti de geliştirip kendi renklerini verip ve dokularıyla uyumlu bir olgunluğa yükseltmişlerdir. Böylece hikmet, İslâm coğrafyasında geniş bir yolculuk sürecine girmiştir. Hâsıl olan müktesabât/külliyyât, din ile felsefenin orijinal bir harmanına dönüşmüştür.

Bu zengin harman ve hazine, tefekkür ve tezekkürün mahsulü neticesinde hâsıl olmuştur. Hikmet erbabının katkı ve gayretleriyle, büyük ve kapsamlı toplumsal bir arınma ve tasfiye gerçekleşmiştir.

ISBN:9944-774-02-4

